А Р Т

1931

1/2

Л І

ГАРТ

ГАРТ

ВСІМ, ХТО ХОЧЕ ПРОТЯГОМ 1931 РОКУ БУТИ В КУРСІ СПРАВ ПРОЛЕТАРСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ Й ЗНАЙОМИТИСЯ СВОЄЧАСНО З НОВИМИ ТВОРАМИ ПРОЛЕТАРСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ТАК УКРАЇНСЬКИХ, ЯК І ЗАКОРДОННИХ, НАГАДУЄМО:

ЧИТАЙТЕ ◆ ПОШИРЮЙТЕ ◆ ЖУРНАЛ „ГАРТ“

ОРГАН ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ СПІЛКИ ПРОЛЕТАРСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ◆ П'ЯТИЙ РІК ВИДАННЯ ◆ ЗА РЕДАКЦІЄЮ: І. КИРИЛЕНКА (відповід. редактор) Б. КОВАЛЕНКА, В. КОРЯКА, І. КУЛИКА, І. МИКИТЕНКА, Г. ОВЧАРОВА, С. ЩУПАКА

В „ГАРТІ“ 1931 РОКУ ЧИТАЙТЕ:

Романи, повісті, оповідання, новелі, поеми, вірші, подорожі, літературно критичні статті, нариси, репортаж, нотатки, огляди, рецензії, літературні пародії, українську й закордонну хроніку і т. ін. Крім творів українських пролетарських письменників, журнал міститиме твори західньо-українських письменників, а також переклади з видатніших чужоземних :: :: :: :: революційних письменників :: :: :: ::

НАШІ СПІВРОБІТНИКИ:

С. Антонюк (Харків), М. Альбертон (Дніпропетровське), Анрі Барбюс (Париж), В. Бобинський (Львів), Владіслав Броневські (Варшава), Б. Куачідзе (Тифліс), Йоганнес Р. Бехер (Берлін), М. Бірюков (Харків), Ф. Вайскопф, Еріх Вайнерт (Берлін), Роберт Вульф (Нью-Йорк), Вайль (Прага), М. Колинець (Канада), А. Габор (Берлін), Карл Грюнберг, Альварт Готопп, Клявс, Герман (Берлін), Майкл Голд (Нью-Йорк), П. Демчук, К. Гордієнко, М. Гаско, С. Голованівський (Харків), М. Дубовик, Ю. Дубков (Київ), А. Дикий, Є. Гірчак, М. Доленго, І. Порожній, І. Дубинський, (Харків), Д. Загул (Київ), Ом. Заратустра, Наталя Забіла, М. Зісман (Харків), Ю. Зоря (Київ), Мате Залка (Москва), Мирослав Ірчан (Харків), Бела Ілеш (Москва), Гейнц Каган (Москва), П. Козланюк (Львів), Курт Клебер (Берлін), В. Клементіс (Братіслава), К. Кессер (Кельн), Франц Корічонер (Відень), Є. Крук (Нью-Йорк), Б. Коваленко, М. Козоріс (Київ), А. Клоччя, В. Коряк, І. Кулик, Ів. Кириленко, В. Кузьміч, Р. Кушнарьов пример. М. Качанюк (Харків). Іван Ле (Артемівське), О. Лан (Київ), М. Ледянко (Харків), С. Ю. Масляк (Прага), Май Дніпрович (Балта), І. Микитенко, М. Майський, М. Мотузка, С. Мандрівний (Харків), В. Миколюк (Одеса), Я. Мацієвіч (Зінов'ївське), М. Новицький (Харків), Гергарт Поль (Берлін), Г. Овчаров (Харків), Л. Підгайний (Київ), П. Педа (Одеса), Л. Первомайський, Л. Піонтек, В. Рунін (Харків), Антон Сінклер (Нью-Йорк), Саут-Денвіш-Ханум (Костянтинопіль), Н. Сухино-Хоменко, (Харків), Я. Савченко, Л. Смілянський (Київ), В. Сосюра, Лев Скрипник (Харків), Л. Селіван (Одеса), В. Сутирін, А. Селівановський (Москва), Микола Тарновський (Нью-Йорк), І. Топчій (Сталіно), С. Тудор (Львів), М. Терещенко (Київ), Ів. Ткачук, П. Усенко, С. Федчишин (Харків), Шилов, Дм. Чепурний (Київ), М. Шеремет, А. Шмигельський, Шовкопляс (Харків), С. Щупак (Київ), Н. Щербина, В. Юринець (Харків), Бруно Ясенський (Москва), :: :: :: :: :: :: С. Яровой (Зінов'ївськ) та інш. :: :: :: :: :: ::

ПЕРЕДПЛАТА:

на 1 рік — 6 крб., на 6 міс. — 3 крб. 25 коп., на 3 міс. — 1 крб. 75 коп. на 1 місяць — 65 коп. Окреме число — 75 коп.

ПЕРЕДПЛАТУ ПРИЙМАЄ:

СЕКТОР ПЕРІОДВИДАНЬ ДВОУ (Харків, Сергіївськ. майдан, Московські ряди, № 11), УПОВНОВАЖЕНІ, ФІЛІЇ ТА КНИГАРНІ ДВОУ, ПОШТ. КОНТОРИ ТА ЛИСТОНОШІ ПО ВСІХ МІСТАХ УСРР

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ: ХАРКІВ, ПУШКІНСЬКА, № 46, ТЕЛ. 57-28

ГАРТ

ГАРТ

Чотири роки існування ВУСПП—це роки невпинної боротьби за лінію комуністичної партії в літературі, за консолідацію справжніх пролетарських письменницьких сил, за оволодіння методою діялектичного матеріялізму, за масовість, більшовизацію літературного руху, за тісний братерський зв'язок з пролетарськими літературами Рад. Союзу та закордону.

І надалі, за керівництвом партії, ВУСПП уперто боротиметься на передових позиціях культурної революції, втягаючи в літературний процес дедалі нові кадри робітників-ударників, підвищуючи ідейний та художній рівень пролетарської літератури, даючи найрішучішу відсіч будь-яким спробам порушити клясову єдність пролетарського літературного руху!

H A R T

LITERARISCHE UND KRITISCHE MONATSSCHRIFT DES ALLUKRAINISCHEN VERBANDES PROLETA RISCHER SCHRIFTSTELLER „WUSPP“
REDAKTIERT VON: I. KYRYLENKO, B. KOWALEHKO, W. KORJAK. I. KULYK, I. MYKYTENKO, H. OWTSCHAROW, S. TSCHUPAK, DWOU. LiM (STAATSVERLAG „LITERATUR und KUNST“). JANUAR. FEBRUAR, 1931

ГАРТ

ЛІТЕРАТУРНО ХУДОЖНІЙ ТА КРИТИЧНИЙ ЖУРНАЛ ВСЕ УКРАЇНСЬКОЇ СПІЛКИ ПРОЛЕ ТАРСЬКИХ ПИ СЬМЕННИКІВ

V-ТИЙ РІК ВИДАННЯ

ДВОУ ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

1931 СІЧЕНЬ, ЛЮТИЙ

№ 1-2

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літописі Укр. Друку“, „Картковому репертуарі“ та інших покажчиках Української Книжкової Палати.

Обкладинка художника А. Страхова

Укрголовліт 2497. 20.-III 1931.
ВРНГ УСРР. Укрполіграфоб'єднання. Газетна фабрика ім. В. Блакитного. Зам. 331.—8700

І. МИКИТЕНКО

КАДРИ

ПРИСВЯТА

Пролетарському студентству, що в бурі і натиску зруйнувало задушливі „храми" буржуазної науки і створило огненні кузні пролетарської революційної думки.

ДІЯ ПЕРША

І. СМЄЛО ТОВАРІЩІ, В НОГУ!

1922 рік.

Розбіглися рейки на вузловій станції. Стоїть поїзд на третій путі. Посередині — червона обшарпана теплушка гостинно розсунула свої широкі двері, ніби запрошує до себе в середину, хоч там уже повнісінько різного люду. Нові пасажири тимчасом валять у вагон з безконечними клунками, клуночками, лантухами, спотикаються на рейки, тиснуться, чіпляються на буфера. Серця тим людім сповнені галасу, розпачу і лайки, що плеще й хлюпоче їм із ротів, смикається на губах, бульkoче в несамовитій анархії рухів і штовханів, що ними всяк намагається здобути собі місце під сонцем і, зокрема, в благословенній теплушці. Та їх не пускають туди ті, що вже посіли там місця. Над усім тим безладдям і вереском панує віддалений соковитий посвист маневрового паровоза десь на дальшому полотні

I

КУМА

— Женщина я, чи не женщина?

САКВОЯЖ

— Воістину, смішне запитання в епоху революції.

КУМА

— Пропусти, кажу, бо роздушу!

ПАСАЖИР

— Підважте її коромислом іззаду.

ТЕПЛУШКА *ірже всім своїм черевом.*

— Хо-хо! Піддай! Навалюй!

ПАСАЖИР

— Сип, кумо! Стрибай сюди!

КОМЕНДАНТ

— Задирай ножку. Тільки бебехи покинь начальникові. З бебехами не пустимо.

ТЕПЛУШКА

— Го-го-го!

КУМА

— Та куди ж я без бебехів? Може в бебехах усе моє життя тепер, а він—«покинь».

САКВОЯЖ

— Вавилон.

КОМЕНДАНТ

— А що за бебехи, кумо? Може такі, що можна їсти?

ТЕПЛУШКА *рявкнула*

— Давай!

КУМА

— З'їли вже царя й інператора, хай вас черви з'їдять.

КОМЕНДАНТ

— Їм із тебе, кумасю, більше наїдку. Самого заду за рік не з'їдять.

ТЕПЛУШКА

— Га-га!

ПОПИК

— Громадяни, додому повертаються...

ПАСАЖИР

— Тихше. Чуєте, священник проситься.

КОМЕНДАНТ

— А скуда, отець, повертаєтесь?

ПОПИК

— З Афону, братіє. З Афону повертаюся.

КОМЕНДАНТ

— Немає місця. Смали, отець, знову на Афон.

ТЕПЛУШКА

— З богом. І з господом богом!

КУМА

— А ти що тут за начальник? Яке маєш граматишне право? Пусти, кажу! Власть наша!

САКВОЯЖ

— Трагічна помилка. Самогіпноз.

ПАСАЖИР

— Твоя власть над бебехами, у бебехах і під бебехами.

ТЕПЛУШКА

— Ха-ха!

ГАРМОШКА **чиркнула**

— «Ох , і яб-лу-чко» *(і змовкла).*

ПОПИК

— Православні...

КОМЕНДАНТ

— Хто вам сказав? Ми вже п'ятий рік, як безбожники, спекулянти, мішочники, дезертири, саботажники і мануфактурники. А ви кажете.

ПАСАЖИР

— На Ахвон, сказано вам. Ковбасою та божою росою.

ТЕПЛУШКА

— Ге-ге!

ПАСАЖИРИ ідуть на штурм.

— Напирай! Чого слухаєш? Двинь його!

2

МОСЯ ШКІНДЕР з червоним сигнальним прапорцем, згорнутим круг держачка, авторитетно підходить до вагона. Околицю свого кашкета він підперезав червоною стьожечкою і відтак вигляд йому — принаймні чергового по станції. Проте, вдача веселого сільського парубка з нього так і пре

МОСЯ

— Громадяни. *(Вщухли).* За чотири роки революції, як бачу, ви не встигли дисциплінувати себе. Чого ви кричите?

ТЕПЛУШКА

— Лізуть... з Афону... бебехи!..

ПАСАЖИРИ, що не влізли

— Де правда на світі?

МОСЯ

— Ша. Які бебехи? Який Афон? Хіба ви не знаєте, що революція відділила державу від церкви, а також від бебехів? Факт. І що держава наша—це також факт. Це навіть перший факт. *(Офіційно).* Отже, на підставі другого факту, не настоюю на провозі служителів культу у вагонах доручених мені шляхів сполучення УСРР. Але... *(шум).* Чого ви кричите? Я кажу «але», значить це буде «але». І якщо ви його не виконаєте, то поїзда я не відправлю. Зрозуміли?

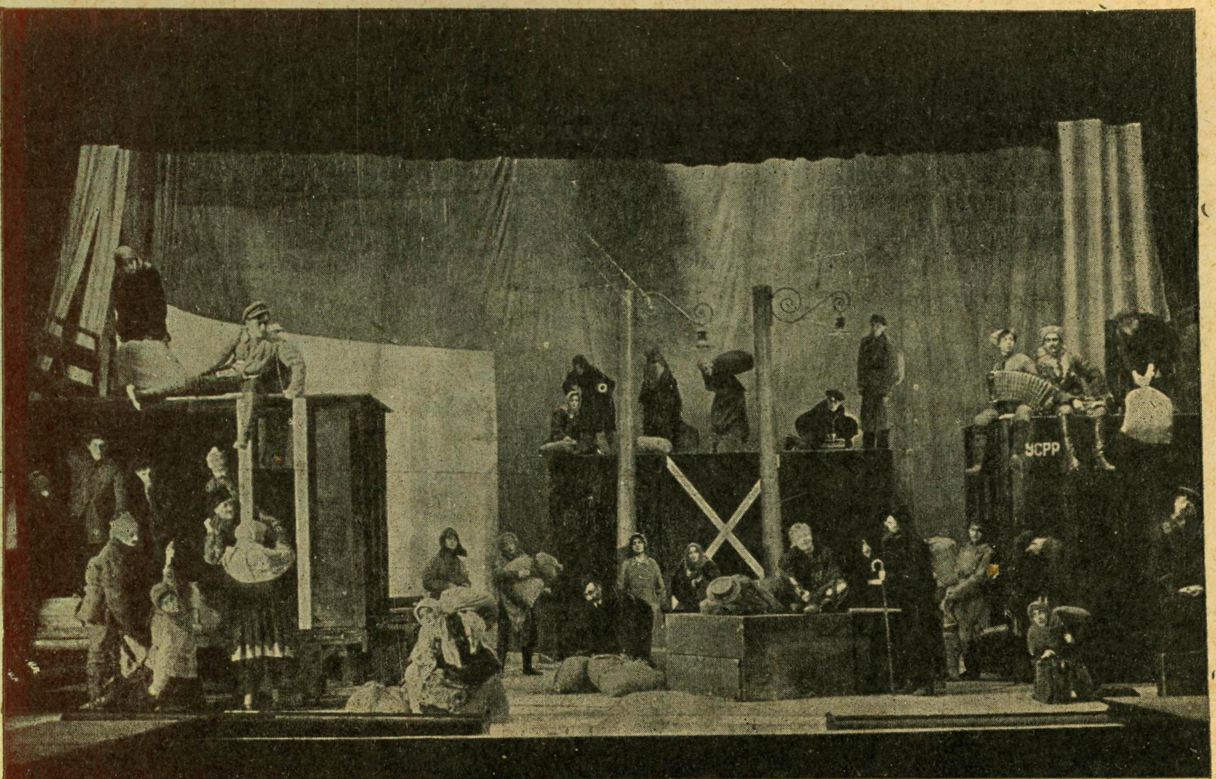

„Театр Революції" Одеса

„Кадри". Картина перша. Ставл. Засл. Арт. Республ. М. С. Терещенка. Оформлення Заслуженого Художника Республіки А. Г. Петрицького

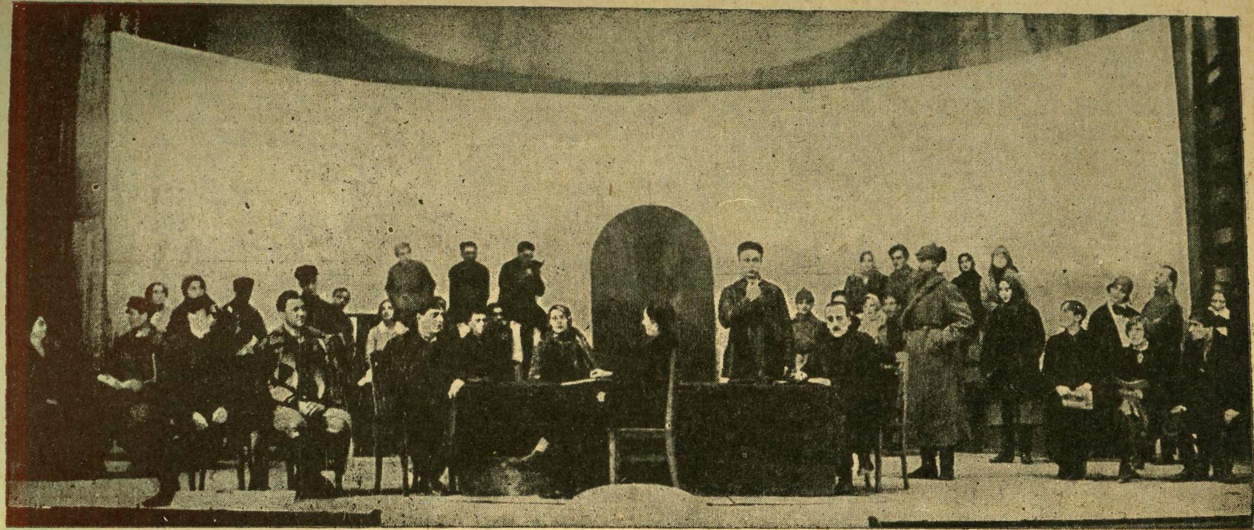

„Театр Революції"
Одеса

„Кадри". Картина друга. Ставлення Заслуж. Арт. Республ. М. С. Терещенка. Оформл. Засл Худ. Респ. А. Г. Петрицького

ТЕПЛУШКА

— Товаришу начальник, нам їхати треба! Яке «але»? Крути, Гаврило!

МОСЯ

— Ви думаєте, що робите революцію? А якже. Ви їдете зайцями, от і все. А революцію ми вже без вас зробили. Ваші квитки, громадяни.

ТЕПЛУШКА

— Все в порядку. За що стррраждали?

МОСЯ

— Ну, так отщо я вам скажу. Квитків я перевіряти не буду. Але негайно посуньтесь у глиб, розструсіться по кутках і звільніть місце коло дверей, не для служителів культу, а для героїв культури. Принаймні на п'ять чоловіка.

КОМЕНДАНТ

— Що таке? Якої такої культури?

САКВОЯЖ

— Смішно. Культури.

МОСЯ

— Так отщо я вам, нарешті, скажу: у цій теплушці їхатимуть студенти. Термінове розпорядження. Директива центру. Телеграфом із Харкова. Ось. *(Вийняв папірець, читає)* «Посуньтесь і дайте місце негайно крапка».

ПАСАЖИР

— Так би й сказали. Студенти—це конєшно, раз студенти.

КОМЕНДАНТ

— Посунься, не чуєш?

У теплушці рух, метушня, лайка.

— А-ай! На живіт наступили!

— Обережно, чорт!

— Громадянине, сволоч!

МОСЯ свиснув

— Студенти! Вас просять у теплушку.

3

Три майбутні студенти — шахтар із донецьких копалень ТЕРЕНЬ КРИЖЕНЬ, буйний, як земля, селюк-партизан ТАРАС РОБОТЯГА та рвучкий юнак МИКОЛА ПРЯДКА,— навантажені книжками та клунками, підтюпця біжать на Шкіндерове запрошення, але за кілька кроків до вагона притишують ходу і крокують уже дуже повільно

ТАРАС

— Можна сідати?

МОСЯ

— Не «можна», а мусите сідати. Директива центру. Телеграфом із Харкова. Ну? Не мніться. Зараз відправляю поїзд.

ТАРАС усміхнувся попускливо.

— Коли таке розпорядження, лізьмо, хлопці.

Лізуть у теплушку, посідають місця на дверях, ноги звішують додолу. Пасажири пробують використати момент і собі вдертись у теплушку.

БЕКЕША

— Сідать так сідать. Пропустіть, кажу. Іскринно треба.

КУМА

— Гироди! Повсідалися...

МОСЯ

— Ша, не напирай! Дайте мені ради служби влізти в теплушку.

ТЕРЕНЬ

— Пропустіть начальника.

ТАРАС

— Дерись, поки є місце! Хапай за ногу!

ПРЯДКА

— Мосю! Кх. Чого ж ти? Кх! *(аж захлинувся з радости).*

КОМЕНДАНТ

— Який Мося? Протекція? Кумовство? Який Мося?

МОСЯ уже вдерся, сів між своїми

— Ша, говорю. Який Мося? Ось який Мося. Бачив? Майбутній студент, майбутній інженер, лікар, педагог, а може й Наркомшлях. *(Здирає з кашкета стрічечку, подав «комендантові»).* На, товаришок, на спогад. А хустку заховаємо, бо ще доведеться втирати носа. *(Розгортає червону хустку, державок викидає, а хусткою втирає чоло).* Ху, важкий шлях до Наркомшляху.

ТЕРЕНЬ

— Не дреф, Мосю.

ТЕПЛУШКА, добравши рахуби:

— Ге! Купив!

ГАРМОШКА рипнула

— Ох, яб-лу-чко...

БЕКЕША

— Сук-кин син.

КУМА

— А женщині не можна.

ТЕРЕНЬ

— Тебе шпали не витримають.

ТЕПЛУШКА

— Хо-хо!

КУМА

—Тьху на вас! Батюшко, он друга теплушка! Біжімо!

ТЕРЕНЬ

— Крий, тітко.

ТАРАС

— Займай удвох із священослужителем і замикайся.

ПАСАЖИР

— Уяви собі, що ти Ахвон-гора.

Кума та Попик подалися.

4

БЕКЕША

— А ще студенти. Мошенники ви, а не студенти.

МОСЯ

Тарасе, дай йому відповідь. По суті.

ТАРАС

— По суті? Слухай, бекешо. Що ми ще покищо не студенти —це правда. Ну що бити спекулянта й зараз уміємо, це також правда. Як припечатаю, так і спухнеш. Краще за студента.

ТЕРЕНЬ

— Облиш. Не зачіпай барахла.

5

Кума та Попик знову прибітли.
За ними ще кілька пасажирів.

ПОПИК

— Православні, там повно. Нікуди влізти.

МОСЯ

— Поперше я еврей і до того—не православний.

ТАРАС

— А подруге—бога немає, а релігія—опіум для народа.

САКВОЯЖ

— Опіум. І це студенти! Опіум...

КУМА

— А-а! Он хто тепер їздить. Он чия власть. Он до чого дожився руський народ. Бийте його, чого ви дивитесь? Він еврей!

МОСЯ

— Благословенний будь, господи, за те, що ти не створив мене женщиною.

КУМА

— Що він баки забиває? Бийте його!

ТЕРЕНЬ

— Ану, потихше ти, баласт революції, темний паразит.

ПРЯДКА

— Союз руського народу.

ТАРАС

— Хочеш, то я вдарю. Ну я вже як ударю, то язик твій,— орган агітації, зразу зіпсується.

САКВОЯЖ

— І це студенти! Орган агітації...

ТЕПЛУШКА

— Факт!

ГАРМОШКА

...Куда ко-ті-шся...

МОСЯ

— Тарасе, прибери чобота. Бий культурою.

ТЕРЕНЬ

— Візьми її на іспит.

ХЛОПЦІ

— Правильно.

ТАРАС

— Добре, тільки з якого боку заходити? Що її, з політекономії, чи з історичного матеріялізму вжарити?

ТЕРЕНЬ

— Її навряд чи й з гармати вб'єш.

МОСЯ

— А проте питай з вищої математики.

ТАРАС

— Добре. От скажіть, тьотю, скільки разів на тиждень ви возите в місто на толкучку борошно, коли революція голодує? І скільки паперових мілійонів у вас уже погризли миші?

КУМА

— Мілійон тобі чортів на спогад, як ти такий розумний. *(Плюнула, подерлась на буфера, а звідти—на дах вагона).*

Теплушка двигтить із реготу.

5

КОТЯ ВУРКАГАН біжить, цокаючи кісточками, затиснутими між пальцями. Спиняється коло вагона. співає:

Один я юнош одинокий,
один у бога сирота...
Пойду, пойду я на кладбище,
где там зарита мать моя.

Прости, прости, моя старушка,
зачем не слушався тібя...
До етіх пор я думав шутка,
но шуткой погубив сібя...

— Дя, на Одес?

ТЕРЕНЬ

— А що, може по дорозі?

КОМЕНДАНТ

— Глядіть, бо торбу вкраде.

КОТЯ

— Альошя, шя. Думаєшь у тібє пашьол? *(До хлопців).* І я на Одес. А барішню візьмете? Ох і барішня! Строга, а вумна. Е-ей, сюд-дою!

ХЛОПЦІ

— Де? Давай сюди! До нас, товаришко! Го!

КОТЯ

— Дя', а я тут—у первім класі. *(Шурхнув під вагон, виткнувся звідти).* На пересядкє побачимось. Барішня-а! Топайте сюдою, тут свої. Дя, а шямать німа?

МОСЯ

— Як то нема? Є! На, не губись, поговоримо. Як звуть?

КОТЯ

— Котька. Мінє увесь Одес знає. Зо мною не пропадеш.

ТЕРЕНЬ

— Та лізь сюди. Там уб'єшся.

КОТЯ

— Хто, я? А раньшє? *(Зник під вагоном).*

7

ОЛЕНА ЧЕРЕДА підійшла до вагона.

— Товариші, чи тут не можна влізти?

МОСЯ

— Ох, і дівчина. Які можуть бути розмови?

ТЕРЕНЬ

— А куди їдемо, товаришко молода?

ОЛЕНА

— Та по науку вирядила братва. До інституту, чи як він там.

ТЕРЕНЬ

— Не може бути.

ОЛЕНА

— Чого ж не може, як є.

ТЕРЕНЬ

— Наша, виходить? Чого ж стоїш? Лізь сюди.

ТАРАС

— На моє місце.

ПРЯДКА

— Моє!

МОСЯ

— Всі наші місця! Давайте лапу!

ОЛЕНА

— Хапайте. *(Кидає Тереневі валізку. Хлопці рвуть ту валізку один поперед одного. Олена видирається, вмощується).* Ну, от і гаразд. А ви куди, хлопці?

ТЕРЕНЬ

— Як то куди? По науку.

ОЛЕНА

— Разом, виходить?

ТЕРЕНЬ

— Виходить, що так. Звуть як вас?

ОЛЕНА

— Олена Череда.

ТЕРЕНЬ

— Олена Череда. Підходяще. От так історія. Цікаво. Значить, справді разом?

МОСЯ

— Дуже цікаво. Тільки не забувай, що й ми ж разом... А го ти, здається, забув.

ТЕРЕНЬ

— Ні, Мосю, не забув. От оце, значить, Мося Шкіндер, «начальник станції», хлопець підходящий. А це—Тарас Роботяга, як ти й сама бачиш. А це—Микола Прядка.

ПРЯДКА

— Кх. Це я Микола Прядка. А він—Терень Крижень.

ТЕРЕНЬ

— Правильно. Тепер, виходить ще ти, Олена Череда. От, значить, нас четверо та ти п'ята. Разом, хлопці? *(руку до них простяг).*

ХЛОПЦІ

— Разом! *(і свої руки міцно поклали на його руку).*

ПАСАЖИР

— Видать, хлопці дружні.

КОТЯ виткнувся з під ваґона.

— Спрашюїшь. Я зразу бачу—свої в доску.

САКВОЯЖ

— Студенти. Іронія. Парадокс.

ТЕРЕНЬ

— Це котрий там закордонними словами лається? Покажись.

САКВОЯЖ

— Будь ласка, це сказав я. Так, я сказав і повторюю: і-ро-ні-я! Па-ра-докс! Що ви студіювали? Землю та кулемети? А вісім кляс клясичної гімназії знаєте? А сімнадцять грецьких

відмін знаєте? Ні, ви цього не знаєте. То як же ви хочете бути студентами? Як же ви співатимете «ґавдеамус», коли ви не знаєте й латинської мови? Іронія.

ХЛОПЦІ

— Тю.

ТЕҐЕНЬ

— А ви не турбуйтесь, мішок з старою порохнею. Ми заспіваємо іншої.

ПРЯДКА

— З'їв, грецька гімназіє? Ну, тепер закуси.

ОЛЕНА

— Ви от латинську мову знаєте, а смаленого вовка бачили?

ТЕПЛУШКА

— Ги-ги!

Саквояж зникає в натовпі.

ОЛЕНА

— Ото ж бо й є. Хлопці, там ще один десь загубився. Хотів усе мені допомогти сісти та й сам загубився. Он він іде. Гукніть.

ВОНИ

— Де? Ото? А-гов! Сюди!

8

До теплушки підходить СМОЛА:

— От і я. А ви, бачу, спритніша за мене. Уже сидите? Прекрасно. Значить, їдемо?

ОЛЕНА

— Їдемо.

МОСЯ

— Звідки будеш? З якого государства?

СМОЛА

— З Безродненського району. А ви? Стрівай, я ніби тебе десь бачив.

ТЕРЕНЬ

— Може землячок?

МОСЯ

— Ні, я в безродненському районі не жив.

СМОЛА

— Може родич який?

МОСЯ

— Родичів теж не було там. У мене, брат, родичів не густо. Були та загули.

СМОЛА

— Значить, помилився. Так як же його влізти?

ТЕРЕНЬ

— Командировка від кого?

СМОЛА

— Безродненський комнезам.

ТЕРЕНЬ

— Виходить, незаможник?

СМОЛА

— Він самий. *(До Мосі).* Дай руку. Так не видерусь.

Мося простягає руку, але Смолі не щастить її схопити. Вагони раптом брязнули буферами, шарпнули і під несподіваний свист паровоза рушили.

ТЕПЛУШКА

— Рушили! Го-го!

СМОЛА

— Хапайте речі!

ХЛОПЦІ

— Кидай!

Смола кидає свій клунок, але натовп відбиває його, він падає додолу. Смола біжить, підіймає його, по тому чіпляється до заднього буфера, гукає:

— Покищо—тут, а на першій зупинці сяду!

Гармошка ришнула «Тоску по родінє».

ТЕРЕНЬ

— Стривай. Не тієї. Смєло, товаріщі, в ногу!

І вдарили голоси—молоді, але мужні:

Смело, товаріщі, в ногу,
духом окрєпнем в борьбє.
В царство свободи дорогу
самі проложім сєбє...

Мося ще й хусточкою червоною махає. А на задньому буфері висить Смола і теж підспівує.

Э

Як поїзд уже зник, прибігає ЮЛІЯ БУЛАТОВИЧ. Збентежено:

— Поїзд... пішов?

ХТОСЬ

— Поїхав.

ЮЛІЯ

— Як же це?.. *(Обводитъ усіх очима)*. Як же тепер?..

ЧИЙСЬ ЗЛІСНИЙ ГОЛОС

— А я знаю? Все одно нам на цей поїзд немає містов.

САКВОЯЖ

— Да-с.

ЧИЙСЬ СМІХ

— Пішки, баришньо. Ноги на плечі—до-оганяй вітра в полі.

ЮЛІЯ

— Доганяти? *(Застигла, роздумуючи)*. Нам немає містов... А він поїхав... *(хитнулася, ніби земля під нею заколивалася)*.

II. ПЕРШИЙ БАР'ЄР

Велика авдиторія — амфітеатром. Внизу, коло стола, члени комісії покурюють. В авдиторії повно різноманітної публіки. Міський елемент — на ногах «дерев'яшки». Інтеліґент — поблискує тендитним пенсне. Повна дама—з акушерок. Нервова панночка. Чубаті, засмаглі селюки; кілька бородачів та вусачів. Робітничі постаті. Червоноармійці в бойових шинелях та в подраних будьоновках. Шумить авдиторія на високому нерві. Хвилюється. Перетукується. Часом і пісня схопиться— полинеться вгору. Сміх розкотиться та й заплутається в гомоні. Наче перед наступом — тривожно, моторошно, урочисто й весело. Так міниться настрій, відбиваючись різно на різних обличчях. Хвилею котиться гомін:

— А в якому році перший Інтернаціонал?

— Рекун, на якому з'їзді розкололись більшовики? Рекун!

— Та більшовики ніколи не розколювались і не розколються, чудій.

ПАННОЧКА

— Провалюся. Господи! Провалюся... *(перехристилася)*.

ДРУГА ПАННОЧКА глянула в люстерко.

— А я на себе надіюся. *(Пудриться)*. Як гляну на нього...

ПОВНА ДАМА до Шинелі

— Вам що? Ви соціяльним візьмете. Дайте ж мені азбуку. Ви соціяльним...

ШИНЕЛЯ

— А що ж? І візьму. Чого ж мені не взяти? Неодмінно візьму.

ПЕНСНЕ

— Боже! Чом я не син бендюжника?

ПІСНЯ вихопилась

Вишлі ми все із народа,
деті семьї трудовой..

А хтось благав, надриваючись:

— Аз-буку комунізму!

ТЕРЕНЬ

— Припекло комусь. А ви, хлопці, не дрефте. Чого не знаєш, бери клясовим чуттям.

ОЛЕНА

— Річ ясна.

ТАРАС

— Я Врангеля не боявся, а тут більшовика Гармаша злякаюся?

МОСЯ

— Рубай з плеча і все. А де це Прядка загубився? *(Гукнув).* Прядко!

ГАРМАШ подзвонив

— Товариші, будемо продовжувати. *(Затихли).* Тут хтось подав до комісії записочку. Без підпису. Записочка цікава, але чому без підпису? Між іншим, і написана вона друкованими літерами.

Сміх в авдиторії.

ГОЛОС

— Щоб не впізнали руки.

СМОЛА

— А що він пише?

АВДИТОРІЯ

— Прочитайте.

ГАРМАШ

— Зараз прочитаю. «Товаришу голово, просимо дати відповідь на такі запитання. Перше: скільки євреїв цього року буде прийнято? Чи зовсім без процентної норми»?

АВДИТОРІЯ

— Ш-ш-ш-ш... Тихше...

ГАРМАШ

«Друге: скільки українців? Третє: скільки росіян? Четверте: Чого ви так чіпляєтесь до соціяльного походження? Хіба радянській владі краще мати в університеті неписьменних студентів, диких, некультурних, аби вони були з робітників чи з мужиків? А хто будуватиме культуру? І п'яте: якої ви національности? Еврей?»

АВДИТОРІЯ

— Ганьба! До стєнки! *(Свист)*.

МОСЯ

— Словом, нашого брата приймають добре

ТЕРЕНЬ

— Дурень ти, Мосю. Це ж фронт. Держись.

МОСЯ

— Я держусь.

ТАРАС

— Дай нам узяти позиції.

СМОЛА

— Дай нам укріпитись.

ОЛЕНА

— Це записка погромника!

АВДИТОРІЯ

— Перевіряйте документи! До кісточок добирайтесь!

МОСЯ

— Чого ви кричите? Ви ж його можете злякати. *(Сміх)*. Тихше!

АВДИТОРІЯ

— Знайти хто написав! Ганьба, як пропустимо!

ГАРМАШ

— Товариші, спокій і витримка. Вища школа—це новий Перекоп. Узяти його буде нелегко. Ворог скажено боронитиме свої останні твердині, фортецю вищої школи. Він братиме нас підступом, брехнею, ошуканством. Він уже починає атаку. Але сміливо, товариші, вперед! Армія робітників і селян—всіх націй і рас—українців, росіян, євреїв, латишів і всіх без жодної різниці, всіх, хто на своїх грудях виніс революцію, хто розвалив тюрму народів і здобув диктатуру пролетаріяту,—сміливо вперед!

Як хвиля в морі, прокотилися в авдиторії бурхливі оплески. Перейшли в бурю, в шторм. Авдиторія звелася на ноги.

АВДИТОРІЯ гукнула

— Слава!!

ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ став на лаву, поправив будьоновку, рукою махнув.

— Товариші! От імені. Безсмертной. І непобєдімой. Перекопской. Дівізії. От імені. Бойцов. Командного. І політічеського. Состава. І от імені. Всей. Російской! Советской! Федератівной! Соціалістіческой! Республікі!—да здраствуєт висшая наука на пользу пролетаріата!

АВДИТОРІЯ

— Слава!!!

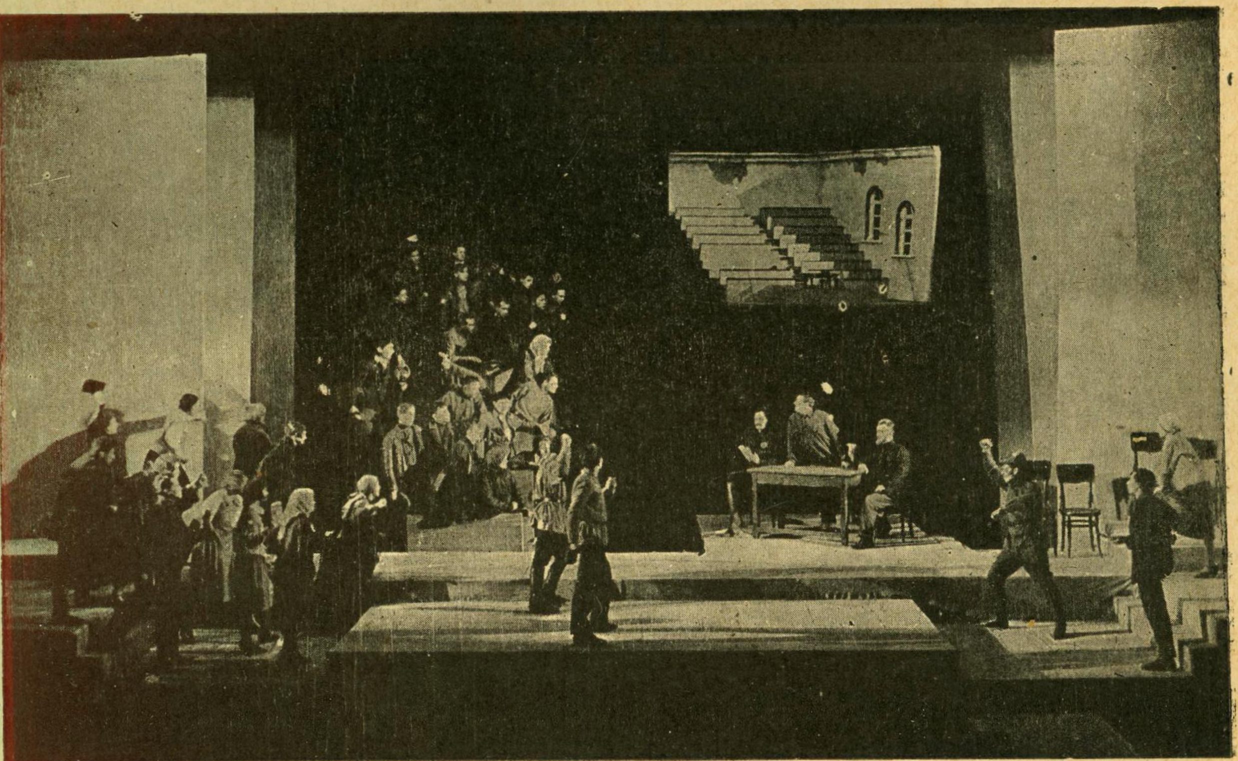

Театр ім. І. Франка
Київ

„Кадри“. Картина друга. Ставл. Нар. Арт. Респ. Г. П. Юри. Оформлення Художника Б. Р. Ердмана

„Театр Революції"
Одеса

„Кадри". Картина четверта. Ставлення Заслуж. Худ. Республ. М. С. Терещенка. Оформл. Засл. Худ. Респ. А. Г. Петрицького.

ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ

— Товаріщі! Продолжайте работать! Красная аррмія стоїть на страже революції!

Авдиторія з громом сідає, стукаючи партами, тупочучи ногами.

ГАРМАШ

— Терень Крижень.

ТЕРЕНЬ

— Єсть. *(Сходить униз до стола, сідає).*

ГАРМАШ

— Тарас Роботяга.

ТАРАС

— Єсть. *(Сходить. Сідає).*

ГАРМАШ

— Роботяга, значить? Де ж ви працювали, Роботяго?

ТАРАС

— Спочатку—в економії. Потім—у кузні. Далі—в партизанах. Потім—у Приймака, в червоному козацтві.

ГАРМАШ

— Хороша робота. *(Авдиторія вдоволено загомоніла).* Мойсей Шкіндер.

МОСЯ

— Єсть *(Сходить, сідає).* З Кукуївки, Олександрівського повіту.

ГАРМАШ посміхнувся.

— Ну, добре, будемо знати, що з Кукуївки. Олена Череда

ОЛЕНА

— Єсть.

ГАРМАШ

— Череда? Прізвище селянське, степове.

ОЛЕНА

— Дід за чередника був.

ГАРМАШ

— А батько?

ОЛЕНА

— На копальнях працював. Там і задушило.

ГАРМАШ

— А сама?

ОЛЕНА

— Заводська.

ГАРМАШ

— Так. Нічого собі шлях. Член партії?

ОЛЕНА

— Так.

ГАРМАШ

— Смола, Василь Іванович.

СМОЛА

— Єсть. *(Сходить, сідає).*

МОСЯ

— А це—незаможник. На буфері приїхав. *(Регіт).*

ГАРМАШ

— На буфері? Цікаво. Ну, давайте далі. Микола... Микола...

ПРЯДКА згори.

— Микола Прядка! Це я Микола Прядка. *(Біжить униз, сідає).*

ГАРМАШ до Шкіндер.

— Ваше походження.

ШКІНДЕР

— Особливих походжень у мене не було. У партизанах був, це правда. Мав батька й брата. Батько був лимар, а брат—у шевця за підмайстра. Підчас погрому вбили. Сам я помічник машиніста з парового млина кукуївського земвідділу. Все?

ГАРМАШ співчутливо.

— Покищо—все. Побачимо, як ви нам відповідатимете на запитання з програми.

МОСЯ

— Так і відповідатиму: що знаю—скажу, не ховатимусь. Чого не знаю, теж скажу. Приймете—вчитимусь, не приймете—піду назад у млин, за машиніста буду. *(До хлопців тихо)*. Чого ви смієтесь? Правду кажу.

ОЛЕНА

— Брата вбили?

МОСЯ

— І батька... *(Тиша)*.

ГАРМАШ до Тереня, по павзі.

— А ваше походження?

ТЕРЕНЬ

— Шахтьор.

ГАРМАШ

— А батько?

ТЕРЕНЬ

— Шахтьор.

ГАРМАШ

— А дід?

ТЕРЕНЬ

— Шахтьор.

Сміх, оплески в авдиторії.

ГАРМАШ

— Член партії?

ТЕРЕНЬ ствердив головою.

— Ясно

ГАРМАШ

— Товаришу Смола.

СМОЛА

— Селянин. Незаможник. Працював у боротьбі з бандитизмом. Був за секретаря у виконкомі і в комнезамі працював.

ГАРМАШ до Прядки.

— А ви?

ПРЯДКА

— Я? Наймит. Значить—по заробітках вроді як батрак Член комсомолу, конешно.

ГАРМАШ

— Що ж, почнемо?

ЧЛЕН КОМІСІЇ до Смоли.

— Ну, от скажіть ви, товаришу Смола, хто б міг написати таку записку, яку ви тут чули?

СМОЛА

— Хто? Я думаю, що таку записку, яку ми тут чули, міг написати тільки ворог, свідомий ворог, котрий не хоче, щоб усі нації були рівні і мали права.

ГАРМАШ

— А для чого ж це йому?

СМОЛА

— Для чого? Йому треба посіяти розбрат поміж трудящими, щоб, кінець-кінцем, знищити революцію і повернути собі свої багатства, що їх у нього забрала революція.

ГАРМАШ

— Це правильно. *(До Шкіндера).* А що таке революція?

МОСЯ

— Революція? *(Подумав і ясно посміхнувся).* Так це так і буде: ре-во-лю-ці-я. *(На бік).* Здається, в точку...

ЧЛЕН КОМІСІЇ

— Так, але науково.

МОСЯ

— Науково. Так, нехай, коли я навчуся, тоді я відповідатиму науково. А покищо, я тільки робив революцію, а не вивчав. *(На бік).* Ух, і одбрив!

Регіт в авдиторії.

ГАРМАШ до Тараса.

— Ви, товаришу.

ТАРАС

— Революція? По суті... Кг... Значить... революція... *(Стиснув кулаки, брови насунув).* Значить... клас!.. От... ху! Понімаю, а не скажу. От у нас у Червоному козацтві, значить... Ану дайте другий вопрос.

ГАРМАШ (до Олени).

— Ви, товаришко...

ОЛЕНА

— Революція, значить насильно повалити старий лад. Ну, от буржуазію розбили, старий лад повалили, от тобі й революція.

ГАРМАШ до Смоли.

— Згодні?

СМОЛА

— Правильно. Збройне повалення старого ладу пролетаріятом разом з незаможним селянством.

ГАРМАШ

— Товаришу Крижень, згодні?

ТЕРЕНЬ

— По суті сказано правильно.

ТАРАС

— Нуда, як по суті, то воно...

ТЕРЕНЬ

— Але пролетаріят і сільська голота разом із ним—це вже, коли пролетарська революція. А є ще буржуазні. Велика французька, наша лютнева.

МОСЯ раптом.

— Правильно! Я згадав. Експропріяція експропріяторів. Пролетаріят могильщик буржуазії. *(На бік).* А що? На тобі науково. *(І гордо повів очима на авдиторію).*

2-й ЧЛЕН КОМІСІЇ

— А скажіть нам таку річ...

ПОЛІТКОМ ІНСТИТУТУ у військовій шинелі увійшов до авдиторії. Промовив щось до Гармаша, потім—до всіх:

— Товариші! Організований пролетаріят нашого міста зараз вийде на вулиці демонструвати свою солідарність з німецькими революційними шахтарями...

АВДИТОРІЯ

— На вулицю!

ГАРМАШ

— Комісія оголошує перерву. Товаришів Крижня, Роботягу, Череду, Шкіндера, Прядку та Смолу, що витримали попередні іспити, а зараз склали політмінімум, можна привітати зі вступом до інституту. Для решти—продовження іспитів завтра. А тепер—на вулицю, товариші.

АВДИТОРІЯ

— Пішли. На вулицю.

ГОЛОС

— Рекун, починай!

ПОЛІТКОМ

— Організовано. Беріть прапори.

У шумі, у вигуках, у піснях потонув політкомів голос. Широко розлилося:

Хмари зловісні нависли над нами,
Сили ворожі нас тяжко гнетуть...
Станьмо до бою усі з ворогами —
Смерть або воля та слава нас ждуть...

І попливла збуджена маса з авдиторії. Тільки прапори горять над головами.

Коло столу затримались: Терень, Олена, Мося, Тарас і Прядка.

ТЕРЕНЬ обійняв усіх купою, радісно.

— Браточки! Перший бар'єр взяли. Тепер не дрефте, хоч далі буде важче. Дай руку, Олю!

ОЛЕНА зашарілася.

— Хороше!

ПРЯДКА

— А та грецька гімназія казала, що ми не будемо студентами.

ТАРАС

— Я йому як рубонув нащот класа...

МОСЯ

— Одне слово—герої. Стрівайте, візьму картуза. *(Біжить до парти, знаходить під ногами картку).* Товариші! Мамзеля' *(Збігає до хлопців).* Дивіться.

ТАРАС

— Жінка, що й казати. Хм...

ОЛЕНА

— Оголосити...

ТЕРЕНЬ глянув з другого боку.

— Е, стрівайте. Ця картка належить тому хто написав записку. Ось сліди, видушені олівцем *(читає):* «скільки євреїв буде»...

ВСІ

— Оце так так.

4

Вбіг до авдиторії Смола:

— Загубив олівця.

ТЕРЕНЬ

— А ми знайшли.

СМОЛА

— Олівець?

ТЕРЕНЬ

— Ні, картку.

СМОЛА

— Яку картку?

ПРЯДКА

— Женщина, брат. Очі так і грають.

ТЕРЕНЬ

— Дивись.

СМОЛА *глянув.*

— Цікаво.

ТЕРЕНЬ

— З другого боку ще цікавіше. *(Показує).*

СМОЛА

... «без процентноі норми...» Ідея! Оголосити, що знайшли картку. Так можна буде зловити... Ходімте ж, а то проґавимо мітинґ.

ТЕРЕНЬ

— А олівець?

СМОЛА

— Правда. Забув. *(Дивиться під стіл).* Ось він.

ТЕРЕНЬ

— Знайшов? Ну, пішли. Після мітинґу всім зібратися на кватирі, якщо нашу дірку можна так назвати.

ВСІ

— Єсть. *(Вийшли).*

5

Професор БЄЛИЙ увійшов до авдиторії, гидливо повів носом.

— Андріяне!

6

Андріян з'являється.

— Чого вам?

БЄЛИЙ

— Відчиніть вікна. Освіжіть повітря.

АНДРІЯН

— Так мітинґ же. Усі пішли, а я що? Мальчик? *(Зникає)*.

7

БЄЛИЙ затремтівши.

— Андріяне! С-скотина!..

8

АСИСТЕНТКА увійшла, кинулась до нього.

— Я все зроблю. Ідіть. Вам не треба, не можна хвилюватися. Не треба виходити. Ідіть же, благаю...

А на відповідь тільки гул:

Хмари зловісні нависли над нами...

ЦІ. ХАЙ ЖИВЕ ГУРТОЖИТОК!

Тротуар послався вниз—попід муром. На тому мурі—напівстертий, розмитий дощами напис: «БУФЕТ». Під ним—аркою діра в стіні, закладена білими кам'яними брусками. Лише внизу залишилась вибоїна, що в неї ледве може пролізти людина. Геть далі—море, скелі і пляж—пустельний, осінній. Рідко хто пройде тут помилуватися з осіннього моря, що цілий час непривітно й одноманітно шумить.

1

Із дірки чутно одинокий спів:

«КЛАВОЧКА СЛУЖИЛА В ЕНПЕКА,
КЛАВОЧКА РАБОТАЛА СЛЄГКА,
БАРІШНЯ СОВЄЦКАЯ, ЮБОЧКА НЕ ДЄЦКАЯ,
КАРТОЧКУ ІМЄЛА ЛІТЕР А»...

2

Котина чубата голова витикається з дірки. Він слухає якийсь час, як шумить море, по тому філософічно констатує:

3

— Шюмить, зараза...

Вилазить на тротуар, виглядає, чи не повертаються «на кватирю» студенти.

Знизу тротуаром швендяє дорослий раклюга ШПАК. Наспівує:

Роділа міне мать у німволі,
І с тех пор я пашьол в ніщету,
А природа не знала преступленья
І дала мне жиганську красоту...

ШПАК підходить і тупо дивиться на Котю.

— Ослобони кватирю.

— Не моя кватиря, студентська.

— Котько! Брось шутки. Кімать ніде. Кажу, ослобони без розговору.

КОТЯ

— Уркан свого не зачепить. Пливи, Шпак, ато вкусю. *(І зубами клацнув).*

ШПАК кашкета насунув, руки—глибоко в кишені, і мовчки почимчикував далі. Обернувся.

— Назад ітиму, щоб була вільна. *(Зник за рогом).*

КОТЯ вслід йому.

— Танцюй далі. Він ще буде мені вказувати. Мені. Він. Вказувати. Х! О! Чудачка з торбою! Хапнуть! *(Хутко, мов ховрах, зникає в норі).*

5

ДАМОЧКА з Шмендриком ідуть до моря.

ДАМОЧКА щулиться до Шмендрика.

— Куди ви мене ведете? Тут страшно.

ШМЕНДРИК

— Зі мною? Вам зі мною страшно? Та я... Та ви знаєте, що я... я нікого не боюся.

ДАМОЧКА

— Тут зовсім пустельно і нікого нема.

ШМЕНДРИК

— Ге, саме добре. Ми і море... єдиний свідок моїх найчистіших намірів.

Проходять повз дірку. Котя спритно просовує трубу дротинку і, зачепивши нею «торбу», миттю втягає її до себе.

ДАМОЧКА

— Ах!

ШМЕНДРИК

— Невже ви така жагуча?

ДАМОЧКА

— Та ні. Редикюль! Сумочка!

ШМЕНДРИК

— Що редикюль, сумочка?

ДАМОЧКА

— Де мій редикюль? Сумочка!

ШМЕНДРИК

— Тут є катакомби, бандити й пірати. Я ж казав... Тікайте!

Шмендрик подався геть. Дамочка залопотіла за ним.

КОТЯ висунувся, вийняв з «торби» гроші, а «торбу» кидає їй навздогін.

— Барішня, барахло загубили.

ДАМОЧКА

— Ах! *(озираеться, хапає редикюль і ще дужче береться в ноги).*

КОТЯ

— Теж барішня. На море ходить мічтать, а в торбі тільки два лімони. Ну нічого, хліб і помідори будуть. Аби тільки дядя Терень не взнав. Лаятиме. Он і квартіранти йдуть! Ух, і народ студенти! Гопкомпанія. І тьотя Череда з ними. А то хто такий з пувицями?

6

Згори йдуть студенти, палко про щось сперечаючись,—ТЕРЕНЬ, ОЛЕНА, МОСЯ, АНТОНЬЙО, КАТЕРИНА ГРИЦЕНКО, СМОЛА, ВАРКА, ГРУШКІНА, НЕРОНОВ.

ТЕРЕНЬ

— Плутаєш ти, Антоньйо. Все плутаєш. І сам ти плутаний.

АНТОНЬЙО

— А трагедія особи? Окремої особи.

ОЛЕНА

— Годі там з трагедіями. Цікаво, що тут у вас за хороми.

СМОЛА

— Я теж іще не бачив.

ВСІ

— Оце тут? Стоп. Гальмуй машину.

АНТОНЬЙО

— Чудово! Та ви ж тут, як бурсаки. А море! А море яке!

ТЕРЕНЬ на Котю

— А ось і хазяїн. Ти чого тремтиш? Хіба холодно?

КОТЯ цокаючи зубами

— Ні. Жяра. Тьоті Череді поваження.

ОЛЕНА

— Здоров, Котю. Не забув?

КОТЯ

— Нє, тільки ви почекайте, я зараз. *(Зірвався, побіг).*

7

ОЛЕНА

— Куди це він?

МОСЯ

— Діла у чоловіка. Певне у фінвідділ побіг—податки платити.

АНТОНЬЙО

— Друзі мої! На море!

ГОЛОСИ

— Спочатку на море. Квартиру потім подивимось.

СМОЛА

— Мосю, ходім, покажеш нам свої морські володіння. *(Обійняв його за плечі).*

Всі пішли до берега, звідки потім долітає їхній гомін і сміх разом із шумом моря.

8

Біля муру залишились Терень та Олена. Терень почав:

— От що я хотів тобі сказати, Череда. Позавтра—засідання бюра партосередку. Ти, значить, мусиш бути. Тепер уже ясно, що ми не знайдемо автора цієї записки. Хоч у мене дещо намотується. Покищо не скажу. Але партосередок ставить ширше. Щоб з масою проробити.

— І правильно, Важко нам буде, Тереш. Комуністів у нас, ой як мало. А народу різного тисяча чоловіка на нашому курсі. І що за народ?

— Одсіються. Зразу не можна.

— Тереш, це ж правда, що ти будеш за секретаря партосередку?

— Так хотять. На мою думку—дурницю роблять. Який з мене секретар?

— Ні, Тереш. Правильно роблять! Ти... та ну тебе.

— Ну? Чого ж не доказуєш? Га? Кажи, що хотіла сказати.

— Я хотіла сказати, що з тебе буде... хороший секретар.

— Угу. А от що, Олю. Що я хочу тобі сказати...

— Не треба. Ходім туди. Не треба говорити...

— Ні, я скажу. По-чесному, по-шахтьорському, як більшовик, скажу. А не сподобається,—скажеш: к чорту.

— Я так не скажу. Бо я, Тереш... всією силою... от, ти ж бачиш... усією силою... Та ну тебе! Бачиш—дурна, й сказати до пуття не вмію. Тільки скажу одне: хочеться мені вивчитись. Вийти в люди. Так хочеться, аж зуби іноді стиснеш. В люди—в хороші, в розумні, в такі, що вміють щось велике зробити для революції. Чуєш, Тереш? А тоді... *(Взяла його руки, стиснула їх).* Тільки тоді. Так ми мусимо рішити. Інакше ти не шахтар.

— Ні, я шахтар, Олю. Я тільки хотів, щоб ти знала...

А з моря, певне на чиюсь репліку, долинули оплески і вигуки: «Правильно! Прекрасно!»

ТЕРЕНЬ

— Ходім.

9

Але з берега вже йде вся компанія назад.

ВАРКА

— Та як, як, Антоньйо?

АНТОНЬЙО

— Отак. *(Прикладає правий кулак до грудей—на серце—і робить такий рух: униз, потім під прямим кутом коротко праворуч).* Отак.

ГРУШКІНА

— Симпатично. Мені подобається. Це так романтично.

НЕРОНОВ поправив свої дротяні окуляри.

— Н-да. Чудні у вас уподобання, товаришко Грушкіна.

ТЕРЕНЬ

— Хто це так?

АНТОНЬЙО

— А це в нас на міщанській слободі кугути так роблять — ножем. Дірку в грудях.

ТЕРЕНЬ

— Кому?

АНТОНЬЙО

— А на кого закипить серце. За зраду більше.

НЕРОНОВ

— Нічого собі, метода.

ВСІ

— Да-а.

АНТОНЬЙО

— Артистична. Але, друзі мої! У вас же тут розкішно. Хоч у романі описуй.

МОСЯ

— Що в романі, ти спробуй пожити.

АНТОНЬЙО зазирнув у дірку.

— Тільки повітря там... знаєте...

МОСЯ

— Нічого повітря. Мабуть, Котя спав. Багато, крокоділ, забирає кислороду.

КАТРЯ голосом від землі.

— Хай йому чорт, як же його вчитися в такому кублі? Поприїздили дурні, а тут теж не дуже навчишся. Та це життя?

ОЛЕНА

— Ну, годі, Катре. Ти знов своєї. *(До Антоньйо).* А ти краще б знайшов хлопцям приміщення, поки буде гуртожиток. Ти ж старий студент, всі входи тут знаєш. І тужурка у тебе з ґудзиками.

ТЕРЕНЬ

— Гуртожиток буде не сьогодні завтра. Не дрефте, товариші.

СМОЛА

— Хто сильний, хто не лякається труднощів, хто знає, чого він хоче, той ніколи не здрейфить. Такщо приміщення...

АНТОНЬЙО спалахнув.

— Що таке приміщення? Дурниця! А от я бачив на вулиці Теодора одну дівчину. Знаєте? Це не дівчина. Це—оте невловимо прекрасне, що стоїть над буденщиною, над політикою, над боротьбою, над усім. Це—женщина. Ні, женщина звучить вульґарно. Абстракція женщини. Ні, і не абстракція.

МОСЯ

— Може екстракція?

АНТОНЬЙО

— Глупо. Ідеал женщини! Отак би йшов за нею, куди вона, туди й я...

ОЛЕНА

— І далеко б зайшов?

МОСЯ

— Зовсім недалеко: вона б покликала міліціонера, і наш Антоньйо зайшов би в район.

ГРИЦЕНКО

— А друга просто по морді дасть.

ГРУШКІНА

— Скажіть, яка суворість. *(Прядонула очима на Тереня, що не звертає на неї ані якісінької уваги).*

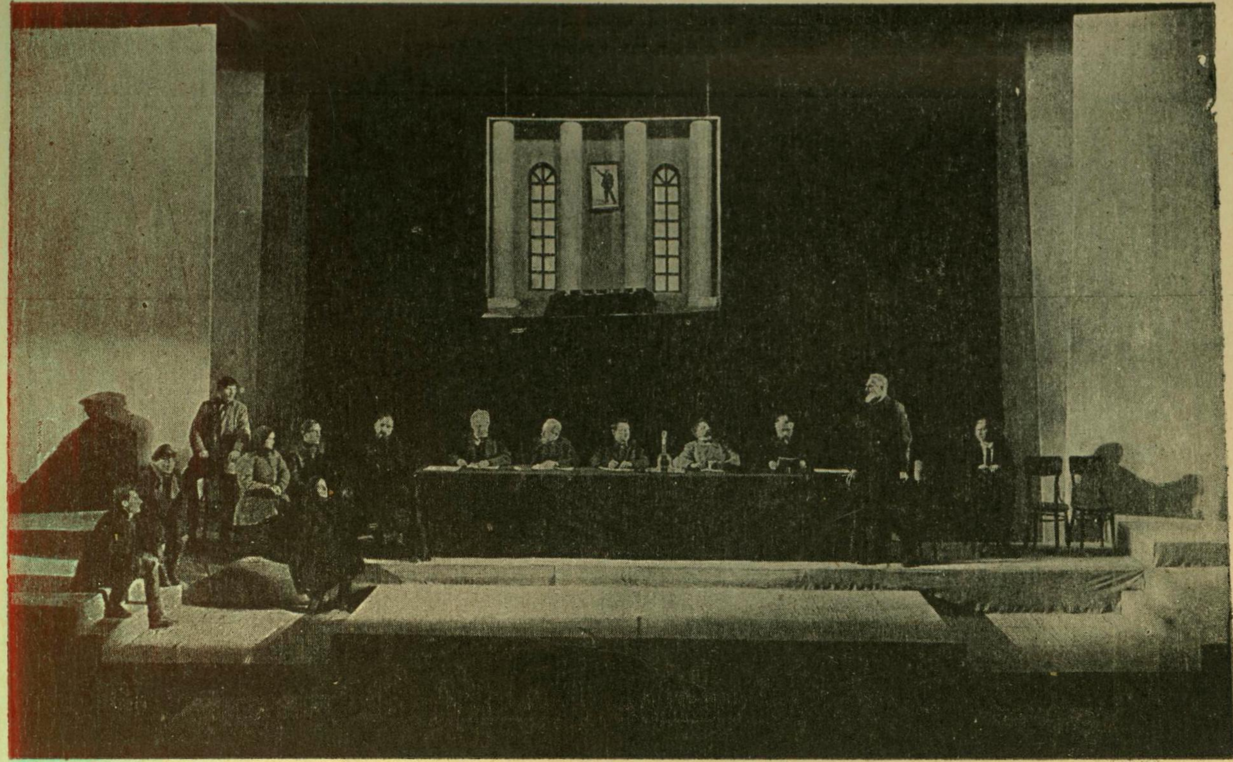

Театр ім. І. Франка і Київ

„Кадри". Картина п'ята. Ставлення Нар. Арт. Респ. Г. П. Юри. Оформл. Художн. Б. Р. Ердмана

„Театр „Революції“
Одеса

„Кадри“. Картина п'ята (Епізод з Котьою). Ставл. Засл. Арт. Респ. М. С. Терещенка. Оформл. Засл. Худ. Респ. А. Г. Петрицького

МОСЯ

— Доволі. Що це за тема: дівчата. *(З викликом глянув на Олену).* Терпіти їх не можу.

ОЛЕНА

— Он як!

МОСЯ

— А що ж мені залишається робити?

Сміх.

10

ТАРАС та ПРЯДКА біжать згори. Тарас ще здалеку розмахує руками й гукає:

— Збирайтеся! Чого стоїте? Складайте гардероби! В'яжіть книги! Зніміть із гачка мої зимні штани!

ПРЯДКА

— У похід!

ВСІ

— Тарас! Прядка!

ТЕРЕНЬ

— Що трапилося?

ОЛЕНА

— Приміщення?

ТАРАС урочисто.

— Гур! то! жи! ток!

ВСІ

— Гуртожиток!!?

МОСЯ

— Тарасе! Ти ж геніяльний!

ПРЯДКА

— А я?

МОСЯ

— Ну, ти... Ти ж член комсомолу, конешно.

ТАРАС

— Ось! *(Переможно трусить папірцем).* Ось! Машинкою друковано і хемічним олівцем підписано! Здоров, Нероне! Сам голова Кубуча поплював і на мокрому розписався. Здрастуй, Варко. В новий гуртожиток пролетарського студентства ордер нумер 134! Ось він, нумер 134-й! Здрастуйте, товаришко Олено! Ось він! Негайно збирайте багаж. Тю! й Катря тут!.. бо розхапають житлоплощу по всіх кутках...

ТЕРЕНЬ

— Та невже ордер? Дай сюди. Справді ордер. Браточки! Перемога. Тепер заживемо. Тепер не страшно. Технологія, мінералогія, геологія...

ОЛЕНА

— Зоологія...

МОСЯ

— Біологія...

ТАРАС

— І ембріологія!

ТЕРЕНЬ

— Все переможемо. Навіть сопротівленіє матеріялів! Хай живе гуртожиток!

ВСІ

— Хай живе гуртожиток!

ТЕРЕНЬ

— Антоньйо, тобі сподобалась ця нора:—лізь—тягни барахло.

МОСЯ

— Куди? Він без протигаза. Я в одну мить. *(Влазить у нору і викидає звідти речі).* Хапайте: раз!

ВСІ

— Раз! Два!

МОСЯ

— Тарасові штани—три!

ХЛОПЦІ

— Штани квартирмейстра—дайош!

11

ШПАК повертається згори. Підійшов, зупинився.

— Ослобоняєш? Замети після себе, щоб було чисто. Я люблю чистоту.

МОСЯ

— Проходь, юношо. Тут тобі нема чого робити. У нас секрети.

ШПАК

— Гляди, бо я дам тобі секрета. Замети після себе, говорю тобі. *(Пішов, насунувши кашкета).* Секрети...

12

ТЕРЕНЬ

— Бачили типа?

ВСІ

— Да-а-а.

ОЛЕНА

— Такого краще не зачіпай. Мосю, давай далі!

МОСЯ

— Неорганічна хемія—чотири!

ВСІ

— Дайош!

МОСЯ

— Партизанський чайник—п'ять!

ТАРАС

— Мій вірний товариш! Дайош!

13

КОТЯ йде згори. Ще здалеку помітив, що робиться щось незвичайне. Підходить і мовчки дивиться. В руках—помідори і шмат чорного хліба. Руки йому затремтіли, голос наче вломився.

— Чого викидаєте?

Всі зупинилися. Стало раптом перед
усіма питання: «А як же Котя»?

ОЛЕНА

— Котя.

КОТЯ

— Я Котя, а ви—тьотя. Кудою ж це ви моїх кватірантів?

ОЛЕНА

— В гуртожиток, Котю. Розумієш?

КОТЯ

— В натурі. Значить, зоставайся, Котя, з вуркаганами?

ОЛЕНА

— А знаєш що?

КОТЯ не слухає:

— Тожі кватіранти... когті рвуть. А я вам шямовки приніс. Думав... *(не витримав, одвернувся і заплакав).* Ах, ви.. сволочі...

Всі стоять, похнюпились.

ТЕРЕНЬ

— Олено, бери справу на себе.

ОЛЕНА

— Гаразд. Хочеш, Котю, жити?

КОТЯ

— Та-а... у приюті кукать? Не хочу!

ОЛЕНА

— Зовсім не те.

КОТЯ

— Заманюєте. Не піду.

ОЛЕНА

— Нікуди я тебе не заманюю. Залишайся покищо тут, а за кілька днів—топай до мене. Поговоримо.

КОТЯ

— Поговорить можна. Шьо мені, жялко? Нате, шямовку. Рубайте.

ТАРАС

— Хлопці, не знаю, як у вас, а в мене вже чомусь апетит з'явився. І що воно за знак, шо кожного дня хочеться їсти? Чи клімат такий, чи що?

ВСІ

— Та давай, не розбалакуй!

І миттю в'їли харчі.

ОЛЕНА

— А тепер, прощай, Котю. Надумаєш—приходь. Дай лапу.

КОТЯ

— Вона грязна.

ОЛЕНА

— Нічого. Отак. Значить, приходь.

ТЕРЕНЬ

— Знай, ми—товариші. *(Тисне руку).*

ТАРАС

— Виручив, братишко. Може й ми тебе колись виручимо.

АНТОНЬЙО

— Прощай, незалежний ні від яких умовностей, вільний, як птиця, Котю!

КОТЯ

— Вона грязна...

НЕРОНОВ

— Життя. От у чім суть. Н-да. *(Тисне руку).*

ТЕРЕНЬ

— Правильно. Нероне, життя. Воно буде для нас, якщо ми його завоюємо і переробимо на свій кшталт. І переробимо. Значить, не дреф, браточки, підтягай животи і слухай команду.

Хтось почав, і всі підхопили:

На світі немає пори веселіш,
як наші студентські роки,
Пливи, корабель наш, у далі ясні.
у далі ясні та широкі.
Корабель наш бель,
пристань — гуртожиток!
Житок, житок,
наш прожиток —
за копійку вдень!

Ми смерть переможем в одвертій борні,
філософу з нами — морока.
Пливи корабель наш, у далі ясні,
у далі ясні та широкі .
Корабель наш бель і т. д.

ТАРАС командує.

— Шикуйсь! *(Узяли речі. Вишикувались).* На-а позиції пролетарської науки... бі-і-вуак у гуртожитку... кро-о-ком! рруш!!!

Пішли.

14

Котя довго дивиться їм услід. Забриніли сльози. Витер рукавом очі, губу закусив. І мимохіть, тихо рушив за ними.

ЗАВІСА.

ДІЯ ДРУГА.

IV МІЛЬЙОНИ.

1923 рік.

Сувора зима в гуртожитку. Холодна зима. Студенти не роздягаються, так і живуть, так і науки студіюють, так і сплять—одягнені у все, що в них є, геть аж до рукавиць.

1

СМОЛА, не відриваючись від газети.

— Курс радянського карбованця продовжує падати.

ДРУГИЙ

— Але температура зате стоїть постійна.

ТРЕТІЙ

— Сьогодні скільки ступнів?

ДРУГИЙ

— За Реомюром—15, за Цельсієм—19, за Фаренгейтом — 35 нижче від нуля.

РЯБОШАПКА

— Тітка моя завжди мені казала: тримай черево в голоді, голову—в холоді, а ноги—в теплі, проживеш сто літ на землі. Отож, скинь башлик з голови і закутай ноги.

ДРУГИЙ

— Навіть такий обиватель, як ти, може порадити іноді щось путнє. *(Робить так, як йому порадив Рябошапка).*

СМОЛА з газети.

— Пуд дров коштує один мільйон дев'ятсот тисяч карбованців.

ТАРАС

— К чортовій матері! Я більше не можу. Я замерзаю.

НЕРОНОВ

— Роби гімнастику.

СМОЛА

— Фунт картоплі—сто п'ятдесят тисяч карбованців.

НЕРОНОВ

— Н-да. Суть не в карбованцях, а в товарному індексі. А виникнення ідеї товарного індексу забігає в далеке минуле, аж до XVII сторіччя, коли зробили першу спробу виміряти вартість грошей через порівняння товарних цін у різні періоди. Отже не можна брати фунт картоплі ізольовано від історичного минулого і від нашого сьогоднішнього життя.

СМОЛА

— Яйця—сто тисяч карбованців штука. Десяток—один мільйон карбованців.

ТАРАС схопився.

— Годі! Не можу. Що хочте робіть, а я не можу.

СМОЛА

— Слабодух. А ще партизан. Ти мусиш іншим давати приклад, а ти замість того підриваєш ентузіязм пролетарського студентства.

ТАРАС

— А ти не вчи мене, шевська смола! Ти, може, під маминою спідницею сидів, коли я власть завойовував, а теж учить...

СМОЛА

— Почім знать? Може, й не сидів. Може не менш за тебе активно бився. І зараз духом не занепадаю, а ти... *(З газети)*. Цікаво! Фунт цибулі—двісті тисяч. Фунт цибулі. Оце я розумію. Ну, мені треба на засідання. Киснути ніколи. *(Вийшов)*.

2

РЯБОШАПКА

— Тітка мені казала: Хомко, як буде погано, приїзди краще додому. І от я й не знаю. Держався, держався, а далі не

видержу. Мабуть таки покину. Бо немає рації. Отак тут і пропадеш.

ТАРАС

— Тітка? Тьху, чорт. Тітка...

3

Вбігає ПРЯДКА:

— Товариші! Є новина. Більше того: є закурити.

ГУРТОЖИТОК

— Закурити? Де? Прядко!

ПРЯДКА показує собі на голову.

— Тут. У шапці.

ГУРТОЖИТОК

— У шапці? Давай!

ПРЯДКА

— Почекайте. Цигарки конфісковані у Петі Юрженка. Конфісковані за неетичний спосіб, яким він їх настріляв. Розумієте? Іде Петя Юрженко на базар. Підходить Петя Юрженко до спекулянта. Табачок?—питає Петя.—Табачок, — відповідає спекулянт.—А по чім?—По тім то.—Ага. І крутить Петя Юрженко цигарку. Пробує. Скрутив, закурив.—Ні,—каже, дуже міцний. І пішов Петя далі. А цигарку—в кишеню. Підходить до другого, знов пробує.—Ні, дуже легкий. І далі, а цигарку знов у кишеню. У третього—кислий, у четвертого—гіркий, у п'ятого—дорогий. І от дивіться. *(Скинув шапку, показав).* Тринадцять цигарок настріляв, шпана позапартійна.

ХЛОПЦІ

— Давай! Хай живе Петя Юрженко і Микола Прядка! Давай!

ПРЯДКА

— «Хай живе» не поможе. Закурити дам тому, хто піде зараз зі мною, куди я скажу, хоч і на край світа.

ХЛОПЦІ

— Чорт його бери! Давай!

ПРЯДКА

— Слухайте ж. Ви сидите тут, мерзнете і нічого не знаєте, що робиться на світі...

ГУРТОЖИТОК

— А що таке? Що трапилось?

ДРУГИЙ

— Ллойд Джордж повісився?

ПРЯДКА

— Ще краще! Дрова привезли!

ГУРТОЖИТОК

— Дрова? Не може бути!

ПРЯДКА

— Факт! Зараз же всі на двір—скидати.

ГУРТОЖИТОК

— Дрова! Теплова енергія! Хай живуть дрова! Хай живе фунт цибулі за двісті тисяч. *(Всі вибігають з кімнати)*.

4

Назустріч—КАТЕРИНА ГРИЦЕНКО.
Затримала Тараса.

— Стрівай, Тарасе. Маю тобі дещо сказати.

ТАРАС

— Катрусе! Дрова!

КАТРЯ

— Де дрова? Ніяких дров. Слухати більше не хочу. Сами скоро дровами станемо. Як собі знаєш, а я їду в село.

ТАРАС

— Ти здуріла?!

КАТРЯ

— Здурієш тут. Професор таке говорить на лекції, що в голові макітриться, нічого не розумієш, сидиш, як довбня. А

він ще навмисне закручує. От закручує, закручує, щоб незрозуміліш було. Прийдеш до дому—замерзаєш. Сядеш писати — в руки зашпори заходять. Книжку прочитати — немає книжки: торбу грошей треба на книжку. Та це така наука? А хай воно сказиться. Не світить нам учитися, от і все. Терень уже застудився, плеврит схопив. Та це щоб і тобі так було?

ТАРАС

— Так Терень же встав уже. Дурна ти.

КАТРЯ

— От і дурна. От і я так кажу: професор лекцію читає, а я не розумію. *(Мало не плаче).* Шкода... звісно шкода... але поїду. Ти зоставайся... Значить нам не судилось... Поїду... А ти зоставайся... Прощай... *(Щоб не зайтись плачем перед Тарасом, вибігла Катря з кімнати).*

5

ТАРАС зідхнув.

— Ех, діла. *(Сів до столу, розгорнув книжку, знову згорнув її, ляпнувши палятурками).* Не везе на культурному фронті... *(Починає складати свої речі).* Діла...

6

Увіходить МОСЯ:

— Діла, Тарасе! Та ще які діла. Тереня немає?

— Нема.

— Ти розумієш, яка штука? Поїхали ми в залізничні майстерні. Олена Череда, я і ще кілька товаришів. Там у нас гуртки. А тут—засідання стипендкому разом з курскомом. Приїхав звідти, а засідання стипендкому оце допіру відбулося. І що ж ти думаєш? Відмовили Бондареві й Катрі Гриценковій, а дали Тихоплюєві. Ти розумієш? Наймитам відмовили, а Тихоплюєві дали! Стипендія розкішна! П'ять фунтів борошна з висівками, пляшка свиріп'яної олії і талони в АРА.

— Що? Катрі? і Бондареві? Значить, наших затирають?

— Факт. І знаєш, хто це зробив? Смола зробив. Треба негайно скликати засідання виконбюра, я одвожу його кандидатуру.

— Ну й діла! Це ж куркульська лінія! А я хотів їхати додому. На село.

— Що? На село? Чого?

— Жити. Працювати. Поглиблювати революцію.

МОСЯ помацав йому чоло.

— У тебе температура?

— За Реомюром 19 ступнів нижче від нуля.

— Значить, нормальна. Що ж ти мене купуєш?

— Не купую, а правду кажу. Катря їде, і я хотів. Оце вже й збиратися почав був.

МОСЯ так і сів.

— Факт, що температура.

7

Увійшов РЯБОШАПКА. МОСЯ до нього:

— Слухай, Рябошапко. З ним може говорити тільки ідіот. Будь ласка, поговори ти з ним. Я зараз... *(Вибіг)*.

8

РЯБОШАПКА

— В чому справа? Чого він на тебе напався?

ТАРАС

— Одчепись ти... тітка!

— От ти кажеш—тітка. А ти знаєш, що ніяких дров нема?

— Нема? Як нема?

— А так, що нема. Прядка просто спровокував нас на суботник. В майстернях прибирати старе залізо—разом з робітниками. Відкидати сніг, чистити подвір'я. І всі, як дурні, хапають лопати. Готуються йти. А дров ніяких нема. От тобі й тітка. Я їду додому.

— Ну, й чорт з тобою і з твоєю тіткою. Я йду на суботник.

— Туди к дідьку. Договорилися...

9

Увіходять п'ятеро студентів.

РЯБОШАПКА

— Ось і вони ідуть Збирайтесь. Чого мнятися? Ідемо й край. Годі...

П'ЯТЕРО

— К чорту. Ми хотіли вчитися, а тут у снігу пропадай у холоді. Залізо носи.. *(Складають речі).* Фунт цибулі двісті тисяч...

ТАРАС

— Та ви що? Подуріли всі, чи що? Ну, нехай я був здурів. А ви чого? Це ж... зрив! А, ну вас к чорту! *(Виймає свої речі).*

10

Увіходить ТЕРЕНЬ.

— Здорові, хлопці. *(Мовчанка).* Кажу, здорові! *(Мовчанка).* Що це з вами? Навіщо речі пакуєте?

РЯБОШАПКА

— Ідемо.

ТЕРЕНЬ

— Куди ідете?

ТАРАС

— Ти, Тереню, не сердься, але... тут я винен... Важко, брате, цей Перекоп брати. Захиталися хлопці.

ТЕРЕНЬ підступив до нього, довго нічого не може сказати, каплянув стиха.

— Важко? А ти як гадав? Що хтось за нас візьме? *(Ногою злегка відсунув кошик).* Закрий барахлишко. *(До інших).* Викладай котрий—у чому річ. Чого злякалися?

ГОЛОС

— Фунт картоплі півтораста тисяч...

ДРУГИЙ

— І наука трудна.

ТЕРЕНЬ

— Так. Значить, картопля—раз, наука—два. Причини, що й казати, поважні. Так що намазуй, хлопці, п'яти і в кущі.

ГОЛОС

— Порядку нема. Дров нема. Республіка несправна. Фунт цибулі двісті тисяч.

РЯБОШАПКА

— І холодно.

ТЕРЕНЬ

— Правильно. І цибулі нема, і фабрики несправні, й машини барахольні, й шахти затоплені водою. Транспорт ні к чорту. Одне слово, погану спадщину дістали від генералів та від петлюр.

ГОЛОС

— Значить, хай підчинить держава, а тоді й...

ТЕРЕНЬ

— Мовчи, саботажнику! Скільки інтеліґенції зрадило, не пішло з нами. Ти знаєш? Свою треба. Зрозумів ти? З ким будемо підчиняти? Будувати з ким будемо, державу підіймати, як своєї інтеліґенції, спеців своїх немає? А ви тікати? Ми завойовували, а ви продавати за картоплю? Виходь, хто тікає!

11.

МОСЯ, ПРЯДКА та всі СТУДЕНТИ, що приготувалися йти на суботник, у снігу, з лопатами—стали на дверях, у кімнату навалили:

МОСЯ

— Ось вони. Пишайтеся з цих героїв культури.

ТЕРЕНЬ

— Ну? Виходь, говорю!

Всі стоять мовчки.

ТАРАС підходить до Тереня.

— Ну, доволі. Заскок зайшов був у голову... Винен... Чого там... як по суті, то воно...

ТЕРЕНЬ

— Не передо мною винен—перед робочим клясом. Йому й даси відповідь. *(Трохи дружніше).* Збирайся на засідання факультетської комісії.

ТАРАС

— Єсть, Тереш.

ТЕРЕНЬ

— Шкіндере, збирайся. Скажи Череді і всім студпредставникам. *(Зовсім дружньо).* Ех, ви... герої. *(Засміявся. І всі засміялися полегшено, майже весело).*

12

Олена привела Катерину Грищенкову.

ОЛЕНА

— Ну, йди, йди. Сміливіше. Кажи при всіх. Кайся, бо я тебе й знать не знаю.

ВСІ

— Що? Теж?

ОЛЕНА

— Говори.

КАТРЯ

— Ну, що?.. ну, чого?.. ну, я, Тарасе, нікуди не їду... і тебе не раю...

ТАРАС радісно.

— А я хіба їду? Та я й не думав! *(Хлопці засміялися, аж лопатами цокнули).*

ТЕРЕНЬ

— А ви?

П'ЯТЕРО

— Ми теж нікуди... помилка...

ТЕРЕНЬ

— Ех, ви... чудаки... Хто це вас настринчив?

ГОЛОСИ

— Та Смола... мільйонами допік. Дрова—мільйон. Яйця—мільйон. Цибуля—двісті тисяч.

ТЕРЕНЬ

— Смола? Знов Смола? Так. І там Смола, і тут Смола. Розберемось. Пішли на факультет. А ви—марш, хлопці, на суботник.

ПРЯДКА

— Заспівачі, наперед!

ГОЛОСИ

— Єсть! Якої починати?

Вальнули, тільки гул у коридорі.

13

МОСЯ Тереневі на відході.

— Маю справу. Про стипендком.

ТЕРЕНЬ

— Давай. Я вже дещо знаю. *(пішли).*

14

В кімнаті залишився тільки РЯБОШАПКА. Він підходить до своїх речей і починає їх зав'язувати.

— Ну, мене на аґітацію не візьмеш. Тітка мені казала, як буде погано—приїзди, Хомко, додому. А він наливає...

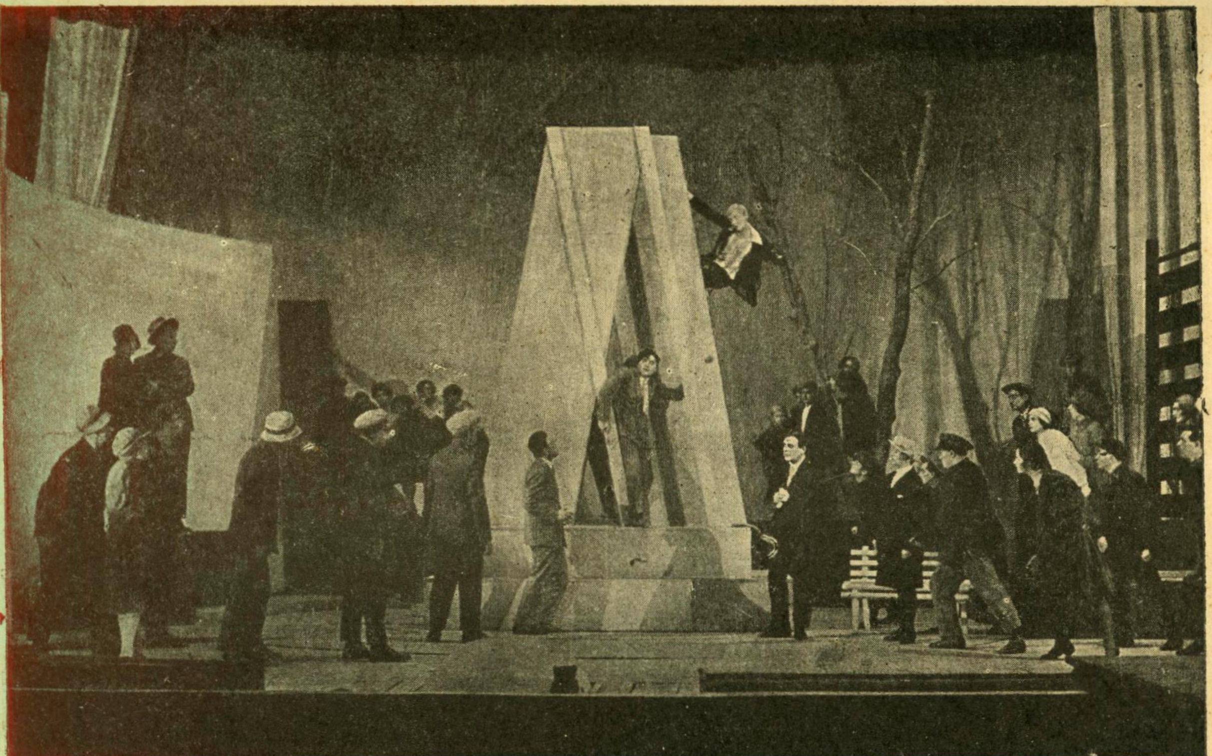

„Театр Революції"
Одеса

„Кадри". Картина дев'ята („Замикайте коло"). Ставл. Засл. Арт. Респ. М. С. Терещенка. Оформл. Засл. Худ. Респ. А. Г. Петрицького

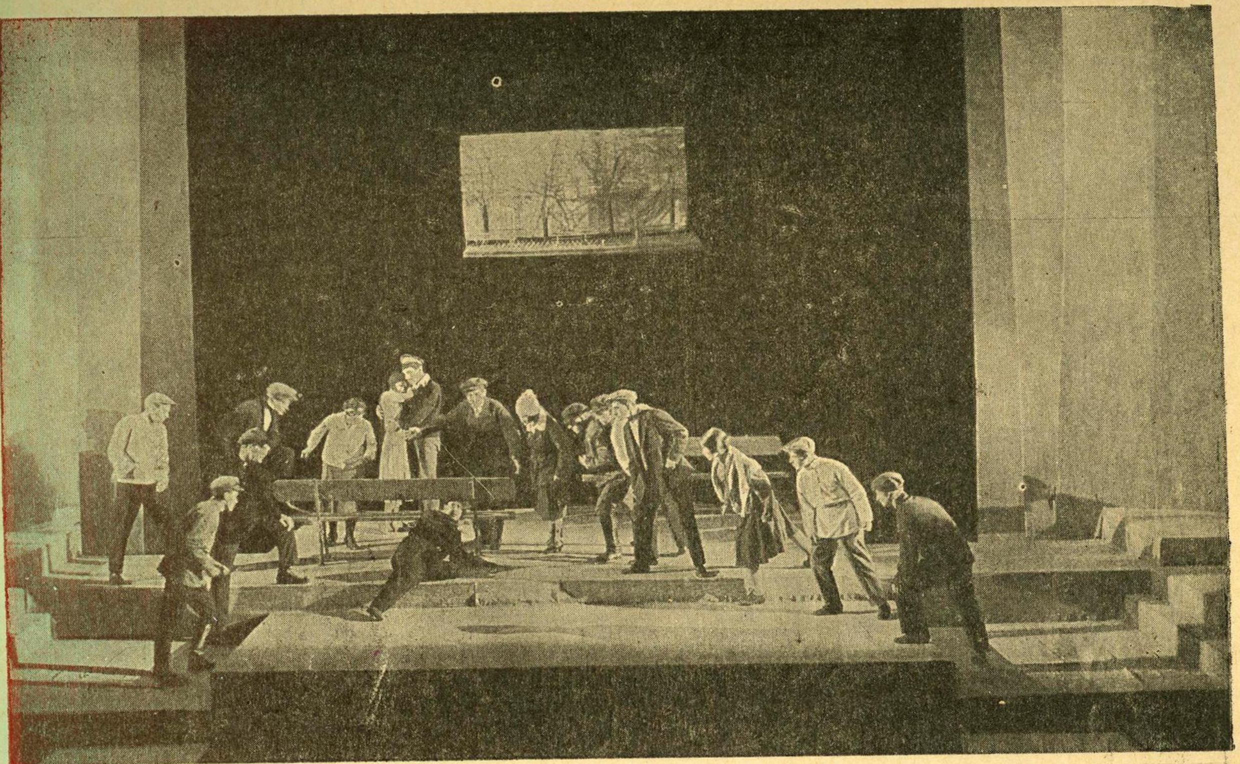

Театр ім. І. Франка
Київ

„Кадри". Картина дев'ята. Ставлення Народн. Арт. Республ. Г. П. Юри. Оформл. Худ. Б. Р. Ердмана

V. ОБІЙДЕМОСЬ БЕЗ БІЛИХ...

Сувора зима вимережала ялинками вікна у факультетській залі інституту. Струнко стоять стільці коло довгого стола.

1

Професор БЄЛИЙ та його АСИСТЕНТКА, бездоганно одягнені, урочисті, підкреслено зосереджені, увійшли до залі. Бєлий оглянув порожню залю:

— Ми прийшли зарано. Члени факультетської комісії десь певне латають чоботи, або рубають дрова. Нам доведеться чекати, доки вони скінчать свою «державну» роботу.

— Може краще повернутися до ляборатоpії і прийти пізніш?

— Але як це зворушливо. *(Повів рукою на стільці).* Невідомого пройдисвіта призначили на ректора імператорського університету, і він дбайливою більшовицькою рукою порозставляв стільці для професорів і поруч—для вчорашніх бандитів, сьогоднішніх диктаторів, тупих, як той дуб, що з нього зроблені стільці. Єднання науки й праці. *(Поправляє комірець).* Я задихаюся.

— Ми умовилися не втрачати рівноваги. Перемогти можна тільки тоді, коли віриш у перемогу.

— Вірити в перемогу. Вірити навіть тоді, коли від білої ґвардії лишився білий саван, від її героїв—білий кадильний димок. Вірити до краю. Вірити...

— І боротись.

— Так. Ми погано стріляли їм у лоб, коли вони тиснули нашу армію—удруге ми постараємось не бути мрійниками і боягузами. Але коли настане цей день відплати? Мені здається іноді, що ми живемо не надією, а зненавистю. Ця зненависть стає дужчою за мене. Вона задушить мене.

АСИСТЕНТКА

— Ні! *(Екзальтовано вхопила його руки, подивилася йому в вічі і приникла губами до його руки).* Чуєте? Ми... ми задушимо їх...

2

МОСЯ раптом увіходить до залі— засніжений, закутаний башликом, оббиває сніг.

— Не мороз, а контрреволюція якась. О, здрастуйте, товаришу професоре! Значить, засідання факультету? От здорово! Сніжок, знаєте. Свіже повітря. Наші зараз прийдуть.

БЄЛИЙ

— Хто це ваші?

МОСЯ

— А студіози. Олена Череда, Крижень, Тарас Роботяга, Катерина Гриценкова.—Кругосвітній пролетаріят.

БЄЛИЙ іде на Шкіндера.

— Дуже приємно, що вони теж із «ваших». Дуже... дуже приємно «товаришу» єврею... *(Майже в нестямі виходить із залі).*

АСИСТЕНТКА—за ним.

3

Мося ніяково і здивовано озирається. А на дверях стоїть СМОЛА. Вклонившись професорові, що пройшов повз нього, він повертається до Шкіндера і дивиться на нього гостро, пронизливо, із зненавистю:

— Чого він вийшов блідий, як смерть?

МОСЯ

— Піди спитай. Може він тобі скаже.

— Це ти так завойовуєш вищу школу?

— Як умію, так і завойовую. Тебе не питатимусь.

— Он як. Та ти, я бачу, хоробрий. Але ти не хвилюйся Я не збираюсь тебе бити, будь спокійний.

— Хіба? Ну, тоді я цілком спокійний.

— От і прекрасно. *(Тихо)*. Ти що? Закопати мене хочеш? Не пощастить. Я незаможник. Чув? Триста років страждав. *(Гостро, у вічі йому)*. Кров нашу пили. А тепер я тут і ти мене не з'їси. Палки мені вставляєш? З курскому одводиш? Погубить хочеш? Нічого не вийде. Все одно буду асистентом. На меншому не помирюся. Так і знай.

— Ти скінчив?

— Скінчив.

— Ну, так ти таки сволоч. Триста років сволоч. А я ще мав сумнів..

СМОЛА з кулаками.

— Ти-

МОСЯ

— Ну? *(підняв стільця і... тихо поставив його перед Смолою)*. Сідайте, будь ласка.

СМОЛА спустив кулаки, засміявся.

— Ну, й дурень же я. Ми ж товариші. Пробач.

— Не товариші ми. Хто зраджує клясову лінію, тому я не товариш.

— А я зрадив? Де я зрадив? Коли? Хто доведе?

— Куркулеві Тихоплюєві хто дав стипендію? Бондареві та Гриценковій як сміли відмовити?

— Брехня! Це не я. Ти просто маєш проти мене зуб. Ти просто... нервовий.

МОСЯ

— Угадав. Маю зуб і нервовий. *(Сів до столу, розгорнув книжку)*.

4

ТЕРЕНЬ, ОЛЕНА, КАТРЯ ГРИЦЕНКОВА Й ТАРАС—усі в снігу—увійшли до залі, гукнули:

— Ну й холод!

Обтрушуються, гріються, борюкаючись, б'ють рукавицями.

МОСЯ

— Не заважайте. Щойно спокійно зайнявся академізмом, а ви заважаєте.

ТЕРЕНЬ

— Нічого, Мосю, ми тебе в факультетську комісію,—там тобі буде академізм.

МОСЯ

— Що? у мене і так дванадцять навантажень.

ТЕРЕНЬ

— Виходить, що це буде тринадцяте. *(До Тараса)*. А тобі, Роботяго, доведеться йти в стипендком. Смола, студорганізації тебе з стипендкому знімають. Ще один такий вчинок, і ми тебе знімемо з усіх навантажень, і з канеесу к чортовій матері.

СМОЛА

— Що це таке? Я мушу...

ОЛЕНА

— Що ти мусиш—скажеш потім, а ми мусимо зараз починати. Час дорогий. Починай, Тереню.

ВСІ

— Починай.

ТЕРЕНЬ

— Що тут починати. Гармаша призначили на ректора.

ВСІ

— Наша бере!

ТЕРЕНЬ

— Бере, та ще не взяла. Гармаш—це та людина, що поставить інститут на ноги. Але...

КАТРЯ солідно по-хазяйському.

— Дуже сердитий.

ТАРАС

— Цить. Ми вже сьогодні виявили себе...

ТЕРЕНЬ

— Гармаш мусить на когось обпертись. Ви знаєте, що серед професорів...

5

Увійшли професори—БОГОЯВЛЕНСЬКИЙ, КОЧЕРГА, СЛЬОЗКІН, ВОРОНЮВ І КУКУШКІН. Критично глянули одні на одних—студенти на професорів і навпаки.

БОГОЯВЛЕНСЬКИЙ

— Ґаспада студенти?

Хлопці так і пирснули.

ТАРАС

— Ні.

БОГОЯВЛЕНСЬКИЙ

— А кто же?

ОЛЕНА

— Просто пролетарські студенти.

БОГОЯВЛЕНСЬКИЙ

— А-а. Ізвініте, ґаспада. Віноват... пролетарскіє студенти.

ТАРАС

— Будь ласка.

КАТРЯ

— Хіба ми злиняємо, як нас господами назвуть?

Пирснули.

ТЕРЕНЬ

— Просимо сідати. Товариш Гармаш затримався в ґубпаркомі. Зараз прийде. *(До студентів)*. Товариші, на хвилину до тієї кімнати. *(Вийшли)*.

Професори ще раз перезираються. Одсовують стільці, мовчки сідають. Ніякова павза.

БОГОЯВЛЕНСЬКИЙ

— Н-да..

Павза розрядилася реготом.

ВОРОНОВ

— Важкувато, Павле Михайловичу? Нічого, звикнете. Я, ви знаєте, дома щовечора вправляюся. Перед люстром отак стану і почну. «Товариші студенти». І звик. А ви—гаспада. Хіба ж можна?

СЛЬОЗКІН

— Я ж вас учив, як триматися з цими... голубчиками. Як це вам подобається? Товариш Гармаш у губпаркомі. Це ректор університету. В губпаркомі. Ректор. Ви щонебудь розумієте? В губпаркомі! А може він ще й в губчека?.. *(Всі озираютъся)*.

БОГОЯВЛЕНСЬКИЙ

— Ґаспада, нельзя лі без етіх ужасних названій, я человек старий і нервний.

КУКУШКІН

— О, tempora, o mores!

КОЧЕРГА

— А ви звернули увагу на те, як цей студент сказав «просимо сідати»?

СЛЬОЗКІН

— Да, да. Це ж... це ж...

КУКУШКІН

— Nec plus ultra.

СЛЬОЗКІН

— Нахабство. Просимо сідати.

КОЧЕРГА

— Шкода. Ви все таки не звернули уваги на тон. Так може сказати тільки господар.

ВОРОНОВ

— Цікаво. Іменно—господар. Нутіс, далі.

БОГОЯВЛЕНСЬКИЙ

— Чепуха! Є-рун-дас, Іван Павловіч. Єрунда-с і чепуха-с.

СЛЬОЗКІН

— Ультра чепуха.

КОЧЕРГА

— Ну, як собі знаєте. А я почуваю себе дуже добре. Щоправда, моєї місячної академічної пайки вистачає тільки на 17 днів, але я почуваю, що на нашій плянеті запахло озоном.

БОГОЯВЛЕНСЬКИЙ

— Н-да-с...

СЛЬОЗКІН

— Значить, ви так? Ви за них? Так-с... Ага. Ви за них, значить... Так, так... до партії не думаєте вступати?

КОЧЕРГА

— Ну, знаєте. Погане уявлення ви маєте про партію, коли думаєте, що до неї так легко вступити. Але можу вас заспокоїти: працюю і буду працювати з більшовиками. Хороший народ.

СЛЬОЗКІН

— Ви чуєте? Всі чули? Так-с. Значить, чекіст?

Рух.

У двері просунулась кудлата КОТИНА голова.

— Дя, я ізвіняюсь. Тут тьоті Череди та дяді Мосі нема?

Професори повернулись на стільцях і завмерли

БОГОЯВЛЕНСЬКИЙ

— Что за ерунда?

КОТЯ

— Зовсім не юрунда, а сурйозне діло. *(Свиснув носом).*

КОЧЕРГА

— Ти хто такий?

КОТЯ

— Я? Натурально хто—Котя, з їхньої артелі. Є підряд—рубати дрова і пароплав грузити, а їх не знайду.

Професори перезирнулися.

КОЧЕРГА

— Вони в тій кімнаті, позад тебе.

Котя раптово повертається бігти і стукається головою в професора Бєлого, що увіходить до залі.

8

БЄЛИЙ

— Пардон.

КОТЯ

— Що? Шкода, що мені ніколи... *(Побіг).*

БЄЛИЙ

— Через босяків скоро не можна буде увійти до власного кабінету.

ВОРОНОВ

— Ви, помилились. Це підрядчик, а не босяк...

АСИСТЕНТКА

— Це просто пляма на нашій честі.

БЄЛИЙ

— Честь... Де вона? За морем наша честь.

ВОРОНОВ

— Нічого, Володимире Михайловичу. Ось заснуємо ячсоди, реформуємо університет, нові методи навчання запровадимо, нові програми, словом—збудуємо новій світ... де не буде босяків... Я вже, знаєте, звик... Стану перед люстром...

9

Увійшов ГАРМАШ і з ним СТУДЕНТИ.

ГАРМАШ

— Здрастуйте. *(Професори злегка вклоняються).* Я запізнився на п'ять хвилин через незалежні від мене причини. *(До студентів).* Товариші, сідайте, будемо починати. На наших засіданнях має головувати ректор. Отже, я беру на себе цей обов'язок. Треба також постійного секретаря.

СМОЛА

— Ділову людину...

ГАРМАШ

— А хіба у факультетській комісії може бути якийсь ланець, чи гульвіса? Звісно. ділову людину.

ТЕРЕНЬ

— Прошу слова. Студентська фракція рекомендує товариша Шкіндера.

МОСЯ

— Я не знаю, чому саме Шкіндера, коли в нього й так дванадцять навантажень?

СМОЛА

— Я також не знаю, чи товариш упорається...

ТЕРЕНЬ

— Раз виставляємо, значить упорається. Ми розвантажимо його на іншій роботі.

ГАРМАШ

— Хто за цю кандидатуру? *(Студенти і професор Кочерга піднос*ять *руки).* Хто проти? *(Нема).* Хто утримався? *(Професори піднос*ять *руки, крім Белого та асистентки).* А ви, професоре Белий?

БЕЛИЙ підвівся, заклав руку за край сюртука.

— Добродію Ґармаше. Я прийшов сюди, щоб заявити вам, що брати участь у цій комедії я не можу і не буду. *(Рух серед присутніх).*

СЛЬОЗКІН зляканo.

— Що він меле? Що він меле?

БОГОЯВЛЕНСЬКИЙ

— Че-пуха-с і е-рунда-с.

БЕЛИЙ

— Ваша «влада» хоче використовувати нас, як фахівців. Це ганебне слово «використовувати»... Хоч, дехто, як бачу, мириться з цим. Але... *(Поправляє комірець, хрипко промовляє далі)* засідати на факультеті, поруч із вашими «секретарями», це вже вибачте... Є межі людському терпінню. Є також межі безтактності. І коли їх переходять, то... вибачте. Мені, представникові науки, немає чого робити серед «політиків» більшовизму. Я на цьому не розуміюся, я знаю тільки, що ви руйнуєте освячені традиціями програми університету і вставляєте в них якісь історичні матеріялізми, марксизми,

діялектики. Якісь практичні, меркантильні доктринки... Якісь утопійні теорійки... Ви хочете підкорити професора шкіндерам та гольдманам! Ми для цього не здатні. Нам не лишається місця серед вас, і тому ми робимо логічний для себе висновок. Ми йдемо. *(Виходить із-за столу).*

АСИСТЕНТКА

— Так. Ми йдемо. *(Підтримує його).* І сподіваємось, що йдемо не самі. За нами підуть ті, в кого ще не вмерло навіки почуття власної гідности, кого пече тавро ганьби. А ви... ви можете засідати... Можете будувати ваш.. «новий світ»... Можете!..

Вийшли.

10

Павза. Студенти перезираються. Професори почувають себе ніяково.

ТЕРЕНЬ

— Який порядок денний?

ГАРМАШ

— Товаришу Шкіндере, будь ласка, займіть місце.

Шкіндер мовчки сідає на секретарське місце.

ГАРМАШ

— Товариші, на ваших очах стався випадок, що не потребує особливих коментарів. Професор Бєлий нарешті виявив своє справжнє лице. Закликаю вас спокійно продовжувати роботу.

БОГОЯВЛЕНСЬКИЙ

— Чепуха-с. Ви, мілий чєловєк, успокоїть єво должни билі, а нє так... Єрунда-с і че-пуха-с.

ГАРМАШ

— Ну, професоре Богоявленський. Заспокоїти Белого ми не можемо.

ОЛЕНА

— Дайте слово. Товариші, піти за професором, поговорити з ним, заспокоїти, коли він навіть образив збори, можна, і це не сором. Та за яким професором?

СТУДЕНТИ

— Правильно.

ОЛЕНА

— За тим, що може піти разом із нами, а не за тим, що може йти тільки проти нас. А цей, видно, пропащий.

ТАРАС

— Якось видержимо без білих.

СТУДЕНТИ

— Правильно. Продовжувати.

КОЧЕРГА

— Що ж, професор Белий мав час подумати про свою поведінку... Клопотатись за нього нам не доводиться. За нього поклопочеться хтось інший...

Професори перезирнулися.

ГАРМАШ

— Оголошую порядок денний. Перше—про діяльність осередків сприяння, так званих «ячсодів». Друге—перегляд деяких навчальних програм і заведення до пляну історичного матеріялізму. Третє—готування до зачотної сесії. Четверте—про реґулярне одвідування лекцій. І п'яте—порядок практичного навчання. Хто має додатки?

БОГОЯВЛЕНСЬКИЙ

— Ізвольте відеть... шапок не снімають в аудіторії гаспада студ... віноват... *(махнув рукою)* не могу... пролетарскіе студенти...

ГАРМАШ

— Адміністративним порядком зробимо. Не турбуйтесь, професоре, всі скидатимуть шапки.

БОГОЯВЛЕНСЬКИЙ *підбадьорився.*

— Неужто? Хорошо, очень хорошо. Єслі прі советской власті будуть всьо же снімать шапкі, то ето уже не такая плохая власть... І уж касательно одежди... Не раздеваются, ведь...

ТАРАС

— Так холодно ж, професоре. В авдиторіях вода замерзає.

БОГОЯВЛЕНСЬКИЙ

— То-то, замерзаєт... Топіть надо. Раньше, небось не замерзала.

ВОРОНОВ

— Потім... дехто приходив до мене на зачот, а з кишені револьвер стирчить. Я, звичайно, не боюся. Але незрозуміло: для чого револьвер? Зачот я й так поставлю, якщо людина щось знає. А то, знаєте, револьвер... Людина дивиться тобі в вічі і так, знаєте, многозначно вмовляє: «Ви, професоре, ще не одмітили мені в книжці зачотик»... Хе-хе.

ТЕРЕНЬ *сухо.*

— Того студента вже вилучили за це з інституту. Вилучили, кажу.

ВОРОНОВ

— Уже? Ну, тоді я не маю інших додатків.

ГАРМАШ

— Хто за порядок денний?

Всі підносять руки.

КОТЯ в двері.

— Єсть дрова рубати! Скажіть дяді Мосі... І пароплав грузить. На два місяці роботи.

ОЛЕНА підійшла.

— Потім. Зараз тут порядок денний грузимо. Роботу затримай. Котись.

КОТЯ

— Котюсь.

VI СПОСІБ ЛІМПРИХТІВ І СПОСІБ СМОЛІЇ

В порту. Студентська артіль вантажить пароплав пресованим клоччям. На палубу з пакою, а з палуби —з книжкою. Стане котрий, зачитається, іншим заважає. Сходи ж вузькі, розминутись ніде. А то ще й зошита вийме та почне конспектувати. Настає весна, треба зачоти підігнати. Проте й робота йде. Тільки потукують: «БЕРЕЖИСЬ», «ПРАВОРУЧ», «КІНЧАЄМО ХЛОПЦІ», «ПІДТЯГНИСЬ»... Тарас та Мося зустрілись на сходах

1

ТАРАС

— Чорт його знає, забув спосіб Лімприхта діставати альдегіди...

МОСЯ одірвав очі від книжки.

— А, спосіб Лімприхта. Це ж... Ну да... Спосіб Лімприхта діставати альдегіди... Так я його теж забув...

СТУДЕНТИ з паками.

— Дорогу! Чому пробка?
— Не затримуй студентського руху.
— Сідай покуримо!

ТЕРЕНЬ спускається з чардака.

— Чому застрайкували?

АНТОНЬЙО

— Та ну його, зрештою, к свиням собачим! Хіба це життя?

ТЕРЕНЬ

— От тобі й на. А що ж це, Антоньйо? Не падай духом, скоро кінчаємо.

КОТЯ

— Пак із двадцять зосталося. І за рощотом. Так що не журіться, дядя Антон.

ТАРАС

— Забув спосіб Лімприхта.

ГОЛОСИ

— Жирна кислота... Суха перегонка... Кальцієва сіль...

МОСЯ

— Та не всі зразу.

ТЕРЕНЬ

— Сухою перегонкою кальцієвої соли муравиної кислоти з такою самою сіллю жирної кислоти—дістаємо альдегіди. От тобі й спосіб Лімприхта. Наслідком маємо: 2 це аш три, це о аш, плюс 2 це о три, це а.

ТАРАС

— Як, як? Покажи формулу.

СТУДЕНТИ

— На ось крейду. Пиши на дошках.

ТАРАС пише.

— Стрівайте, водень заміщується металом... Це-о-аш.

АНТОНЬЙО

— Це-о-аш, це-о-аш... Та з цього здуріти можна. Перейду на образотворчі мистецтва. У трьох інститутах був, спробую

четвертий. Принаймні не доведеться марнувати дні і ночі коло цих проклятих формул. Ех, Терешку! Якби ти знав, яку я дівчину бачив...

ТАРАС

— Ти йди ти з своєю дівчиною під три чорти. Це-аш-три, аш-це-о.

АНТОНЬЙО

— Ні, не вмієте ви, друзі мої, любити життя.

ТЕРЕНЬ

— Ех, ти вакса. Ти ж сам ні чорта в житті не розумієш.

НЕРОНОВ

— Н-да... і в цьому вся суть.

АНТОНЬЙО

— Я? Але я зате почуваю. І це не гірше, а краще. Не раціо, а емоціо керує мною. Душа!

ТЕРЕНЬ

— Поганий у тебе керівник. Гляди, щоб він не затяг тебе в яму.

АНТОНЬЙО

— Ніколи! Душа не сліпа. Вона знає, до чого прагне. Моя мета—трагічна, але прекрасна жінка, і я досягну її. Моя тривожна любов до неї, невідомої, моє бунтівливе чекання—не обдурять мене. Я знайду!

МОСЯ

— Кого?

АНТОНЬЙО

— Ту, котру я шукаю.

МОСЯ

— Хороби ти шукаєш.

Хлопці зареготали.

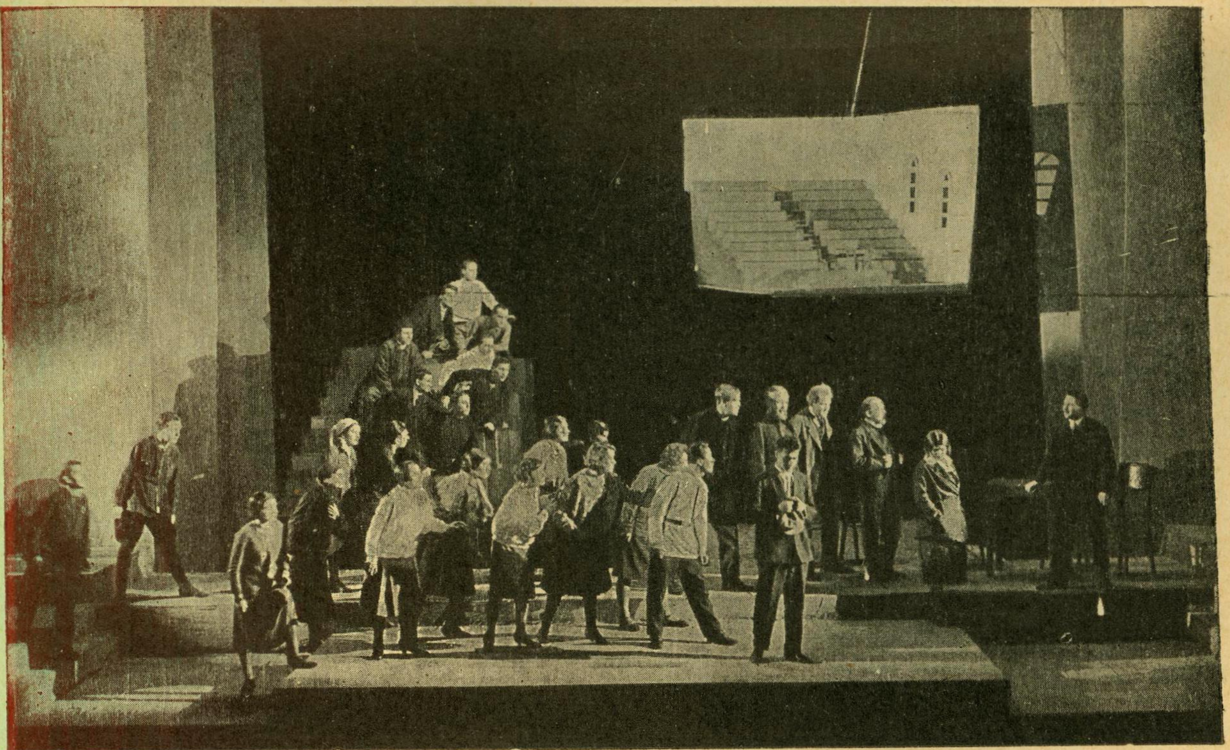

Театр ім. І. Франка
Київ

„Кадри". Картина одинадцята. Ставл. Народн. Арт. Респ. Г. П. Юри. Оформл. Художн. Б. Р. Ердмана

ТАРАС

— Ідеаліст нещасний. Заговорив зуби, а я знову збився. Це-аш-три, а далі, що Терень?

ТЕРЕНЬ

— А далі—ще раз ц-аш-три. П'ять років підряд, п'ять довгих, голодних років, браточки, а таки наша буде зверху. Це навіть професор Белий зрозумів і втік за кордон.

КОТЯ

— От якби я був головний комісар, я б його, гада, не випустив.

ТЕРЕНЬ

— Так він утік, Котю.

КОТЯ

— А, втік. Ну, втекти, натурально можна. Шкода, що я його тоді не стукнув головою в пузо так, щоб уже й не втік...

ТЕРЕНЬ

— Чуєш, Антоньйо? А твоя філософія не підходяща для нас. Ми в бою. Республіка гукає, кричить: дайош фахівця. Нашого, пролетарського. Так, що довантажимо оце барахольце та й нехай пливе, куди йому треба пливти, а ми стукнемо останні зачотики, перейдемо на дальший курс, а там уже легше буде, а далі й ще легше... А покищо—поїдемо на літо, на роботу, підхарчуватися, підремонтуватися, сили набратися. Чи так я кажу, браточки, чи не так?

СТУДЕНТИ захоплено.

— Так. Шпіль, Терешко, далі.

МОСЯ

— Ша! Я проти. Терень сказав голодні роки. Чого ж вони голодні? Хіба ви не знаєте, що на Грецькій вулиці, в крамниці Джузепе Маріяні, до ваших послуг—капчена шинка, болонська ковбаса, міланська ковбаса, мортаделі—просто з Італії. Надзвичайні гастрономічні вироби. У, я вам кажу:

можна їсти. У нього ж і справжні італійські макарони, хто любить, і сіцілійські сушені каштани, і міланське коров'яче масло, смачнішого за яке нема на цілому світі; і маринований тон, і жирні анчоуси, кращі за будь-яку жирну кислоту. І сир такий, що сам у рот лізе, пармезан називається... і риж, такий, знаєш, переливний... аж перлямутровий...

ХЛОПЦІ

— Годі. Не муч! Де ж це все? Де воно?

МОСЯ

— Де? *(Посміхнувся).* В публічній бібліотеці, в книзі де Рібаса, під назвою «Стара Одеса». Вчора читав. Страшенно цікаво...

ХЛОПЦІ

— Начитався, інквізитор. Щоб ти пропав.

ТЕРЕНЬ

— Спасибі, Мосю, попоїли трохи. Тепер давайте кінчати. Раз, два.

ХЛОПЦІ

— Пішли. Кінчим і за рощотом. *(І знову побігли з наками).*

2

Під стіною склепу осторонь лежав ШПАК, сердився. Підведе голову, плюне і знову ляже. Його супрята БИК, що лежав поруч нього, нарешті, звернувся до нього:

— Чого харкаєш? Кімать хочеться, а ти харкаєш.

ШПАК

— Грузють, гади, а ти пропадай, християнська душа. На пляшку самогону не вирвеш. Це порядки?

БИК

— Розколупать їм карточки, щоб знали.

3

Із-за стіни вислизнув СМОЛА, підійшов до них, послухав і запитав байдуже:

— Гріємось?

ШПАК

— Да, нагрієшся тут...

СМОЛА

— А чого не працюєте?

ШПАК

— А може я для здоров'я лежу, дихаю свіжим воздухом. Може я з дворянського сословія. Може в мене невєста з голубими глазами і в каракульовому саку білу грудь согріваїть, а на вікні цвіти делають запах. Ти знаєшь?

БИК

— А може студенти захопили роботу. Не бачиш?

СМОЛА

— Та бачу. Я от—сам без роботи. Старий грузчик. Не дають. Пропадать нашому брату християнину. А він, дивись он, єврейчик, їхній комісар, бігає, наволоч, заробляє.

БИК

— Ач, сволоч.

ШПАК

— Скинути, заразу, в море...

СМОЛА

— Ти ж побоїшся, ракло.

ШПАК

— Хто? Я побоюся? Сенька, нас оскорбляють.

СМОЛА

— Та чого ти? То ж я пожартував. А коли хочете говорити серйозно, ходіть сюди.

Всі три зникають за склепом.

4

Сходами несуть останні паки.

МОСЯ

— Один зостався. Хлопці, налітай на контору. Я зараз.

СТУДЕНТИ

— Пішли!

ТЕРЕНЬ

— Може вдвох?

МОСЯ

— Сам однесу. Мушу оглянути все, як слід.

СТУДЕНТИ

— Конторо, готуй гроші! Заробітчани йдуть!

І заспівали.

Світіть нам, зорі, світи нам, місяцю,
І ясне сонце вгорі світи!
А ми вперед, вперед за волю,
шляхом науки будемо йти...

Пішли.

5

Шпак та Бик виходять з-за склепу.

ШПАК

— Сенько! Диви... од бога, га? Повезло, га? *(Пляшка).*

БИК

— Дай на зуб. Душа ноїть. *(П'є).*

6

Мося спускається з чардака, щось занотовуючи в зошит. Обидва раклюти стрибком кидаються на нього...

VII ПЕРШІ КОНВАЛІЇ

В розчинене венеціянське вікно гуртожитку вриваються сонячні зайчики, стрибають по стінах, по книжках, перетинають скісним промінням кімнату, лягають золотими плямами на обличчя студенток, що групами й поодинці вчаться, розмовляють, пустують, входять і виходять, гудуть, мов бджоли в улику.

1 ГРУПА

— Значить так... Детермінізмом називається обумовленість геть усіх явищ... Ні... Явищ у суспільстві... обумовленість... Ні... Явищ обумовленість... усіх... зветься детермінізмом...

МАМАЄВА

— Та не торохтіть. Це ж не система.

ГРИЦЕНКОВА

— І нічого не чути. Як сороки цокотять.

ТАНЯ

— Аж уморилась, хай йому грець.

ГРИЦЕНКО

— Повтори ще раз про діялектику: не зрозуміло.

МАМАЄВА

— Тільки за системою. Без системи нічого не вийде. А от коли система—тоді зовсім інше,—виходить систематично, думки лягають у певну систему. Взагалі повинна бути систематика.

2 ГРУПА

— Ха-ха! Не може бути.

ВАРКА

— Факт. Чіртяка, говорю. Ти, говорю, будеш мені антимонію наводити? Та раз—по морді, раз! Аж виляски пішли.

1 ГРУПА

— Ха-ха! Правильно. Розкажи про це Олені.

ВАРКА

— Де-юре, може, й неправильно. А де-факто—набила морду, а там, як знає... *(Дівчата аж покотились зо сміху)*.

2

ОЛЕНА увійшла з купою книжок, і пучечок конвалій у руці.

— Чудово. Це ви так працюєте? Добре працюєте, дівчата.

ДІВЧАТА

— Череда! *(Кинулись до неї, закрутили, пустують)*. Оленко! Ми вже скінчили розділ. А конспект принесла?

ОЛЕНА

— Єсть. Та годі вам! Пустіть. Кого це ти, Варко, так припечатала?

ВАРКА

— Один—хвинтик — з Інаргоспу. Я, каже, людина без забобонів. Ціла теорія, розумієш. Ми, каже, нові люди. Насамперед діло, обов'язок, заощадження дорогого часу. Вийдіть, каже, увечорі. Тут є одне затишне місце в кінці коридора, якщо ви не міщанка.

ГРИЦЕНКОВА

— Ач, стерво!

МАМАЄВА

— Ціла система. Ну, вона його, значить, і благословила?

ВАРКА

— Та звісно, кажу, які можуть бути в мене забобони? Я тебе без забобонів, по робітничо-селянському. Трах у пику!

ДІВЧАТА

— Ха-ха! Ой, здорово.

ОЛЕНА

— Молодець, Варко, бий. Знай, що не свого б'єш, а чужого. Свій так не скаже.

ГРУШКІНА заспівала, бринькнувши на гітарі.

В акно врывался аррамат сірені
К вам адному неслісь мечти мої-і...

— Дурниці ви кажете, дівчата. Принаймні, чесний хлопець. Ех, ма! Я не апологетка затишних коридорів, але поважаю людину за щирість.

ГРИЦЕНКОВА

— Щирість? Оце так щирість! А, хай вона йому сказиться.

ОЛЕНА

— Почекай, Катрусе. Ти ж це як, Грушкіна? Справді?

ГРУШКІНА

— Справді. Не люблю, ненавиджу всіляких богородиць, сором'язливих на сто відсотків, а проте—ласих на кохання, мов та кішка на сало. Ненавиджу. І це справді.

ОЛЕНА

— Стривай. Такого накрутила язиком, що й не розбереш ізразу. Ти просто скажи: виходить, що того халамидника треба було ще й похвалити за щирість? Так?

ГРУШКІНА

— Дивлячись який халамидник. Якщо цікавий хлопець, то... *(бринькнула).*

Я вас ждала с безумной жаждой ласкі...

— Істина завжди конкретна. Що ж так говорити, не бачивши кавалєра. Може така мармиза, що тільки ляпаса й просить...

ОЛЕНА кинула книжки.

— Стривай. Це що ж за така теорія? Розпивочно і на винос? Га? Це значить сьогодні тебе один шелихвіст уподобав, завтра другий, а позавтра—третій?

ГРУШКІНА

— І навіть сто двадцять третій. Чого ти, власне, хвилюєшся? Життя велике, підсумків наперед підбивати не варт, та й не можна.

ОЛЕНА

— Ну, знаєш... Важко нам буде зговоритись. Трохи не такі люди нам потрібні. *(Радісно)*. Дівчата, весна на дворі. Пташки щебечуть. Дерева брунькуються. Йшла через базар—купила конвалій. Це перші конвалії цієї весни. От, ге... *(самій ніяково стало)*.

ДІВЧАТА

— Конвалії..

ГРИЦЕНКОВА

— Дай понюхаю... Пахне, бісове зілля, аж на серці солодко. Аж ліс привидився. А під лісом—поле...

ВАРКА

— А в полі трава...

ГРИЦЕНКОВА

— А на траві спать добре...

ТАНЯ

— Коли сонце зайде за лісок... Ех, дівчата... Пам'ятаєте?

Зайшло сонце за лісок
Прийди, милий, чорнобривий,
Хоч до мене на часок...

Дівчата підхопили:

Прийди, милий, чорнобривий,
Ми постоїм, поговорим,
Хоч последній вечерок.
Ми постоїм, поговорим,
Сон про тебе, сон про мене,
Сон про нашую любов...

ОЛЕНА

— Було, чи не було—минулося. А може не до всіх і приходив. *(Поставила квіти).* Хай стоять. А ми, дівчата, до роботи. Я трохи відстала. В осередку багато роботи. Давай, Танюшо. На чому ж ми зупинилися?

ТАНЯ

— Ми зупинилися на тому, що навіть перші конвалії, що ти випадково купила на базарі, теж детерміновані, бо нічого на світі не буває випадкового. Таким чином, твої конвалії— цілком діялектичне явище, і з цим ми тебе справді щиро, справді захоплено і справді непідроблено вітаємо.

Сміх весело розкотився.

ГРУШКІНА

— Конвалії. Ха-ха! *(Заспівала).*

Он бил шахтьор, простой рабочий,
служил в донецьких руднікак...

ОЛЕНА поклала міцну руку на гітару, притиснула струни.

— Мотько! *(І зупинилася, не знаходячи слова).* Ти... не деренчи на оцій тарантайці і язиком не махай. Бо, знаєш, я можу за це не так махнуть...

ВАРКА

— От іменно.

ГРУШКІНА

— Я можу не тільки не деренчати, а навіть не розмовляти з вами. Думаєш, не знаю, для кого принесла з базару оце барахло? Будь ласка. Він мені не потрібний. Можеш об-

сипати його конваліями... На цьому, покищо, авфвідерзейн. *(Захопивши книжку, вийшла).*

ОЛЕНА знизала плечима.

— Давайте ж нарешті працювати. *(Хапає книжку, гортає її).* Завтра ж... *(Гортає книжку і не помічає, що дівчата понахмурювалися, кожна ніби замкнулася, після вихватки Грушкіної).*

ГРИЦЕНКОВА

— От же на зло—піду, візьму Тарасову сорочку і зашию. От він мені байдужий, однаково, чи є він, чи нема його. А візьму й зашию. Бо хлопець обірвався, ходить як од гіллі одірваний.

ДІВЧАТА

— Справді. Хлопці всі пообривалися.

ОЛЕНА

— Молодець, Катрусе. *(Рвучко обняла її).* Ходім. І Мося ходить рваний, і... всі хлопці...

ТАНЯ

— І Коля Неронов *(засоромилась).*

МАМАЄВА

— Систематично всім позашивати... *(Піднесені виходять із кімнати).*

4

За хвилину до кімнати увійшов НЕРОНОВ. Теж конвалії в руці. Увійшов, подивився короткозорими очима на все, зняв дротяні окуляри, протер, знову подивився.

— Нема. *(Посмутнів. Підійшов до гітари й бринькнув однією струною).* Н-да. Звук це—хилитання повітря. Хм. От, чорт йо... Проста штука, а Хмиров п'ять разів посадив мене... *(Йде до дверей).*

5

СМОЛА задиханий, прибіг, зупинився.

— А, Нероне! Ніяк не сподівався. Що ти робиш тут самітний—в оточенні жіночих туалетів?

НЕРОНОВ

— Я? Так, знаєш... Зайшов... Хотів книжку позичити. *(Конвалії сховав за спину).*

СМОЛА

— Яку саме?

НЕРОНОВ

— Та... біологію. Вирішив почитати. Весна, знаєш, повітря таке, чорт йо... А позавтра—зачот.

СМОЛА

— Біологію? Будь ласка. У мене вільна. *(Дає свою книжку).* Бери і йди на свіже повітря, бо маєш поганий вигляд. Учися, Нероне, вчися. Наука підносить душу.

НЕРОНОВ

— Н-да. Звук є хилитання повітря. *(Вийшов).*

6

СМОЛА пройшовся кімнатою. Став коло стола. Узяв книжку, розгорнув і прочитав:

— Ка-пі-тал.

Обернувся. На нього дивиться з портрета старий Маркс. Смола підійшов, уп'явся в нього очима.

7

ОЛЕНА за чимсь повернувшись, увійшла до кімнати:

— Смола? Чого?

СМОЛА

— Нарешті! Мушу поговорити.

ОЛЕНА

— Про що? Коротко.

СМОЛА

— Я прийшов заявити, що хоч я, покищо, й позапартійний, а знущатись із себе й з громадської роботи не дозволю. Коли хтось не приходить на засідання профосередку, а я повинен, як дурень, чекати по три години, то дозвольте мені заявити про це у вічі саботажникам, що зривають..

ОЛЕНА гостро—перебила.

— Хто зриває? Говори!

СМОЛА

— Та хто ж? Шкіндер, Тарас, уся ця знаменита компанія. Сидів, сидів, як дурень, ждав їх. Нема. Іґнорують.

ОЛЕНА

— Тріпач! Не знаєш, що вони вантажать пароплав? Чи, може, гадаєш, що вони це роблять ради гімнастики?

СМОЛА

— Мене це не обходить. Громадська робота вища за шкурні інтереси! І ти на мене не кричи. Я не холуй.

ОЛЕНА

— Ти... *(І не закінчила).*

7

Гомін за дверима. «ОБЕРЕЖНІШЕ». «ВІДЧИНЯЙ ДВЕРІ». Хлопці внесли на руках МОСЮ. Поклали на ліжко.

ОЛЕНА отямилась нарешті

— Що це значить?

ТЕРЕНЬ

— Мосю.. побили... Дай чистої води, треба його освіжити.

СМОЛА

— Шкіндера?? *(Кинувся).* Сволочі! Мосю Шкіндера?!

ОЛЕНА

— Хто?

ТЕРЕНЬ

— Ми ще не знаємо.

ХЛОПЦІ глухо.

— Довідаємось...

СМОЛА

— Це неймовірно. Коли ми живемо, що в нас іще цвітуть погроми? Треба обрати комісію, що візьметься знайти злочинців...

КОТЯ

— Я бачив, як один тікав од склепу. А хто—не впізнав.

СМОЛА

— Не впізнав? Дурень ти, Котю, після цього.

КОТЯ

— Сам знаю, що дурень.

Дівчата вбігли.

ТАНЯ

— Олю, діставай ниток! У Мосі... *(Та й зупинилася вражена)*. Що це в нас?

ОЛЕНА

— Тихше, він непритомний. Його побили... *(Рушника прикладає Мосі до чола)*.

МОСЯ ледве помітно ворухнувся.

— Води... краплю...

СМОЛА

— Ух... сволочі. Іду.

ТЕРЕНЬ різко обернувся

— Куди?

СМОЛА

— У міліцію. *(Вийшов)*.

Всі дивляться йому вслід.

ЗАВІСА.

ДІЯ ТРЕТЯ.

Роки 1925—26.

VIII БАКТЕРІЇ ПОШИРЮЮТЬ ТЕРИТОРІЮ.

Приймальний день у ректора Гармаша. Зелений масив стола і темнозолотисте поле книг на полицях.

1

КОЧЕРГА, стоячи, говорить ГАРМАШЕВІ:

— Або вони нас, або ми їх,—це ясно, як день.

ГАРМАШ

— А все таки—вони нас, чи ми їх, як ви ґадаєте?

КОЧЕРГА

— Я не гадаю, а певен, що ми їх.
— Вірите?
— Як би не вірив—не боровся б.
— Добре.

Стиснули один одному руки.

КОЧЕРГА

— Сумнівів немає і не може бути. Особливо тепер, коли нашого полку прибуло. Це добре, це більше, ніж добре, що ви стали професором. Ну? Ще раз вітаю. До вечора.

ГАРМАШ

— До вечора.

Кочерга вийшов.

2

ГАРМАШ

— Прошу, хто там?

3

Увійшла ЮЛІЯ БУЛАТОВИЧ.
ГАРМАШ показав на стільця.

— Слухаю вас.

— Я... у мене... одне запитання. У вас учиться студент Голощук?

— Голощук? Ні. Такого прізвища я не пригадую.

— Мені треба його знайти. Він учиться. Треба знайти...

— Проте я нічим не можу вам допомогти. Такого студента у нас немає.

— Ні, він мусить бути! Ви... ви забули, помиляєтесь, не знаєте. Я прошу перевірити списки, розшукати.

— Гаразд, я можу запитати канцелярію, щоб вас заспокоїти. Подзвоніть телефоном за півгодини.

ЮЛІЯ

— Дякую... Добре... я подзвоню... *(Розгублено обводить очима кабінет і хутко виходить).*

ГАРМАШ записав і промовив.

— Голощук.

5

Стукнула і влетіла до кабінету КІРА БОГОЯВЛЕНСЬКА.

— Можна? Студентка Богоявленська.

— Пожежа, чи що?

— Платню наклали. Це ж як виходить? Чому на мене наклали? Тому, що я професорова дочка? Виходить, що професор Богоявленський надумав собі вродити дочку, а я відповідай? *(Стукають у двері).* Хай би він не родив, яке мені діло? Я вродилася б від коваля, або від слюсаря. *(У двері стукають настирливіше).* Почекайте, хто там стукає.

ГАРМАШ

— Прошу.

Увійшов професор БОГОЯВЛЕНСЬКИЙ.

КІРА

— Чом він не спитав, чи хочу я, щоб він мене родив?

БОГОЯВЛЕНСЬКИЙ

— Кіро. Що ти говориш? Ти розумієш, що ти говориш?

КІРА

— А, це ви, професоре? Чудово. Я прекрасно розумію, що я говорю. А от ти, мабуть, погано служиш радянській владі, коли на мене накладають платню за право навчання.

БОГОЯВЛЕНСЬКИЙ

— Я? Кіро.

КІРА

— Так, так. Ти протаскуєш свої трухляві ідеалістичні концепції. Твої лекції не мають нічого спільного з марксизмом, а я відповідай? Дудки. У мене свій цар у голові.

ГАРМАШ

— Маєте до мене справу?

БОГОЯВЛЕНСЬКИЙ

— Я, власне, хотів поговорити з вами про цю саму платню Ти можеш іти. Дома я тобі покажу, який у тебе цар у голові...

КІРА

— Домострой? Ну, це вже дудки. Я сама про себе можу поговорити. Студентка я, а не ви. А ви йдіть і поставте собі компрес на печінку, професоре. Вам не можна хвилюватися, ви людина стара й нервова.

БОГОЯВЛЕНСЬКИЙ

— Я прошу припинити. Ви ректор. Ви дозволяєте студентам ображати професора. Нехай вона доведе, які в мене ідеалістичні концепції...

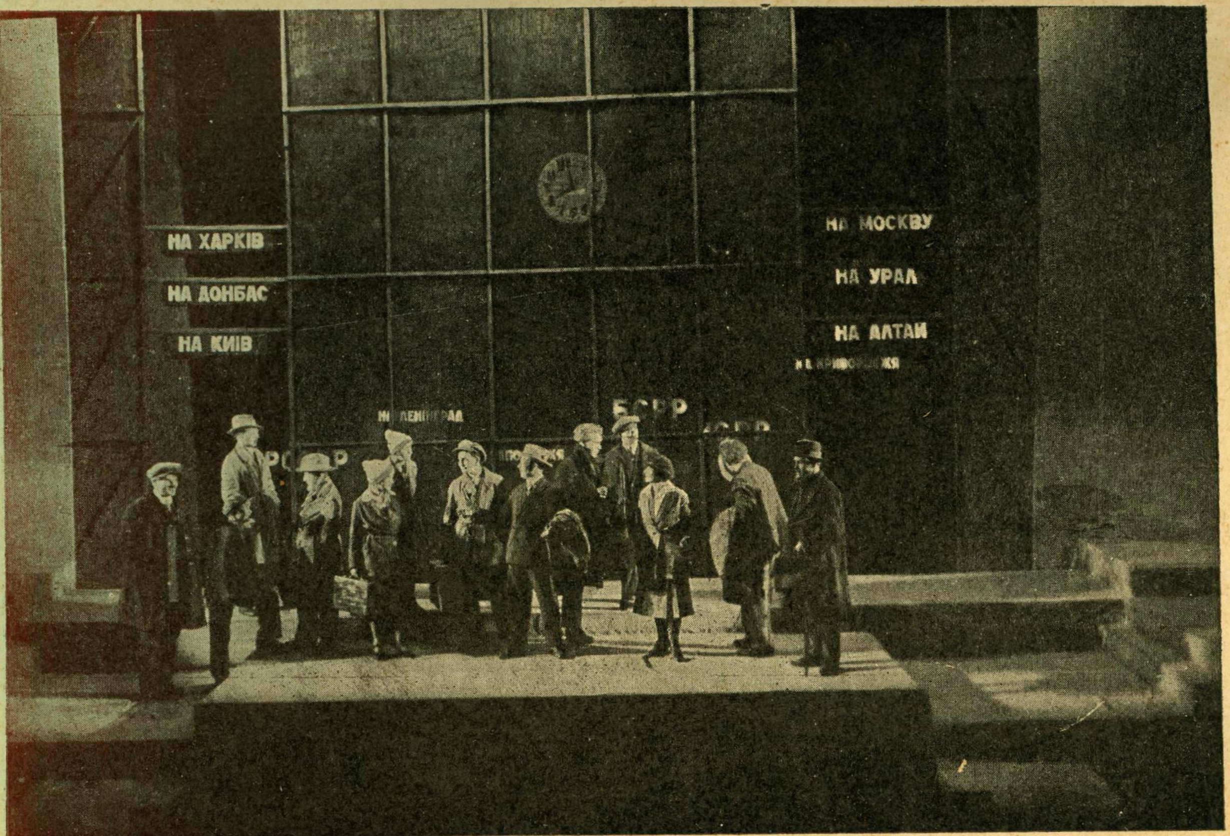

Театр ім. І. Франка
Київ

„Кадри". Картина дванадцята. Ставл. Народн. Арт. Респ. Г. П. Юри. Оформл. Художн. Б. Р. Брдмана

КІРА

— Імперіялістичні концепції.

7

Увійшли студенти — ОЛЕНА, ТЕРЕНЬ, НЕРОНОВ, ТАРАС, КАТРЯ, МОСЯ, — він припадає на одну ногу: перебили. Навантажений теками.

МОСЯ.

— Можна увійти? Чи тут ділові розмови?

КІРА

— От нехай вони скажуть.

ТЕРЕНЬ

— У чому річ?

ГАРМАШ

— Товаришка Богоявленська обвинувачує професора в тому, що в його лекціях є імперіялістичні тенденції. Так ви сказали?

КІРА

— Так.

БОГОЯВЛЕНСЬКИЙ

— Ой *(Схопився за серце, по тому налив води випив)*. Я буду скаржитись у центр.

ОЛЕНА

— Надаремно. Коли хочете, професоре, правда не на вашому боці. Скажемо просто: говорили ви на лекціях, що бактерії, виростаючи на поживних середовищах, прагнуть поширення своєї території, як і кожна, мовляв, культурна нація?

СТУДЕНТИ

— Так. Говорили. Всі чули.

ТЕРЕНЬ

— Це ж яка тенденція по-вашому? Пролетарська?

СТУДЕНТИ

— Імперіялістична.

БОГОЯВЛЕНСЬКИЙ

— Але прошу. Це ж факт, що бактерії прагнуть поширення території.

ТАРАС

— Авжеж. Це факт. Але який із цього висновок? Хіба ми бактерії?

НЕРОНОВ

— Н-да. Не марксівська, а якась бактеріяльна теорія.

ТЕРЕНЬ

— Навіщо ви біологічний закон підтасовуєте під соціяльний?

МОСЯ

— Це поперше. І подруге.—Пробачте, професоре, нам цікаво знати, що хочете ви? Щоб ми захоплювали, чи щоб нас захопили «культурні» нації?

БОГОЯВЛЕНСЬКИЙ

— Єрунда-с. Не вам, молоді люди, вчити мене. Я посивів на бактеріях.

ТЕРЕНЬ

— Ми дуже поважаємо сивизну, але нам бажано, щоб професор не тільки сивів, а й червонів на радянській катедрі.

КІРА

— Чули, професоре? А я вам що казала?

БОГОЯВЛЕНСЬКИЙ запально.

— Я... ви мені... *(Змінив тон).* Я подумаю про те, що ви мені так увічливо натякнули. Студенти починають учити професора. *(Пішов).*

КІРА

— Тепере без компреса не обійдеться... *(Вийшла).*

КАТРЯ

— Ви нас, а ми вас учимо.

МОСЯ

— Це зветься симбіоз.

ГАРМАШ

— Ні, це зветься «хто кого». Але боріться ж уміло. Не кидайтесь на людей, як ведмеді. Ви ж перелякали його.

ТЕРЕНЬ

— Нічого. Трохи кострубато вийшло, зате здорово. *(Кашляє).* Старик сердиться, бо сам розуміє свої помилки. Хотів обпертесь на молодших викладачів, але ті з нами. А з Сльозкіним у нього теж контри. Ну, от і переоцінка цінностей Побачите, він ще почне вивчати марксизм.

ГАРМАШ

— Тож будьте мудрі і обережні. Оточіть його увагою, щоб людина відчула це. От дивіться, Воронов остаточно порвав із Сльозкиним.

ТАРАС

— А правда. Ми це почуваємо.

ГАРМАШ

— Тепер ще треба одвоювати професора Кукушкіна. Тоді Сльозкін зостанеться без армії. Кочерга зараз спеціяльно взявся до цієї справи. А ви його підтримайте.

КАТРЯ

— Кочерга, оце наш. Той зробить, то такий. Не зляка-ється Сльозкіна.

ОЛЕНА

— Ух, Сльозкін. Я певна, що Бєлий пише йому з-за кордону директивні листи. А найгірше те, що за Сльозкіним іде ввесь штат його асистентів і частина студентства.

ТЕРЕНЬ

— А цю частину студентства веде Смола. Уже присмоктався до катедри. Гнать треба. *(Кашляє).* Якщо потвердиться одна річ,тоді кришка.

ГАРМАШ

— Пора вже. Далі.

ОЛЕНА

— Зустріч з робітниками. Ваша доповідь.

ГАРМАШ записав

— Доповідь. А ось що, товариші. Доповіді—це все добре, але ліквідуйте свої хвости. У декого по два, по три хвости Буду нещадно натискувати.

ТЕРЕНЬ

— Ну, добре, добре. Без натискування ліквідуємо. Ось. *(Показав лист).* Свої з Донбасу пишуть. Нову шахту відкривают. Людей треба, та яких людей! Так що ліквідуємо, не турбуйся. А ти нам отщо: приміщення дай для гуртків. Ніде провадити роботу. Студенти відстають від політичного життя.

ГАРМАШ

— Для профгуртків—нижчий поверх при робітфакові.

СТУДЕНТИ

— Прекрасно.

МОСЯ

— Ато носи всю канцелярію на собі, як верблюд у пустелі аравійській. А тут ще й транспорт з одного боку зіпсований. *(Прошкандибав кабінетом).*

ГАРМАШ

— Все? *(Дзвонить телефон. Взяв слухавку).* Так. Я слухаю. Зараз. *(До студентів).* Я на хвилину *(виходить до другої кімнати).*

9

ТАРАС

— Значить, справа готова? Ну, ви тут кінчайте, товариші, а мені треба піти. Ходім, Катре, маю тобі дещо сказати. *(Взяв її під ручку).*

КАТРЯ

— Е? Диви, повиучувались уже під ручку...

Сміх. Тарас та Гриценкова вийшли.

10

МОСЯ бачить, що Терень теж хоче «щось сказати» Олені. Бере під руку Неронова.

— Ходім, філософе, я теж маю тобі дещо сказати... Така наша доля. Не забудь тільки, Олено, що нам скоро треба йти на засідання предметової комісії. *(Вийшов з Нероновим).*

11

Зоставшись наодинці, Терень та Олена деякий час не знаходять слів. ТЕРЕНЬ кашлянув.

ОЛЕНА

— Знову? Тереш. Я, нарешті, поставлю питання на бюрі. Ти мусиш кинути роботу. Поїхати у відпустку. Відпочити.

— Облиш, Олю. Нікуди я не поїду. До закінчення зосталось не так багато часу, щоб можна було відпочивати. І потім я не кину цієї справи з Смолою, доки не доведу її до краю.

— Ні. Ти мусиш поїхати.

— Годі, Олю... Давай краще про інше... Ми з тобою так рідко розмовляємо про щось інше, крім студентських справ. Зовсім рідко. Я боюсь...

— Тереш! Ти... нічого ти не знаєш, через те й кажеш так.

— Правда, Олю? Ну... ну... я ж... хочу тільки сказати, що жити хороше. А ти кажеш—їдь. Разом, Олю, поїдемо. На Донбас поїдемо. Ось. *(показав лист).* Шахти нові відкривають. Завод новий почали будувати. Від листа вогнем віє. А людей—своїх мало. Кричать хлопці. Ну? Де ж тут відпочивати?

12

Несподівано увійшов АНТОНЬЙО.

— Чудесно. Бачу друзів перед розлукою.

ТЕРЕНЬ

— Перед якою розлукою, чорт би тебе взяв?

АНТОНЬЙО

— Кидаю вас. Годі. Переходжу на образотворчі мистецтва. Ректора нема? А я прийшов по дозвіл.

ОЛЕНА

— Антоньйо, не роби дурниць. Знайди ґрунт, інакше пропадеш. Чого тікаєш?

АНТОНЬЙО

— Ех, Олю! Не хотів вам цього казати, але скажу. Од вас тікаю, від усіх вас. Як хочете, так і розумійте. Не можу. Отак можу зробити... *(показує відомий уже рух ножа на грудях: вниз і під прямим кутом праворуч).* Нудно мені. Ви от боретесь, засідаєте, бігаєте, профосередок, партосередок, академвідділ, збори, суперечки. А яка рація? Помрете й край. Усьому край. Ви думали про це? Помрете, і нічого вам тоді не треба. Ні політики, ні боротьби. Ви тільки зрозумійте: ні-чо-го! Провалля. Темна ніч. Абсолютне «нічого». А покищо—життя тече повз, як вода.

ТЕРЕНЬ

— Усе красивими словами бавишся. А ти зрозумій, що дрібна буржуазія для того й підгодовує свою інтеліґенцію гречаною кашою, щоб вона «прикрашувала» її поганеньке

безнадійне дрібне життя ідеалізмом та красивими словами. *(Кашляє).* Ось що таке твої занепадницькі «теорійки».

АНТОНЬЙО

— А знаєш, мій друже, ти погано виглядаєш. Треба відпочити. *(Дзвонить телефон. Узяв слухавку).* Я слухаю. *(До Тереня).* Чудовий жіночий голос.*(В слухавку).* Так, кабінет ректора. Що? Ні такого студента нема. В списках? Ніде нема, я знаю. Може в іншому інституті. Але... стривайте. Як же ви його загубили? Ви слухаєте? Хвилинку! Ви не слухаєте? Чорт! Вона вже не слухає. *(Поклав слухавку).* От історія. Жінка шукає свого чоловіка. От вам життя... До речі. Ти знаєш кого я бачив? Жінку з твого портрета. Божественна жінка. Я йшов за нею півгодини. Підо мною хиталася земля...

ТЕРЕНЬ

— Ти бачив?

ОЛЕНА

— Де?

13

Увійшов ГАРМАШ

АНТОНЬЙО

— Товаришу ректоре, я кидаю ваш інститут.

ГАРМАШ

— Вітаю.

АНТОНЬЙО

— Прошу дозволу перейти до інституту образотворчих мистецтв.

ГАРМАШ

— Не заперечую. Ви випадково потрапили були до нас. Подайте заяву.

АНТОНЬЙО осікся.

— Значить... кінець? Гаразд, напишу заяву. *(Вийшов).*

14

МОСЯ увійшов назустріч.

— Куди це він?

ГАРМАШ

— Не витримав.

МОСЯ

— Шкода. Але нам треба йти на засідання предметової комісії. Чекають.

15

АНТОНЬЙО повернувся до Гармаша.

— Тут дзвонили, питали студента Голощука, я сказав, що такого в інституті нема.

ГАРМАШ

— Так. Я запитував канцелярію. Нема.

Антоньйо пішов.

16

ТЕРЕНЬ

— Студент Голощук? Антоньйо! *(Вибіг).*

МОСЯ

— Голощук? Стрівайте... *(Теж вибіг).*

17

ГАРМАШ до Олени.

— Вони знають його? Так де ж він? На якому курсі?
— Не знаю.
— Є новина. *(Подав їй папірець).* Як вона вам здається?

Олена прочитала.

— Ви—професор? Дали катедру?
— Як бачите. За конкурсом я пройшов першим.

— Оце я розумію. Чом же ви при всіх не сказали? *(Захоплено потиснула йому руку).* Вітаю. На нашій вулиці свято.

— Дякую.

— Ви щасливий. І ми за вас страшенно раді, професоре Гармаш. Це ж така перемога. Справжня перемога. Біжу до товаришів. Скажу їм цю радісну новину. А який Терешко буде радий. Він вас любить: якось особливо... глибоко... Він каже, і це безперечно правда, що ви всіх нас піднесли на величезну височінь. Інститут підносили з руїни, з хаосу, організували його, і нас. Згадайте, які ми були як прийшли сюди... *(Глянула на нього і зупинилася).* Хіба це не правда?

— Можливо, що правда. Вам видніше.

ОЛЕНА

— Так Нам видніше. Вітаю ще раз. *(Тисне йому руку).* І йду. *(Вийшла).*

ГАРМАШ

— Куди ж ви?

18

На дверях з'являється СМОЛА:

— З катедри мене зриваєте? Незаможника. За що зриваєте?

ГАРМАШ

— Хто вам дозволив увійти?

СМОЛА

— Як це? Мене з катедри зривают!

ГАРМАШ люто.

— Геть під три чорти!!!

Смола зникає.

20

Гармаш схвильовано пройшовся кабінетом, відчинив вікно. Громохка музика міста увірвалася в кімнату. Десь протув гудок на заводі. Гармаш підійшов до робочого стола.

IX ЗАМИКАЙТЕ КОЛО

1

Осінь ронить золоте листя з дерев. Вітер мете його по алеї бульвару. Вітер кружляє ним у повітрі, підсвистує, приграє йому під сумний танок. На ослоні лежить КОТЯ, ноги задер на спинку ослона, читає.

— А, плюс бе, скобка, це плюс де, скобка... *(схопився)*. Гад. Ух, гадюка. Ну, тепер ми тобі покажемо. *(Знову ліг і, злісно рубаючи слова, знову почав)*. А плюс бе, скобка, гадюка

2

Хутко підійшла Олена:

— Котю? Що робиш?

КОТЯ схопився.

— Га? *(лицем розпливлася усмішка)*. Налякали. Саме заглибився був у навуку.

— Що читаєш?

— Зубрячу сложеніє одночленів. Ох і трудне. Скобка заїдає. Мабуть не поборю.

— Не дреф, Котю. Побореш. Будеш на робітфакові, ручусь. Але про це—потім. А тепер—говори: довідався? Ну?

— Все взнав. Шпак покинув вольну жизнь, все сказав по правді. Смола підкупив був. Якби ми тоді були не наскочили, вони б Мосю на смерть укоцали.

— Ще не те, взнаєш, Котю. Мене всю трясе. Де Терень?

— Там, у тім кінці. Там багато народу. Щось їм доказує. А в самого щоки то білі стануть, то як вогонь. Ну, куди це годиться? Якби моя воля, я б його виключив із студентів місяців на три. Який був гвардійон, а тепер он який став.

— Шкода, Котю. Не слухає він нас. *(Нервово закусила губи)*. Не слуха.

— І вас не слухає? А ви з ним так... по хорошому... щоб послухав. От я б вас послухав, щоб не сказали—все зробив

би. Ну от... виліз би на високий будинок і стрибнув би на камінь, аби тільки вам було добре, і щоб товариш Терень послухав...

— Лицарю мій голодраний! Краще не стрибай. Смолу викриємо, чистку в інституті зробимо—тоді примусимо Тереня лягти в лікарню *(Рішуче, майже загрозливо)*. Примусимо. Ходім туди.

— Ні, я тут—цинкую. Смолу виглядаю.

— Гаразд. *(Пішла)*.

3

КОТЯ

— Ну, гад смоляний! *(Сердито розгорнув книжку, заторохтів)* Сложенієм одночленів називається... бандист підмочений... аж у голову не лізе Плюс. Плюс. Плюс.

4

Мамаєва пройшла, шепочучи губами, іноді зазираючи в книжку. Згодом НЕРОНОВ іде, глибокодумно приклавши палець до лоба. Ще кілька студентів пройшло. Котя ні на кого не звертає уваги.

5

Прийшов з книжкою Смола. Сів на ослін. Буркнув на Котю:

— Ану мені—не торохти тут. Ракленя.

КОТЯ ще дужче

— Плюс! Плюс! мінус. Гадюка! Скобка!

— Ти, скобка. Я кому говорю?

— Вуйді, а то міліціонера покличу. Товаришу міліціоне-ре! До мене пристають.

— Замовчи, вуркаган! Ракло. *(Повернувся до нього спиною)*.

— Від такого чую *(теж повернувся спиною)*.

Був вуркаган та нема, увесь вийшов. А ти як був гад смоляний, таким і зостався, ще й побільшав. Так що не лайся вольгарними словами.

СМОЛА

— Тьфу. Зараза. *(Устав, перейшов на протилежний ослін).*

КОТЯ

— Що, слабо стало? Почекай, ми скоро побачимо, хто зараза, а хто чесний помішник кочугара при студентському гуртожитку. Всі побачать...

6

Іде алеєю ЮЛІЯ, а за нею назирці— АНТОНЬЙО. Котя книжку впустив, увесь виструнився, шию витяг, рота розкрив від здивовання, коли ЮЛІЯ стомлено і нерішуче підійшла до Смоли.

КОТЯ

— Тепер каюк... *(зірвався, побіг до студентів).*

7

ЮЛІЯ, не дивлячись на Смолу, питає:

— Студентик... скушно? Може... підемо?..

СМОЛА

— Проходьте, ціпочко. Не маю грошей. Студентові неприступна ця розкіш.

ЮЛІЯ вражено.

— Гляньте на мене.

СМОЛА мимохіть відвів голову. Очі йому поширились із жаху. Книжка вислизнула з рук.

— О...

ЮЛІЯ тихо, зловтішно, засміялася.

— Нарешті...
— Ти?..

— Так. Я. Ти став справжнім конспіратором. Тебе не легко було знайти.

— Я незаможник. Чуєш? Я не знаю тебе.

— Справді? Тоді я нагадаю. *(Пристрасно, з великою зненавистю)* Дочка дворянина Булатовича не забула свого джуру поповича Юрку Голощука. Адже ми разом розстрілювали. Ти навчив мене володіти кулеметом. Ти клявся тоді, що до кінця битимешся за мене, за батька, за все, що в нас було і чого тепер немає. Подивися ж, на якому я хорошему «ділі» тепер. А ти—з ними. Давай зведемо рахунки.

СМОЛА

— Рахунки?.. *(озирається, не помітивши Антоньйо, хоче вп'ястися пазурями в її горло).*

АНТОНЬЙО кидається до них.

— Пробачте, колеґо. Але мені здалося, що ви були недалекі від того, щоб образити цю жінку. Ей, друзі мої. Сюди.

8

Група студентів на чолі з Тереном прибігає на поклик Антоньйо.

— Що тут?

— А-а... Голощук!

— Про вовка помова,.. а він тут.

ТАРАС

— Вона. Жінка, що на портреті!

АНТОНЬЙО

— Цей вовкулака замахнув на цю трагічну жінку. *(Поправляє їй на плечах шаль).*

НЕРОНОВ

— Гомо гоміні люпус есть... Вираз Плавта, розвинутий Гобсом. *(Зняв окуляри, хукнув на них, протер і додав).* Людина людині—вовк. І цей вовк—ти, Голощук. І не просто вовк, а клясовий вовк.

ЮЛІЯ

— Ну... от... і кінець...

АНТОНЬЙО шарпанувся до неї, застиг з виразом співчуття.

— Я бачив ваш портрет...

ТЕРЕНЬ блідий, виснажений, хоробливо блискає очима.

— Товариші! Оточуйте Голощука. Замикайте коло. Зімкніть плечі, щоб він не пробився крізь наші лави, не шугнув на другий кінець республіки. Мосю, будь мужнім, глянь йому в обличчя. Спитай його, де твій батько та брат. Незаможник? Сукин син!! *(Закашлявся, притиснув хустку до рота).*

ОЛЕНА відірвала хустку, з жахом на неї глянула

— Терешку! Що це? Ти мусиш негайно йти звідси.

ТЕРЕНЬ

— Мовчи, Олю. Мосю, говори.

МОСЯ ледве промовляє, дедалі все дужче хвилюється, доходить, нарешті, розпачу.

— Я... хочу сказати... ось що... Ти вбив старого лимаря Йоселя Шкіндера. Ти вбив також молодого шевця Абрама. І я не знаю ще кого... Але це... це так... це—зрозуміло, бо ти був командир погромницького загону. Але як ти після цього пробув з нами довгі чотири роки? Як?? Я... дихав з тобою одним повітрям! І тільки тепер... аж тепер ми знищимо тебе. Чуєш? Мертва єврейська голота... розтерзана... з вирваними язиками... Товариші... Я... не можу... говорити...

ОЛЕНА

— Мосю... *(обняла його).*

ПРЯДКА

— Мосю, друже... Заспокойся... Будь герой...

ТЕРЕНЬ

— Берітъ.

СМОЛА

— Брешете. Не знищите! Одного знищите—десять залишиться! Сто! Тисяча народиться!

ТЕРЕНЬ

— А нас—мільйони.

СТУДЕНТИ наїжачились, озвіріли

— А-а-а! *(мить одна, і вони розірвуть його).*

СМОЛА раптом зіщулився і втратив усю свою певність.

— Не бийте... Все... все... пропало... Все... не бийте... я ж— безсилий... не бийте! Я ваш...

КАТРЯ

— Бий, Тарасе. Не вір йому.

ТАРАС

— Б'ю клясового ворога.

ТЕРЕНЬ

— Тільки не кулаком.

Тиснуть Голощука. Він зіщулився, відступає

ЮЛІЯ

— А-а... *(похитнулася).*

АНТОНЬЙО

— Вам погано? Дозвольте я проведу вас додому. Я можу дати вам свою кімнату. Я довго шукав вас. І я вас знайшов...

ТЕРЕНЬ

— Замикайте коло!

X МІЩАНСЬКА СЛОБОДА

Чутно настирливе одноманітне, як сіра мжичка, дзижчання балабайки на двох-трьох нотах, і голос, що підспівує так само нудно й одноманітно: «ОЙ, БАРИНЯ, ТІМ-ДА-РІ-ДА, ОЙ, БАРИНЯ, ТІМ-ДА-РА... ОЙ БАРИНЯ, ТІМ-ДА-РІ-ДА, ОЙ, БАРИНЯ, ТІМ-ДА-РА». Поволі з сутінку заднього пляну вимальовуються глухі ворота з дзвоником на дроті. Далі— брудні, покривлені, обвішані хатнім «інвентарем» сходи на «антресолі», де більше розбитого й залатаного скла, ніж цілого. Відчинені двері, кухня, кімната і напівпідвал з брудними вікнами—під «антресолями». Черево глухого міщанського будиночка визирає з вікон, із кухні, із кожної щілини—своїми друшляками, самоварами, геранями і суліями з настойками. На «антресолях» БЕКЕША, одягнений тепер у церобкопівський піджак, наярює на балабайці —«спокушає» кумину дочку. На сходах—сама КУМА—затримала блідого, розпатланого АНТОНЬЙО, що в розпачі пориваеться вирватись і кудись бігти. КУМА, червона від спожитих трунків і невгамовна в своїх домаганнях, гупає широким, рясно одягненим задом на сходи і, тримаючи Антоньйо за полу старої студентської тужурки, всевладно заявляє:

— Не підеш!

АНТОНЬЙО

— Це безумство. Це... безумство, Агафіє Гаврилівно. Я мушу її знайти...

КУМА

— Не підеш! *(Улесливо)*. Антошечко, сукин ти син. Марзавиць ти. Як же ти підеш, коли ти честь мою забрав... удо-

вину... Я ж тобі й ґудзики, малахольному, скрізь, де треба, пришивала. І платні не брала. А ти як віддячив? *(Владно)* Як, питаю тебе. Лампадку світила Мірлікійському чудотворцю... молилася йому за наше супружеське щастя. А ти благородну знайшов? Трагічицьку... щоб вона тобі повісилася на першій гілляці. Ой і-і... нещасна ж я удовиця... Не підеш, кажу!

АНТОНЬЙО

— Піду. Будьте ви прокляті всі. Будь ти проклята—міщанська слободо, що тримала мене і не випустила до цього часу. Агафіє Гаврілівно. Я проклинаю ті ґудзики, що ви мені пришивали. Проклинаю Мірлікійського чудотворця з лампадиком... *(Рветъся)*.

БЕКЕША

— Ой, бариня, тім-да-рі-да. Ой, бариня, тім-да-ра.

КУМА

— Антошко! Антошечко... сволоч ти малахольна...

АНТОНЬЙО

— Де вона?.. Де та чиста, трагічна жінка, що пролетіла передо мною, мов той метеор? І зникла...

Дзвоник над ворітьми затіпався, мов у лихоманці.

БЕКЕША

— Ой, бариня, тім-да-рі-да...

МАНЬКА

— Ой, бариня, дзво-нятъ-дзво-нятъ...

БЕКЕША

— Ой, бариня, тім-да-ра...

АНТОНЬЙО

— Вона! *(Біжитъ до воріт)*.

КУМА

— Антошко-о! *Важко підводиться, біжить у кухню)* Дайте мені утюга. Я їй розвалю голову. Утюга мені.

2

Антоньйо відчинив хвіртку. Увійшла ЮЛІЯ.

АНТОНЬЙО

— Це безумство... Ти зникла... Ти... здається, п'яна? Юлія?

ЮЛІЯ бліда, як смерть, хитаючись іде до дверей.

— Ні... Я просто нанюхалась кокаїну... *(Рвучко обернулась).* Ти... лицарю мій... Я прийшла сказати тобі одну річ... За твоє добре серце, за твою любов... за твої слова, такі хороші, такі солоденькі, як сахарин... за все, що ти мені хотів дати і не дав тільки тому, що сам ти, крім солоденьких слів, нічого не маєш... я тобі зробила один невеличкий подарунок... Ти ще не знаєш про нього, але ти скоро взнаєш... Так і треба. Адже ти кволий та безсилий, як і я, отже ти гідний однакової долі зі мною... Хіба тебе не радує це? Ми зогниємо разом...

— Про що ти говориш? Ти... Що ти хочеш сказати?

— Ти кметливий, мій лицарю. Ти вже вгадав. Я подарувала тобі річ, що складається з літер, які свистять, коли вимовляти це симпатичне слово... Кожна літера свистить... Виє і свистить... Одверто й нахабно в обличчя вовчому світу. А ти... ти не винний. І я не винна... Тосю мій... Тосику...

— Що ти зробила? *(Тихо).* Ти вбила мою віру... мій світогляд. Все, чим я жив... Ти розумієш? Все!..

— Розумію, мій студентику. Я ж колись училася в Смольному. Розумію. Ти чесно служив нам. Служив за щербату копійку. І жив тінями минулого... а я тільки допомогла тобі пізнати його реальність... Але мені надто вже крутиться голова... Я винюхала три порції кокаїну...

— Реальність? А смерть ти бачила? *(Біжить у підвал).*

ЮЛІЯ

— Тосику!!! *(Біжить за ним, з підвалу чутно зойк).*

Кума вибігає з утюгом. За нею— Бекеша з балабайкою і дочка Манька з паперовими квітами.

КУМА

— Де вона? Де трагічицька?..

БЕКЕША

— Агафіє Гаврилівно! Плюньте на єто дело... Ой, бариня, тім-да-рі-да...

МАНЬКА

— Мамінько. Вспокойте нерви.

КУМА

— Розутюжу стервяку!

Біжить сходами вниз—до підвалу.

БЕКЕША вслід їй.

— Агафіє Гаврилівно! Ще раз кажу: плюньте. Ой, бариня, тім-да... *(і завмер на цій ноті).*

Кума вибігає з підвалу, дивиться на всіх страшними п'яними очима. За нею—Юлія.

КУМА впустила утюг.

— Антошка...

БЕКЕША

— Ну?

КУМА

— Зробив... отак.. *(Показує на грудях: вниз і під прямим кутом—проворуч).*

ЮЛІЯ безпорадно змахнула руками:

— Панове... логічно.

Хотіла піднятись на гору. Поточилась і впала на сходи.

ЗАВІСА.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

XI ГЕНЕРАЛЬНИЙ БІЙ.

Велика авдиторія, вщерть налита студентами. З-поміж светерів та сорочок про косий комір біліють уже й ковнірці, визирають краватки. Маса причепурилася, виглядає, хоч не парадно, але незрівняно празниковіше проти часу вступу до інституту. Уважно, зосереджено дослуховують виступ ОЛЕНИ ЧЕРЕДИ, зриваючись оплесками та енерґійними вигуками на її запальні слова.

1

ОЛЕНА з катедри

— Я питаю: що таке Голощук? Хто він? Чи він один?

Шум.

ВИГУКИ

— Голощук—це сиґнал! Тихше!

ОЛЕНА

— Сиґнал! Темна куркульська сила пробує піднести голову. Товариші! нас хотять схопити за горло...

ВИГУКИ

— Це навмисне розпалювання клясової боротьби!

ОЛЕНА

— Від історії засуджена на смерть кляса експлуататорів намагається взяти нас терором. А там кричать, що це навмисне розпалювання. Хто кричить? Ти! Чого прищулився! Хочеш помиритися з ворогом? Але ми того не хочемо. Ми не помиримось. Час перевірити, наші лави. Товариші!

ВИГУКИ

— Правильно, Череда! Геть голощуків з вищої школи!

ОЛЕНА

— Товариші! Геть голощуків з вищої школи! Геть пластунів буржуазії, поповичів, куркуленків, ворогів пролетарської науки.

ГРУШКИНА

— Тихше на поворотах!

ОЛЕНА

— А ти, Грушкина, запам'ятай, що на цьому повороті, за погромником Голощуком вилетять з інституту всі його одно думці й товариші. Вища школа завойована нашою кров'ю, вона буде для нас та для тих, що прийдуть за нами, для тих, що не здадуть наших революційних традицій, понесуть їх далі, як несли ми—від фронтів, від холодного вітру, від голоду—до цих днів, коли ми ростем, як полум'я на вітрі! *(Раптові, громові оплески, шум).*

ВИГУКИ

— Так, Череда! Правильно, Череда!

СЛЬОЗКІН

— Я давно прошу слова! Я просив слова!

ТАРАС

— Даю слово професорові Сльозкіну.

ГОЛОСИ

— Цікаво. Давно не чули.

СЛЬОЗКІН

— Шановна громадо. Ентузіязм—дуже хороша річ.

ТАРАС

— Не погана.

СЛЬОЗКІН

— Дорога річ, цінна. Ультра-дорога річ. Ем, да.

ВОРОНОВ

— Нуті-с, далі. Хе-хе.

СЛЬОЗКІН

— Але самим ентузіязмом нічого не вдієш...

ВИГУКИ

— Правильно! Тихше! Не заважайте! Куди він хилить!

ТАРАС

— Товариші, поважайте промовця.

ПРЯДКА

— Важке завдання...

АВДИТОРІЯ

— Гу-гу! Тихше! А! Не заважайте! Гу! Га! Просимо!

СЛЬОЗКІН

— Нічого не вдієш. Крім ентузіязму, потрібні ще знання, потрібна культура, бодай у мікроскопічних дозах...

ВИГУКИ

— Америка!.. У Колумба хліб відбиваєте?

СЛЬОЗКІН

— Das ist eine alte Geschichte, але що ж подієш, коли ця істина завжди нова, як сказав поет—doch bleibt sie ewig neu.

ТАРАС

— Професоре, не лякайте нас Генріхом Гайне, бо ми вже також устигли його прочитати.

АВДИТОРІЯ зашуміла оплесками.

— От! Так! Ха!

СЛЬОЗКІН

— Звичайно, можна не дати професорові висловити свою думку, можна примусити його мовчати, затулити йому рот, це все ви легко можете зробити, навіть дуже легко, але що ви цим доводите? Власну некультурність. Тільки некультурність...

ВИГУКИ

— Доволі! Зрозуміли! Демагогія!

ТАРАС

— Професоре, я прошу вас тримати при собі ваші думки про культурний рівень цієї авдиторії.

СЛЬОЗКІН

— Гаразд. Я триматиму їх при собі. Я завжди тримаю їх при собі. *(Сміх).* Але я хочу сказати, що нам потрібні фахівці, добре освічені люди, культурні, ділові і... і таке інше. Ультра-потрібні. Як сказала одна дуже дотепна людина: потрібні до зарізу. А тут, я чую, збираються вилучити мало не пів інституту. Кого ж ви збираєтесь, вигнати? Тих. що потрібні нам, цебто державі, хотів я сказати, потрібні до зарізу. Ким розкидаєтесь? От що цікавить нас, професуру. Ким розкидаєтесь? А ентузіязм, звичайно, річ хороша. Ультра-хороша.

ВИГУКИ

— Зрозуміли. Дякуємо. Будьте здорові!

ВОРОНОВ

— От тільки надаремно ви од ім'я професури говорили.

БОГОЯВЛЕНСЬКИЙ

— Чепуха-с і ерунда-с те, що ви сказали. Я, посивів на бактеріях і мало розуміюся на політиці. Проте можу сказати: чепуха-с і ерунда-с.

ФІЦЬКИЙ високим фальцетом.

— Слово! Чому, цкать, мені не дають...

ТАРАС

— Слово має студент Фіцький.

ФІЦЬКИЙ

— Я, цкать, забрав собі, цкать, слово, цкать, щоб сказати коротко, цкать, свою думку. Товариші, цкать! Можна галасувати і тюкати, але цкать, слід було б і подумати. Професор, цкать, Сльозкін, посутньо сказав глибоку істину. Страшенно глибоку, цкать, він, цкать, що сказав? Він цкать...

ВИГУКИ

— Чули! Не захищай! Геть з трибуни!

ФІЦЬКИЙ фальцетом

— Він, цкать, має рацію! Ми, цкать, крім вогню, цкать, нічого, цкать... Ми, цкать, не маємо... Цкать, убогі, цкать...

АВДИТОРІЯ

— Годі, цкать! Брехня, цкать!

ФІЦЬКИЙ кричить.

— Убогі люди, цкать! Некультурні...

ВИГУКИ

— Геть! Угодівство. Буржуазний підлабузник!

Невимовний шум.

ТАРАС вийшов наперед

— Товариші. *(Затихли).* Слово маю я.

КАТРЯ

— Тарасе, дай йому відповідь.

ТАРАС

— По суті? *(Всміхнувся).* Так ось, товариші, по суті. Коли настав час ударити клясового ворога так, щоб він уже ніколи не встав, тоді проти нас, як зброю, виставляють обвинувачення в некультурності і одночасно захищають культурність наших ворогів. Стара історія. Тільки ви забули, шановний професоре Сльозкін, одну дуже цікаву річ. А саме Що пройшли роки і що ми вже не ті, які сюди прийшли. Вступаючи до вищої школи од революції, ми не могли як слід пояснити, що таке революція.

СЛЬОЗКІН

— А тепер?

ТАРАС

— А тепер ви не зможете заперечити, що ми завжди помічаємо, коли ви починаєте під час лекції безпардонно плутати... *(Сміх, оплески).* Виходить, що ми досить таки озброїлися для того, щоб навіть без польового бінокля пізнавати, звідки ворог палить по нас з тяжкої артилерії старого ідеалізму, попівщини і містики. А друга ультра-цінна для нас річ, як ви кажете це—той самий ентузіязм, що його ми принесли сюди з фронтів і не розгубили тут, не розбазарили його, а підкували наукою, теорією Маркса і Леніна, так, що він став у нас матеріяльною силою. Тепер і спробуйте взяти нас голими руками. *(Бурхливі оплески).*

ВИГУКИ

— Браво, Тарасе! Правильно, Тарасе!

ТАРАС

— А ви хочете, щоб ми не помітили ворога, хочете вкрити його державою, що потребує кадрів. Сильний арґумент, але він проти вас, шановний професоре. Кадри потрібні, але які? Свої, а не ворожі! Потрібні такі кадри, що для них соціялізм—справа їхнього життя. Знайте, що всьому, що нам вороже, перегородимо шлях колючим дротом, не випустимо його із цих стін з мандатом червоного фахівця. Оце все, що я хотів сказати.

ВИГУКИ

— Правильно, Тарасе! Правильно, Роботяго! Правильно!

— Демагогія!

— Геть підлабузників!

КОЧЕРГА

— Товаришко Череда!

ОЛЕНА

— Слово забирає професор Кочерга.

Оплески.

КОЧЕРГА

— «Ким розкидаєтесь, ось що цікавить нас, професуру». Так сказав професор Сльозкін. Формула абсолютно правильна—нас дуже цікавить, хто зостанеться нашими слухачами, а хто назавжди покине стіни вищої школи. Тільки цікавить нас це зовсім інакше, ніж професора Сльозкіна. *(Шум, оплески).*

СЛЬОЗКІН

— Я протестую! Це інсинуація!..

КОЧЕРГА

— Інсинуація?. Ви мені закидаєте брехню?

АВДИТОРІЯ

— Це підло.

КОЧЕРГА громовим голосом

— А лист від Бєлого з Парижу? Лист Бєлого, що ходить у списках поміж професорів! Це що, питаю вас. Лист, який

поширювала голощуківська компанія. Інсинуація? *(Виймає лист, читає)* «Не занепадайте духом, вірте і надійтеся. Час визволення наближається. Ми куємо новий булат, ви ж готуйте на місці кадри, виковуйте дух православного народу, щоб він готовий був прийняти богодану нагороду за всі свої страждання, яких він стільки років зазнає під червоним чоботом варвара»..

АВДИТОРІЯ

— Інтервенція! Наступ.

Полізли на парти, невимовний галас.

ВИГУКИ

— Товариша Гармаша! Ректора! Слово професорові Гармашеві!

ТАРАС

— Спокій! Останнє слово має ректор інституту, професор Гармаш.

Овація.

ГАРМАШ

— Усе вже сказано. Все ясно й зрозуміло. Борються два світи. Імперіялісти знаходять тут своїх аґентів. Мобілізують сили проти революції, проти нового світу, проти великого будівництва соціялізму...

Вбіг Мося Шкіндер. Схвильовано продовжив Гармашеві слова:

— ...ради якого пролетарський студент кладе своє життя. Життя, що він надірвав у боротьбі з такими сукиними синами, як Голощук...

ОЛЕНА

— Мосю! Йому погано?

МОСЯ

— Йому зовсім погано. Горлом кров. Він непритомний.

Тиша в авдиторії.

ОЛЕНА

— Що ж... робити?

ГАРМАШ

— Ідіть негайно туди. Товариші, один із кращих студентів... кращий із нашого пролетарського колективу...

АВДИТОРІЯ тихо

— Тереш?..

ОЛЕНА стоїть непорушно, ніби скаменіла.

— Тереш...

ГАРМАШ

— Ідіть же. Я зараз прийду.

Олена, Мося, Тарас хутко виходять.

3

ГАРМАШ

— Товариші, на фронті, як завжди, не обходиться без жертов. За свою клясову науку пролетаріят платить життям кращих своїх представників. Але ці жертви можуть злякати, чи зупинити тільки боягузів. Гадаю, що ми з вами не зупинимось. Ворогові нема чого радіти. Розгорнутим фронтом на нього! З повною вірою в свої сили ставайте на бойові пости будованого соціялізму. Вливайтесь у лави героїчного пролетаріяту. Вище прапори комунізму! Хай живуть нові кадри червоних фахівців. Хай живе аванґард робітничої кляси—ленінська комуністична партія.

Гул оплесків, ніби гул моря.

XII СВІТІТЬ НАМ, ЗОРІ...

Осінь 1927 року. Перспективи п'ятирічки.

1

Симфонія важкої індустрії. Пропливає звідний кран, біжать вагонети з вугіллям на грубих линвах, снуються безконечні телеграфні дроти, спалахують із мороку яскраві електричні цятки, блискає промінь розтопленого чавуну, освітлюючи похмуру цеглу димарів. Скісними лініями, перетинаючи просторінь, підіймаються огненні транспаранти—«ДОНБАС», «ДНІПРЕЛЬСТАН», «РОБІТНИЧИЙ КЛЮБ», «МАГНІТОГОРСЬКЕ», «ТРАКТОРНИЙ ЗАВОД». І раптом промовляє радіо:

— Кур'єрський поїзд вийшов з останньої станції. Галло.

2

Блиснув прожектор. Освітив постать ОЛЕНИ. Вона стоїть на пероні—з валізкою в руках, під стовпом, на якому, мов крила птаха, розвіялись угорі пляката — написи: УСРР, РСФРР, БСРР. НА ХАРКІВ. НА СТАЛІНЕ. НА МОСКВУ. НА КРИВОРІЖЖЯ. НА ЛЕНІНГРАД. НА ЗАПОРІЖЖЯ. Олена стоїть замислена.

3

В широкому колі прожектора позначилися постаті: ТАРАСА, КАТРІ, ШКІНДЕРА, ТАНІ, МАМАЄВОЇ, ПРЯДКИ, НЕРОНОВА, КОТІ. Далі видко в глибині ще стіну юнаків, готових до від'їзду. Мося Шкіндер, припадаючи на одну ногу, підходить до Олени, тихо запитує:

— Про що, Олю?

ОЛЕНА

— А от... про дорогу.

МОСЯ

— А я тобі хочу розповісти про славнозвісного американського фізика Дайтона Мілера. Цей учений, відомий цілому світові своїми дослідженнями з галузі теорії відносности, останнім часом почав головну свою увагу приділяти на дослідження акустики, цебто — науки про звуки, яку найкраще з нас засвоїв Коля Неронов, як тобі відомо...

НЕРОНОВ

— Звук є хилитання повітря, цього я ніколи не забуду.

МОСЯ

— Так от, цей самий Дайтон Мілер винайшов, що звук музичного інструмента буде тим чистіший, що дебеліший матеріял, з якого зроблений інструмент. І от він зробив флейту

з чистого золота. Флейта заграла так, що звуку її не можна описати, так запевняють ті, що сами чули ту флейту.

ОЛЕНА

— Що ти хочеш сказати, Мосю?

КАТРЯ

— Чи не думаєш ти придбати собі ту флейту?

ТАРАС

— Не перебивай, Катрусе. Ну, що ж далі?

МОСЯ

— Катря вгадала. Я хотів би мати зараз ту золоту флейту. Я заграв би. Заграв би так, що Оля забула б те, чого вона, як і ми, ніяк забути не може. І грав би довго, грав би доти, доки б'ється в моїх грудях серце, доки горять наші незвичайні неповторні дні, доки... ти не сказала б...

ОЛЕНА

— Годі...

МОСЯ

— Так. Але, виходячи з конкретних завдань соціялістичного будівництва, я кажу своєму серцеві: «Ша». Я відкладаю на бік чарівну флейту і кажу тобі: Олено Череда, знаєш що? Ректор Гармаш кличе тебе на катедру. Іди. Ти потрібна в штабі. Працюватимеш і будеш щаслива, і всі товариші, і... я також буду щасливий, бо знатиму, що тобі добре, що ти не занепадаєш духом,—що в тобі горить та сила, з якою ти прийшла сюди. І на цьому дозвольте мені кінчити.

ОЛЕНА

— Мосю, Ах ти ж, Мося... любий друже. Яке ж у тебе прекрасне серце.

МОСЯ

— Серце в мене, Олю, дурне. Що таке серце? Це вузьке місце, на яке не доводиться орієнтуватись, пам'ятаючи зав-

дання соціялістичного будівництва, завдання наздогнати й випередити Америку з усіма її Дайтонами і золотими фактами... Так що, Олю, моя тобі порада: зоставайся на катедрі.

ВСІ

— Ну? Олено. Як же?

ОЛЕНА

— Як?

КОТЯ

— Зоставайтесь, тьотя Череда, бо як же воно буде: скобку я переміг, на робітфак прийняли і почуваю, що буду за професора. А зміни немає...

4.

Прогудів гудок паравоза. Зашумів великий вокзал. Блиснули вогні семафорів іздалеку. І прийшли на перон ПРОФЕСОР ГАРМАШ, ПРОФЕСОР КОЧЕРГА, БОГОЯВЛЕНСЬКИЙ І ВОРОНОВ.

КІРА

— Товариство! Академія на сонце вилізла. Татусю, а набрюшника не забув надіти? Гляди, застудиш печінку...

Розлітся дружній регіт.

БОГОЯВЛЕНСЬКИЙ

— Кіро... Кіро...

КІРА

— Тату, тату! Їдемо на будівництво — факт безперечний. Не журись, не плач. Адже з того часу, як ти почав вивчати марксизм, менше болить печінка...

БОГОЯВЛЕНСЬКИЙ

— Кіро, не жартуй. Марксизм — велика річ.

Сміх.

КОЧЕРГА

— А ми боялись запізнитись. Здрастуйте, товариші!

ГОЛОСИ

— Дуже добре. Вчасно прийшли.

ГАРМАШ

— Здрастуйте, товаришко Череда.

ОЛЕНА

— Зрастуйте, товаришу Гармаш!

ГАРМАШ

— Може передумаєте хоч в останню хвилину? Ви ж знаєте, що Головнаука не заперечує. Знаєте, що нам потрібні аспіранти. За три роки ви будете асистенткою, а там...

ГРИЦЕНКОВА

— А там і професором. Знай наших. Чого роздумуєш, Олю? Зоставайся і все. Будеш нам писати, а ми будемо тобі писати, а ти нам будеш відповідати, а через п'ять років зустрінемось. У мене буде три сини. Тарасе, так же? Готуємо кадри?

ТАРАС

— Плян п'ятирічки виконаємо.

КАТРЯ

— Три сини, як соколи, три майбутні будівники соціялізму, чорт забирай. Га? Неронов залишається, а ти не можеш? Ти ж його за пояс заткнеш.

НЕРОНОВ

— Мене? Гм. Твердження, яке не має під собою ніякого марксівського ґрунту.

КОЧЕРГА

— Я можу тільки ствердити, що з товаришки Череди вийде прекрасний науковий робітник. Я знаю її праці і обома руками голосую за те, щоб вона зосталась на катедрі.

ВОРОНОВ

— Знаєте, я колись іще мав сумніви. Стану, бувало, перед люстром.

ПРОФЕСОРИ

— Ха-ха-ха. Пам'ятаємо. «Товариші студенти»...

ВОРОНОВ

— А тепер... мені вже не треба ставати перед люстром: дійсність давно перемогла мене. Дійсність, товариші, дужча за нас. Скажу просто, ідіть нам на зміну.

ГАРМАШ

— Як бачите: голос наукової громадськости.

МОСЯ

— І голос золотої флейти. Ще раз повторюю: наші дороги ведуть нас різно до однієї мети. Ви тут, а ми... ну, а ми там десь...

ОЛЕНА

— Мосю, ти помилився.

МОСЯ

— Не може бути.

ОЛЕНА

— Я їду з вами, їду туди, звідки прийшла. Не кажу навіки. Може й повернуся, за рік, за два — на катедру. Знаю, що люди потрібні й тут, ще й як потрібні. Але зараз — не можу. Зараз — туди. Пороху набратись. Сили спробувати на живій роботі, серед своїх. Спробувати, на що ми здатні. Даєш Донбас, Мосю?

МОСЯ подумав, промовив зтиха.

— Даю.

ВСІ ХЛОПЦІ

— Даємо.

КОТЯ

— Ех... Бачу, що доведеться мені вас таки відпустити. Тільки ж не забувайте що є на світі Котя вуркаган, якого

ви... *(захвилювався, засоромився, голос затремтів)* якого ви в люди вивели...

ОЛЕНА обняла його, поцілувала.

— Не забуду, Котю! Учись.

ГАРМАШ

— Ну, так... в дорогу. Дайте ж руку. Прощавайте, товариші. Разом ішли на штурм...

НЕРОНОВ

— Унд дранґ.

ГАРМАШ

— Що?

НЕРОНОВ

— Кажу, штурм унд дранґ.

ГАРМАШ

— А, так, так. Штурм унд дранґ. Прощайте. Хороші ви були хлопці. Штурм унд дранґ.

5.

З темної глибини доноситься шум паровоза. Всі звертають туди очі. І от гуркоче на них обкутаний парою, задимлений паровіз, світячи своїми круглими ліхтарями. Всі рушили йому назустріч. За хвильку, як зупинився поїзд, сяючи блискучими, яскраво освітленими вікнами, і як зашумів перон різним людом, —вийшла з вагона ГРУПА РОБІТНИЧОЇ МОЛОДІ, що прибула до цього міста. І от—вони зустрілися: ті, що прибули, і ті, що вже їдуть на роботу. Радісна, несподівана зустріч розрядилася тільки короткими вигуками...

1-Й З ТИХ, ЩО ПРИБУЛИ

— Тарасе! Не може бути!

2-й

— Хлопці!

3-й

— Земляк!

4-й

— Куди? Здорові, товаришочки!

ОЛЕНА

— Що, знайомі? Звідки, товариші? звідкіля ви?

1-й

— Звідки? Та з усіх кінців... З заводів...

2-й

— Із шахт...

3-й

— Із колективів...

ТАРАС

— Із колективів? Учитись?

ТІ, ЩО ПРИБУЛИ

— Учитись.

ТІ, ЩО ЇДУТЬ

— А ми вже на роботу.

ТІ, ЩО ПРИБУЛИ

— Щасливо! Двигайте там! Починайте першу п'ятирічку.

МОСЯ

— А ви двигайте тут... *(Гарячі, рвучкі обійми, потиски рук).*

ОЛЕНА

Закріпляйте те, що ми зробили в інституті. Боротьба на високому щаблі. Боротьба за нашу науку. Сльозкіни та Бєлиє ще живуть. Ваше завдання — остаточно їх добити. Вони *(на професорів)* вас підтримають. До побачення ж, товариші! *(Пішла до вагона).*

4-й

— Мосю. Ти кривий... Чому?

МОСЯ

— Дурниці. Легенька контузія *(озирнувся, щоб не чула Олена)*. А от Терень, братці, поліг у бою...

ТІ, ЩО ПРИБУЛИ

— Як, Терень Крижень?..

МОСЯ

— Ви ж за нього... глядіть... хлопці...

6.

Але б'ють дзвінки. Гукає паровіз. Ті, що від'їжджають,—кидаються до вагонів. Поїзд рушає. А з вагона дзвінко й радісно вилітає пісня..

Світіть нам, зорі, світи нам, місяцю,
І ясне сонце вгорі світи.
А ми вперед, вперед за волю—
В свободи царство будемо йти...

Мелькнули останні вікна блискучих вагонів. Услід їм дивляться ті, що прибули. Услід їм дивиться і група професорів на чолі з Гармашем. Неронов з ними і Котя. Надпоривно простяг він руки—вслід поїздові, ніби хотів бігти за ним. А потім... стямився. Ті, що прибули, обертаються. Зустрілись очима з групою професорів.

КОТЯ

— Дивіться, які іскри над степом...

Чутно, як далеко, далеко розлягається в степах приглушений гудок паровоза і завмирає шум заліза...

КІНЕЦЬ

ПАВЛО КОНОНЕНКО

ПОХІД

З МАНЕВРІВ

Дозорці попереду —
навпростець,
Похідна застава простує обніжком.
Ранок.
Прокинувсь оголений степ,—
В стернях розхристане ліжко.
Голову висунув аванґард
З лісу, немов з віконця,
Ніби думає:
— Чи варт
Виходити на сонце?
Думать — не зайве,—
спритність думок
Повинна стояти на чатах...
Щоб кулемет у бою не замовк,
Треба перевірити вчасно замок,—
Як на позицію вирушати.
Треба перевірить — чи все зробив,
Чи завдання виконав вчасно.
Розвідка вийшла на відстань горбів,
На відстань дубів
Гільчастих.
Тачанка — вперед,
Кулемети — в зеніт,
Щоб «ворог» не вдарив з повітря...
Рушили полем, по голій стерні—
Блиска на сонці
багнетів вістря...

II

Дозорці за перевалом майорять,
Розвідка вже біля міста
Вибухнуло два гарматні,

Й зашуміли, мов град,
«Осколки» смертельним свистом.
Покотилися,
Вдарили на сполох,
Зменшилась відстань дистанцій.
І вкрилось бійцями поле
Од перелісків аж до станції.

III

Аванґард перейшов у наступ,
Вдарив ворога в ліве крило —
Розпочавши атаку
зненацька
І ворога — як не було.
Бій потухав, мов огонь цигарки,
Згасало сонце, падало за ліс
І аванґард із гордістю доніс
Бойове гасло:
— Взяти Харків!

МАТЕ ЗАЛКА

СЕЛО ЗА ТУМАНАМИ

Роман

I

Є люди, що їм життя стелеться під ноги як м'який килим. Такою людиною був Михайло Дронов. Він навіть революцію дістав у спадок, дивився на неї, як на факт, прийняв по-своєму, посміхаючись, і ніби без жадного сумніву.

Він був чотирнадцятилітним парубком, коли на червону Москву звідусюди наступали армії ворога.

Старший Дронов був на фронті. Мати не могла управитися з своїм лошам-сином. Мишка в дуже веселім, але надто сумнівнім товаристві пробайдикував три коротких, як заячий хвіст, роки.

І потім щось трапилося...

Буває так у житті людини. Особливо в молодості. Іде, танцює, стрибає й не знає, що під її ногами зяє згубна безодня. Але раптом спиняється, обдивляється навколо і тягне назад уже піднесу, щоб стрибнути, ногу.

Про те, що сталося, Дронов ніколи ні з ким не говорив. Навіть мати не питала.

Навіщо? Адже факти промовляють самі за себе.

Одного прегарного дня Мишка прохав прийняти його на завод. Сина Дронова Івана, що віддав під Перекопом життя за ідею, що сидів після 1905 року по царських в'язницях, звичайно, без жадних заперечень прийняли на завод.

Це було саме в тому році, коли почали устатковувати ті нові корпуси, що їх збудував ще капіталіст, але закінчити довелося пролетаріятові. Це було після років фронту й криз.

Мишка зробився монтером хоч куди.

Скоро став відомий, казали:

— Яке коріння, таке й насіння. Сам Іван ото був який робітник! (Англійської кваліфікації).

Мишка до комсомолу не вступив. Коли наважився—був уже не такого віку. Під час третього ленінського призову, червоніючи, попрохав анкету у Туркіна, тоді вже технічного секретаря осередку.

II

Наша історія починається з того, що Федя Туркін зайшов до монтувальної.

Витягши довгу шию, відшукав очима затубленого серед машин Дронова.

Мишка працював і зовсім заглибився в роботу. В таких випадках у нього жили тільки очі, і руки рухалися з дивовижною швидкістю. Мишка був спритний, витривалий і в роботі сумлінний, чого при першому погляді на нього ніяк не можна було припустити. На заводі його знали. Сергій Олександрович, завідувач монтувального цеху, вважав його за одного з найкращих.

Недивно, що коли на заводі розпочали соціялістичне змагання,— бриґада Дронова стала за проводиря.

Коли довга постать Туркіна протиснулася в маленьку фіртку, вирізану в величезних залізних воротях цеху. Лапшин штовхнув Дронова.

— Миш... гієна іде.

Туркіна, що його всі любили за його простість і серйозність, Лапшин усе ж таки звав гієною.

Степан Лапшин був безпартійний і не любив, коли «ніби» через всілякі громадські й партійні роботи Туркін відривав Мишку від праці.

Старий Власов крикнув з того боку машини. Лапшин покинув спостерігати Туркіна, а Мишка підкреслено узявся коло роботи.

— Не помічай його,—шепотів Гринюк.

Дронов працював. В'язав далі, не зводячи очей. Сміявся є ревнощів своїх товаришів. Обценьки швидко крутилися в його руках, як лапки спійманого жука. Його в'язання на моторі було славнозвісне, як бельгійське мереживо.

Туркін переступив через рамку мотора.

— Добридень товариші!

Дронов на мить звів очі, але пальці працювали далі.

— Що скажеш, Федю?

— О пів на четверту в клюбі.

— Що сталося?

— Екстрене зібрання заводського осередку... Обов'язково.

— Добре, буду.

Туркін пішов далі, і видко було з напряму, що зачепить Михайлова. А Михайлов був душа третьої бриґади.

Туркін уже зупинявся біля нього.

— Як ото не набриднуть комуністам ці вічні засідання,— сказав Лапшин.

— Дивно, що на геморой не хоріють,—шпигнув Гринюк.

— А от тобі на язиці ніколи не буде геморою,—сказав Дронов.

— Чого ні, дуже легко може бути,—спокійно промовив Власов, і в його густих вусах сховалася лукава посмішка. Всі голосно зареготалися. Власов протер окуляри й по-старечому спитав:

— А ви, звичайно, не почуваєте, про що там мова буде?

— А що саме? Поінформуй, Власе.

— Те, що мобілізація партійців на село.

— Так, що ми дуже легко без Мишки лишимося?

— Не кракай дурню.

— Не кракай, не кракай! Завсіди казав, що не хочу з комуністом ув одній бриґаді: сама капость виходить.

— Гринюк, видать, із Макдоналдом в одній бриґаді мотора змонтувати збирається,—кепкував Дронов.

Сміялися, але вже тихше. Замовкли. Всі захопилися роботою. Кожна хвилина врахована.

— А, дивись, і справді це так... Ач які ці безпартійні! Про все краще від нас знають ото... Та не краще від усіх. А краще від нього, Дронова... Правда, дід Улас не такий уже й безпартійний. Він без п'яти хвилин комуніст... Минулого року на призові він випадково не пройшов, через хоробу.

— Вряд щоб Мишку забрали,—кинув Лапшин.

— А чому так?—спитав Дронов і раптом відчув образу.

— Адже ти дуже вже молодий партієць... А до того, що ти можеш зробити на селі?

— Вірно,—сказав Мишка і з тривогою подумав.

— Справді, що я можу зробити на селі?..

— Ну та це не зовсім так,—додав своє Власов, висуваючись з-за мотора,—доброму комуністові навіть сповитухою треба бути, коли партія посилає бабувати.

Замовкли. По невеличкій павзі Власов повернувся до Дронова й спитав:

— Хто це сказав? А ну лишень, Мишко?

Щоразу, коли старий Влас звертався до Дронова, запитуючи: А це хто сказав? Звідки цитую?—Мишка почував соромливість школяра.

Дронов погано підкував себе марксистською наукою. Це була його вада. Жило сподівання (не раз чув від інших):

— Вивезе клясове почуття.

Зараз так само, трохи поміркувавши, промурмотів Власову:

— Ленін казав,—але в його широкій молодецькій посмішці затремтіла непевність.

— Вгадав,—сказав Власов,—але ти йшов не напевне.

— А ви завжди розумніші за інших,—замурмотів Лапшин; тому здалося, ніби старий хоче напасти на Мишку.

III

Абакумова читали першим. Дронов почув себе п'ятнадцятим. Прізвище Туркіна прослизнуло п'ятдесятим, а сімдесят п'ятим у списку прочитали Ямшина.

— Сімдесят п'ять чоловіка постанова бюра.

Першої хвилини Мишка подумав:—Вийду й скажу:

— Нікуди я не поїду. Ні на яке село. Нічогісінько не розумію.

Але зараз же в мозкові промайнули той день, та година, коли в цій самій залі, вщерть захряслій (навіть у проході люди стояли), голова запитав:

— Хто може щось сказати проти Дронова?

— Та хуліґанив...

— Це було давно... а тепер?

— Перший біля варстату.

— Син Івана Дронова.

— Голосувати.

Чотириста за при п'ятнадцяти, що утрималися.—Мишка насупив лоба й лишився на місці.

До нього доходило лише те, що казав представник Московського комітету. Звуки спотикалися в його вухах, тільки наприкінці він схопив кілька слів.

... «Тим, кому припало щастя бути в передовій лінії нашої партії, на новому, тяжкому, ще не зовсім розвіданому

фронті... треба добре підкріпитися знанням, треба використати майбутні двотижневі курси, так, щоб жадне слово не пропадало даремно».

— І курси будуть? Ну, це все таки добре.

І коли збори закрилися, сповненими грудьми заспівав «Інтернаціонал».

IV

Вже на другий день почалися курси. Увесь ранок протовклися в клюбі. Мишка іноді з мимовільною тривогою дивився в бік заводу.

— Там працюють...

Він сьогодні рано вранці був у цеху. В ручний саквояж прибрав свій струмент. Лапшин випросив у нього дротяні ножиці, а Гринюк узяв «на спогад» сталевий молоточок із круглим ударником.

— Однаково тобі не придасться...

Відрядження на рік. Цілий рік пробуде на селі. Від весни до весни. Цілий «господарський рік» пропрацює там. Зорганізує колгосп.

... «ЦК партії опрацював це питання й визнав настільки дозрілим, щоб вістря своєї повсякденної політики скерувати сюди. Колгоспний рух охопить увесь трудовий шар села, і цей рух буде надзвичайно зручним, щоб дрібнобуржуазне село переключити в соціялістичний сектор народнього господарства. Колгоспний рух—безперечно—революційний крок села. Партія, покликана з'єднати інтереси пролетаріяту і трудящих села, не може бути байдужою»...

— Працюють... Напевне вже сьогодні ту, дванадцятисильну, закінчили... А мати? Бачив, яка хоробра? Ні одного слова не сказала... Тільки очі стали блискучіші. А Анька ще нічого не знає... Вчора не був у неї.

Анька в місті працює, панночка, касирша в Теже. Літнє знайомство. В домі відпочинку з'єднала їх нудьга...

Лекції проходили швидким темпом. У Мишки від їх пухла голова. Багато не розумів. Через це дратувався. Спершу щохвилини куняв носом, бо не звичний сидіти на парті.

Одне зрозумів: сільській бідноті набрид цей половинчастий стан. Хочуть жити по-справжньому, хочуть визволитися від глитая, що як павук—муху... Адже вірне порівняння: «ніби павук муху».

А потім, як мужик досі жив? Дасть бог врожай—живе, а коли ні—здихає. Два виходи—або радянська влада, або глитай.

Вибрали радянську. Вкрай. Хочуть жити колективно, на взір міських, застраховано.

І до того ж колгоспна форма дає більше товаровости. Зрозумів...

Викладач іще казав, що селянство як сонне море... А потім про Ґольфштром і як глитай вбирається в овечу шкуру...

Він майже не слухав, а швидко вирішив:

— Гармонію захоплю з собою. Не буде зайве...

Високий аґроном з червоним носом (улюбленець курсантів) розповідав, як треба використати колишні глитайські двори для комунальних потреб. Як треба будувати усуспільнені стайні, корівники й літні загороди для худоби. Він сам працював два роки поспіль в зауральських колгоспах, і звідти його командирували на курси. Він говорив про надзвичайно прості, але повчальні речі.

Дронов слухав його з роззявленим ротом і з щасливою усмішкою списував сторінки загального зшитку.

Два тижні пролетіли як один день. Завтра виїжджати.

Ганна Павлівна сонно прощалася з Мишкою в передпокої. Сказала, що батько спить у кімнаті. Але Мишка помітив на вішалці форменого кашкета Харлампієва.

Прощання відбулося якось недоладно. Мишка, як завжди в тяжкі хвилини свого життя, знайшов себе в широкій усмішці.

— Не можна з вами, комуністами, знатися,—нападала панночка.

— Бувають у житті розчарування,—сказав Дронов і подивився на форменого кашкета.

— Писатимете, Мишо?

— Навіщо пошту перевантажувати? Там тепер скорочення штатів. А якщо у вас із Харлампієвим щастя вийде, телеграфуйте.

За дверима почулися кроки. Ганна Павлівна почала нервуватися. Усмішка Дронова здалася їй зухвалою. Кроки нерішуче зупинилися біля дверей. Дронов миролюбно сказав.

— Аню, розлучімось миром. Ось вам моя рука.

Ганна Павлівна поспішно ткнула руку, але Дронов із такою силою стиснув її, що панночка не витримала й тихо писнула.

— Нахаба! Так тиснути руку...

— А ви, Ганно Павлівно, як стиснули моє серце? Повірте, дужче болить...

Мишка бачив у здивованім погляді її очей, що відповідь дійшла. Він радів, бо любив гарні фрази,—в них він сам вірив гарячими хвилинами імпровізації.

V

На станції випроваджали з музикою. Виголошувано промови. Дронов почував себе вільно. Був задоволений. Йому дуже подобалася нова скрипуча шкіряна куртка, вухаста шапка, м'які повстяні чоботи, а найбільше подарунок бриґади, величезний жовтий портфель. Він знав, що це справа Лапшина.

Брошуру «Ленин о колхозах» поклав туди Власов. Записку мабуть Гринюк зфабрикував.

«Новому відповідальному робітникові для відповідальних паперів від робітничої кляси, щоб не задавався наволоч».

Посміхаючись засунув назад у портфель записку.

— Ач які,—подумав він.

Боявся, що розчулиться.

Гринюк стояв на засніженому пероні. Підморгував. Решта жваво купчилась біля вагона. Мати непомітно доторкалася до нього.

Жвавішає. Поспішають сідати. Поїзд зараз рушить.

— Дронов, гармонію. Швидко, швидко.

Мишка схопив струмент. Став у відчинених дверях, не слухаючи лайки провідників, що заганяли його до вагона.

Гримнув:

Сыпь, сыпь, Семеновна,
Подсыпай, Семеновна,
У тебя ль, Семеновна,
Юбка клеш, Семеновна.

З молодою—повен рот зубів—посмішкою махнув перонові. Схилилися назад фабричні димарі край міста, і промайнули останні будівлі. В коротенькім тонелі провідникові вдалося замкнути двері.

Вася Михайлов лаяв Колгоспцентр, що обдурив їх, не надіславши на вокзал обіцяного нового статуту. Туркін роздавав літературу, надіслану від осередку.

Дронов запхнув книжки в новий портфель, кинув його під голову й за десять хвилин спав.

VI

Два дні віяло й сипало снігом...

Чарський вітер гострий як бритва. Особливо, коли на сорокаградусному холоді гострить його зима.

Сьогодні вранці стихло. Висунуло свою синьозолоту лисину давно небачене сонце. Поглянуло, і його проміння, перекидаючись на незайманій білині снігу, сліпило очі.

На волосастому вусі Дениса Васильовича спітніла телефонна трубка. В його правій руці новий червоний олівець кидав швидкі, замашні літери. Телеграфний блянк був списаний з обох боків.

— Кінець?

— Кінець,—відповіли з Бурної.

Райком розсилав телеграму-обіжник селам, що належали до району.

Денис Васильович Машин, алешинський завпошти, приймав телеграму на єдиному телефонному проводі району, що сполучав його з райцентром.

— Почекай трошки,—крикнув у трубку, пробігаючи очима рядки,—я тобі кажу, почекай,—сказав він, піднімаючи окуляри й витираючи щось пальцем у кутку ока.—Що мені з фракцією зробити? Ти диктував: «фракція ради і колгоспуправи»...

— Ну, так...

— А ти хіба не знаєш, що в Алешині вже два місяці осередок не існує?

— А справді... через Гвоздьова... вірно.

— А що ж мені робити?

— Хіба серед членів ради жадного комуніста немає?

— Є один, недавно з району перевівся, коваль Клименко. Він у нас там членом РВК був, але в члени колгоспу ще не записався. Потім старий Телешов, член ради, він покищо кандидат.

— Тоді передай Телешову через раду.

— Правильно. Тим паче, що старий перший колгоспник був у нас.

Машин відсунув телеграму й машинально дмухнув у трубку.

— Чого дмеш, Денисе Васильовичу?

— Справа є... Що я в тебе минулого разу прохав? Пам'ятаєш?

— Я надіслав твою заяву до окружної контори, але не думаю, щоб до весни щонебудь вийшло.

— Я теж не знаю, що буде. Без додаткового робітника я не впораюсь. Ви ж, чорти, припрягли мені хуторі...

В телефоні почувся знайомий шелест. Машин сердито повісив трубку.

— Коли про справу, не чують, а балачки про гарненькі ніжки алешинської вчительки знаходять час слухати.

Машин узяв телеграму й повернувся до вікна. На його обличчі з'явилася ледве помітна добра посмішка. Сховані під навислими бровами й ніби сердиті очі дивилися м'яко. Машина зворушувала краса зимового пейзажу.

— Ах, якби змалювати так,—подумав він.

Денис Васильович Машин, алешинський завпошти, був душею художник. Кохався в музиці, але ні на якому струменті сам грати не вмів. Єдиним засобом виразити його прихильність до музики був гунявий фальцет, що йому він давав волю хвилинами самотности в жарко натопленій конторі, серед пачок нерозісланих газет, запорошених коробів і величезного револьвера Смітвесон, що для алешинського поштаря був не стільки знаряддям самооборони, скільки пресом для негайних паперів. І тут револьвер-велетень був у надзвичайній пригоді товаришеві Машину.

Були ще в Машина й інші пристрасті. Малювання. В цій галузі він був щасливий.

Якось він так вдало перемалював з обкладинки «Огонька» портрет Максима Ґорького, що його приятель, місцевий учитель Блошин, виканючив у нього портрет і повісив його в клясовій залі, зробивши урочистий напис:

«Великий письменник російського пролетаріяту Максим Ґорький—власний твір Д. В. Машина».

Може той самий Олексій Максимович став за приклад Машинові, коли він зробився сількором «Причарської Правди» під псевдонімом «Дубінушка». Хлібозаготівельні неподобства Гвоздьова стали відомі завдяки перу «Дубінушки». А чим це скінчилося... Краще про це не згадувати.

Радянська влада—рідна мати кожному громадянинові, але й мачуха тому, хто наважиться шкодити їй.

Машин устав і через двері гукнув дружині:

— Марусю, телеграма є, побіжу до ради, а ти прислухайсь краєм вуха, в разі викличе нас.

Швидко зареєстрував телеграму, накинув шубу.

В тихій мовчанці на соняшній стороні почувалося тепло. Свіжі іскри з-під повстяників сипалися діямантами.

У раді на підлозі замерзлі грудки грязі рябілі в очах. Із кімнати голови було чути голоси. Мружачись від зміни світла, Машин наосліп привітався.

— Добридень, товариші!

Микита Бахорев (восени за приховування зерна трохи ліквіднули його) про щось палко сперечався з своїм зятем, заступником голови Фоміном. Коли Машин увійшов, старий раптом замовк і притихши сів на лавку.

— Добридень, громадяни!—поправився Машин, повернувшись півобертом до Федора Москальова, що його тієї ж осени після статті «Дубінушки» позбавили голоса.

Поруч голови Медведєва сидів його заступник Фомін, фактично голова ради. Фомін удав, ніби щось шукає у відомості. Медведєва ж очевидно шокувала наявність такого товариства.

Примруживши гострі, заховані в зморшках, очі, голова спитав Машина.

— Що ти нам приніс, Денисе Васильовичу?

— Негайну телеграму!

Медведєв простяг руку через стіл. Залатаний лікоть його рукава, сухі спрацьовані руки, в'яле, засмоктане обличчя, все вказувало, що в Алешині на голову обрали бідну людину.

Медведєв, справді, був із найбідніших і спочатку працював нічого. Усе лихо було в тім, що він був слабуватий щодо письменности, і його через те дуже забивав Фомін.

Тепер так само звичним рухом Фомін узяв телеграму з рук Медведєва і, далеко тримаючи її перед очима, почав швидко, плавко читати. На його обличчі холодно світилися сірувато-сині очі. Під рудими пухнастими вусами міцний рот кривився в задоволеній посмішці. Прочитавши телеграму, мовчки поклав її на стіл і знову ніби заглибився в відомість.

— Про твою скриню тут нічого немає,— кинув він Москальову,—ти либонь вигадав усе. Сам же ти був присутній, коли діло було...

— Хоча б не був там...

— Хе, хе,—засміявся Медведєв.

— Чи нема листа для мене?—спитав Бахорев, повернувшись до поштаря.

— Тільки газет п'ять штук для вас є.

— І то добре, тільки, на мою думку, всім шости треба бути.

— Здалека листів чекаєш, Микито Андрійовичу?—спитав Медведєв панібратським тоном.

— Здалека? чому здалека?—перепитав сторожко Бахорев.

Машин усе це примітив. Машинально доторкнувся до окулярів. Його притяг спалахнулий допитливий погляд Фоміна.

— Та просто так. Завжди ж так цікавлюся.

— По газетки зараз забіжу до тебе, Денисе Васильовичу. Раніше сусідами були. Рукою подати. А тепер... виселили старого. Далеко потрапив я від центру...

— Яку газету одержуєте, Микито Андрійовичу?

— Та от оцю, нашу чарську, і потім центральну «Правду».

— Знающа ви людина, Микито Андрійовичу, ніби як Макєєв.

— Гарна річ газетка. Особливо тепер... Треба пильнувати. Будуть зміни в політиці.

— До побачення,—сказав Машин. Його не цікавили погляди Бахорева. Він не один раз чув від нього, що незабаром повернуть колишній лад, як при «Леніні було», бо більшість у партії на «ленінській лінії».

Коли завпошти зачинив за собою двері, Бахорев узяв був телеграму, але Фомін затримав його руку.

— Киньте, не до вас адресовано.

— А що в ній є?—вирвалося у Бахорева жадібно, і в роті йому закипіла слина від цікавости.

— Потім узнаєте...

— Телешову. Ай-ай.. Захар-злодюжка став передовиком у селі. Не знайшли собі кращої людини.

Фомін узяв телеграму і вголос прочитав.

«Усім комфракціям сільрад і колгоспуправам»...

— Фракція, фракція. Ніби не можна інакше.

— А як же?

— Ну так, одверто. Навіщо це?

— Не вчіть ви комуністів.

— Так,—проковтнув Бахорев, і в його червонуватих очах пробігла образа.

— Ну, далі, далі,—квапив Медведєв.

«Згідно з телеграмою округи, повідомляємо вас, що цими днями до нашого району прибуває п'ятнадцять московських пролетарів з числа двадцяти п'яти тисяч. Ці комунари візьмуть участь у керівництві колгоспами, а де таких немає, в керівництві їх організацією».

— Де в нашім районі нема колгоспів?

— У Миколаївці нема.

— Спізнилися, три тижні тому не було, а тепер двадцять п'ять дворів маєте.

— Справжнє божевілля,—промурмотів Москальов.

— Далі.

— Дев'ятого числа цього місяця Бурнинський РВК і партійний комітет, бажаючи урочисто зустрінути московських робітників, пропонує надіслати для зустрічі представників колгоспів і відповідні засоби пересування, щоб приставити товаришів до їхнього місця призначення. Спірін і Кулагін».

— Зрозуміло?—спитав Фомін, звертаючись до двох дідів.

Микита Андрійович повернув скоса свою вузьку голову, що в високій козиній папасі здавалася ще довшою. Він задумливо мружив очі. Москальов нервово м'яв свою сорокату борідку зморщеними жовтими пальцями, подібними до коров'ячих дійок.

— Як із скринькою буде, Олександре Степановичу?

— Немає на це часу.

— А коли ж?

— Бачите?—сказав він, і в його голосі почулося бажання позбутися відвідувачів.

Утворилася невелика павза. Нервові вуха Фоміна ловили тік-так настінного годинника.

— Ну, ходімо,—сказав Бахорев солоденько,—не заваджаймо діловим людям працювати.—Він м'якими старечими кроками пішов до дверей. Москальов неохоче рушив за ним. Коли вони були вже в дверях, Фомін крикнув їм навздогін:

— Дорогою до Маші зазирніть, бачити хотіла.

— Зазирну.

Москальов раптом пожвавішав і задибав.

— Я з вами, Микито Андрійовичу,—сказав він.

— Ходім, куме,—і м'яко, обережно, як дома, зачинив за собою двері.

Коли вони пішли, Медведєв зідхнув.

— Ти б сказав їм, Олександре Степановичу, щоб не ходили сюди.—Фомін посміхнувся.

— Що таке, Стьопо, невже глитаїв боїшся?

— Не боюся,—сказав зморщившись Медведєв,—тобто не так боюсь.

— Знаю, знаю... Тим то й сказав, щоб зайшли до мене, хочу з ними як слід побалакати. Адже Федір, напевне, не відстане. Як лико зробилися. Як погорільці. Очі жебрають. Не можуть ніяк заспокоїтись.

— Та в їх ще чимало лишилося.

— Невже?

— Ну, хіба не знаєш?

— Правда, лишилося, але не в тім річ, а головне, що вони...

— Пошани позбавилися.

— От-от... Усе це тяжко забути. Адже над усіма хазяї були.

— Краще б їх зовсім звідси.

— Згідно з учорашнім таємним так і буде. Ну, це вже справа московського товариша, йому зручніше.

— Вірно. А з телеграмою як?

— От у тім і річ. Кого пошлеш? Сьогодні сьоме. Знаєш що, хай «Свердлов» пошле кого хоче, а від «Бджоли» я поїду. Разом і вчительку захоплю. Блошин приходив по підводу.

— Ну їдь, Олександре Степановичу.

— Крім того і до кредитки зазирнути треба, а Телешову накажеш, щоб коло осередку узявся. Напевне його пошлють. Під такий час без комуністів не обійдешся.

— Невже вони тобі так потрібні?

— Та мені непотрібні, але якщо ти скажеш це Захарові, так люди подумають: «Медведєв ніякого осередку не боїться». А це ж тобі підхоже, божа корівко.

— Гаразд, Олександре Степановичу. Дипломатія. З таким помічником і працювати, виходить, непогано.

— Помічник, помічник і секретар до того. Не могли відстояти Комоліна, а на старого Гіяцинтова покластися як на біжучу воду.

—Правда, без Петра в тебе роботки багатенько. Та й його, хохла, теж жаліти не доведеться.

— Ну, був і годі. Вчора зайшов до мене. Постукав. У місті, видать, облизня піймав.

— Ну...

— Усе обіцяв, божився, що інакше буде. Нас слухатиметься. Тільки б зараз визволили.

— А що ми можемо?

— Та ми можемо! Папірця дамо, що поводиться добре і функції виконує.

— А не мудруватиме він знову?

— Втопимо.

— Ну, тоді пиши.

— Вже готове,—сказав Фомін і задоволено, як усе робив звичайно, поклав напівсписаний аркуш на стіл.

— Підпиши...

Медведєв узявся підписувати. Його хисткі літери посіли піврядка.

— І печатка...

— Хіба печатку так само треба?

— А що дорожче, печатка чи підпис?

Медведєв витяг кишенькову печатку, подихав на неї і стукнув упоперек свого прізвища.

— Мало не забув! Трошка коваль був тут. Тебе питався.

— Повернувся хіба?

— Еге ж. Зняли з нього кару в окрузі.

— Та невже?

— Ще казав, що Василя Ананьїна треба відновити в голосі. І Ленькіна, як партизана, так само.

— Па-р-тизан. Я тобі казав, не треба, мовляв, коваля до міста пускати. Комолінові тепер усе зіпсував.

— Це їхня справа, комуністів—сказав Медведєв і потягся.

Фомін замовк, зібрав папери, поклав їх до шафи й замкнув дерев'яною колодкою.

— Рушаю. Збиратись пора. Адже ж завтра в Бурній треба бути. Треба встигнути.

— Вранці поїдеш?

— На світанку.

— Навідайся до РВК, взнай про тракторні гроші. Все напосідають

Фомін не відповів. Він краще знав ці справи. Простяг руку.

— Я два дні буду там.

Більше нічого не додав, але Медведєв зрозумів без слів (коли, мовляв, що, зачекай, поки повернуся).

— А з москвичем як?

— Я гадаю так... У мене кімната з вулиці порожня.

— Гаразд, обміркуємо.

Фомін пішов. Медведєв замислено подивився йому вслід кілька секунд, потім перейшов у бічну кімнату, що була за канцелярію. Раніше в цій кімнаті містився осередок.

Біля печі посланець ради і комсомольський секретар Коля Вічкуткін склеював свою розбиту балабайку. Кімната була наповнена запахом підгорілого клею. Старий Гіяцинтов сидів біля стола і, розкурюючи «козину ніжку», заглибився в роботу.

— На, віднеси Телешову,—сказав Медведєв, подаючи парубкові телеграму.

— Пробачте,—спалахнув несподівано Гіяцинтов,—скільки разів я вам, Степане Яковлевичу, казав, що кожного

папірця спершу зареєструвати треба, а далі вже дати йому відповідний хід.

— Бюрократ, ви, товаришу Гіяцинтов,—додав Вічкуткін, піднімаючися з підлоги.

Гіяцинтов розлютився. Вразливу вдачу мав підстаркуватий чиновник Гіяцинтов, з есерською душею, з новчальницьким інтеліґентським язиком. Він тільки рік тому повернувся на село, звідкіля його вимела буря громадянської війни. Він тепер орудував усіма «письмовими справами» алешинської ради.

— Я вас просив,—сказав він, задихаючись від роздратовання,—не смердіть, молодий чоловіче. А ви як навмисне.

Медведєв вийшов, а Коля добродушно сміявся.

— Бюрократ.

— Поза бюрократизмом, друже мій, тільки анархізм можливий. І більшовики визнають потребу бюрократизму.

— Пробачте, Миколо Миколайовичу,—накокошився хлопець,—більшовики, а особливо ми, комсомольці, всіма грудьми проти цього гада.

— Демагогія. Беріть телеграми. Дивіться, не загубіть. Ви думаєте, що я з вами сперечаюся, я вас просто вчу, молодий чоловіче.

VII

Вічкуткін піймав Телешова у коваля. Струсивши з повстяників сніг, вишкряб із рукава телеграму. Старий витяг замотані окуляри й почав читати. Коли читав, його пташине обличчя загострилося, старечі очі спотикалися на літерах.

— Дивись, який бюрократ,—подумав хлопець. Але старий йому дуже подобався.

Телешов був відомий як дуже дивна людина. На селі його звали «каторжник», а багатії проміж себе—«Захарка-злодій». Старий був майстер хоч куди. Кишенькові годинники міг лагодити, чоботи, коли доводилося ,латав не раз, лагодив і швальні машини, але від своїх справ не багатшав і все життя прожив бідняком. Багато чого переробив на своєму

житті Захар Сидорович. На каторзі був разом із товаришем Свердловим і любив цим похвалитися.

— Ото був більшовик—куди тобі. Вогонь!

Старий у 1919 році вступив навіть до партії, але в двадцять першому сам із неї вийшов, кленучи неп. Тільки недавно, після осінньої хлібозаготівлі подав заяву знову.

Коваль Клименко сьогодні вранці повернувся з крайцентру, де його відновили в правах партійця. Клименко— велетень. Аршинні плечі, пудові кулаки. Руді українські вуса сумно звисали на його добродушному, звиклому до усмішки, обличчю. У цього величезного мужика подитячому наївні очі, де завжди були напоготові бажання сміху, радости і вигадки. Його недавно спіткало два лиха. Місяць тому, коли він був увесь час зайнятий у Бурній (як член РВК), його дружина, без дозволу ради і без відома чоловіка, продала одну корову й зарізала свиню, що була вже законтрактована «М'ясопродуктом». «Друзі» поспішили про це повідомити кого слід. З'явилася замітка в «Причарській Правді», і Клименка із партії виключила без ніяких пояснень особлива контрольна комісія, що працювала в районі, розбираючи безладдя осінніх хлібозаготівель.

— Комуніст, що поруч із глитаями ліквідує своє господарство? Треба знищити дощенту.

І даремні були всі пояснення, що він не був, мовляв, дома місяцями. Баба нерозважлива, піддалася на глитайський гачок. Не помоглося. Даремно він посилався на дев'ятнадцятий-двадцятий роки, коли він був першим партизаном краю.

В окрузі виключення замінили суворою доганою.

Другою неприємністю був арешт його найкращого товариша Альоші Ленькіна. До Ленькіна, внесеного до глитайського списку, з'явилися чин-чином ліквідувати, обурений партизан побився з міліціонером і за це був арештований і виведений під вартою в район. З Васютином справа стояла

не краще. Та рука, що писала донос на Клименка, втиснула й Васютина з Ананьїном у списки глитаїв.

Після двох місяців клопоту в окрузі й крайкомі Клименко повернувся додому. На селі всі думали, що Клименко на порох зітре дружину, яка осоромила його. Але Прохор навіть пальцем не зачепив Полю. Посадив на коліна пукасту, круглолицю дочку свою Віру й віддав їй у руки свої вуса.

— Дери вуса, Вірко, мати однаково лисину вискубла.

— Неправда, волосся багато,—запротестувала дівчинка.

— Бог дасть, і мати допоможе, от і не лишиться скоро нічого.

Два місяці бився Прохор за правду. В крайкомі вислухали його уважно, і все стало ясно.

— Тепер треба вигородити друзів, Лепькіна, Ананьїна і Васютина. Цього вимагає партизанська честь.

Гарячі вони, пиховиті! «Коли ми були потрібні, тоді першими були, а тепер з нас всяка наволоч може знущатися».

Старий скінчив телеграму й спустив руки (у нього були маленькі старечі ручки).

— Оце так, чорт візьми,—сказав він, цмокаючи.

— Що таке?

— Поміч з міста. З Москви поміч для колгоспної справи. Треба в Бурну їхати.

Прохор сам переглянув телеграму, старому не повірив. Поки Прохор читав, Вічкуткін швидко оглянув хату. На стіні жадної ікони не було видко. Гачок для лямпадки був порожній і стирчав сиротою. На покуті з добрих рам дивилися портрети Леніна і Фрунзе. Крім того, на стіні були навішані цілі низки воєнних лубків і вирізки з журналу «Безбожник»—«Что даст народу пасхальное яичко».

— Оце так,—подумав хлопець,—це партійний. Недаремно його відновили. Голосую.

Раптом обличчя хлопцеві потемніпало. Він згадав, що у своїй матері йому не вдалося домогтися зняти хоч би одну

ікону. А за Леніна цілий бій йому довелося витримати раніш, ніж вдалося повісити недалеко від дверей невеликий портрет Ільїча.

— Це добре, дядю Захаре, обов'язково поїдь.

— Хто тобі дав телеграму?—спитав Телешов посланця.

— Мені Медведєв давав, але я знаю, що й Фомін читав.

— Одне слово, не з перших рук.

— Фомін сам їде в Бурну назустріч.

Коваль звів голову.

— Захаре, не барися, мчи до колгоспу. Запрягай трійку й у дорогу. Дивись, не затримуйся. Я тут із нашими побалакаю, а коли в Бурній будеш, заверни до прокурора в справі Ленькіна.

Старий насторожився, його маленьке, волосасте обличчя стало подібне до роздратованого їжака.

— Мені до цього ніякого діла нема,—відрізав він енерґійно.

— Батьку, не верзи. Не роби дурниць, кажу.

Клименко встав. Тепер було видно, який він величезний.

— Ми не маємо права терпіти кривду. Те, що Ленькін колись робив дурниці,—це дрібнички. Ми в гурті з середняком.

Вони дивилися допитливо один на одного. Вічкуткін прокинувся з задуми.

— Ні, я в цю справу не влізу.

— Яку? Це що середняка силоміць записали до глитаїв? А коли прийшли ліквідувати його господарство, оборонявся?

— Шаблю вийняв, поганець.

— Він цією шаблею Колчака рубав. Це забуваєш? Шаблю йому реввійськрада армії подарувала.

— Ленькін був перший, це згадай, хто проти голодранців виступав, коли ми колгосп починали будувати.

— Я за це його лаяв, учив.

— Він був перший, хто на нас напав, коли Москальови, Сирвенцови, Козьмини мовчали. Червоний па-р-тизан!—Із беззубого рота старого так і дихала лютість.

— Дурень він, собачий вишкварок.

— А що мені про нього казати прокуророві?

— Правду.

— Яку?

— Те, що він не глитай і ніколи їм не був.

— Ну, це я можу сказати.

— Ти знаєш, що Ленін казав про мужика. Два нутра у нього. Так і в тебе, так і в Ленькіна.

— У мене? Стривай, чорт візьми!

— У тобі також хазяїн цапа став. Ленькін наїхав на твої сходи, а ти за зброю.

— Ех,—сказав старий, витираючи кулаком мокрий рот,—багато знаєш. Ну, ходім, хлопче—кинув він Вічкуткінові, що жадібно вбирав у себе кожне слово суперечки.

VIII

Фомін увійшов у двір. Помітив, що в корівнику відчинені двері, став, насупив брови.

Кудлатий пес ліниво виповз із будки. Впізнавши хазяїна, нервово замотав хвостом і, радісно завищавши, став скакати на Фоміна. Хазяїн втупив очі в двері, звідки м'яко димилася пара. Собака насторожилася і догодливо гавкнула в сторону хліва. Із дверей хліва вийшов парубок.

— Чого ти двері лишаєш відчиненими? Га?—накинувся Фомін по-унтерському твердо на сина.

— Самі бачите, обидві руки зайняті.

— Не тільки руками треба працювати, а головою так само. Можеш худобу застудити.

— Не застудиться, либонь!

— Не бурчати, краще слухайся,—сказав батько, зм'якшившись.—От що. Приготуй. Завтра вранці їду до району.

— Я так само, тату?

— Я сказав «їду». Запрятати трійку будеш. А там подивимось.

— Хочеться...

— Ну, сказав.

В кімнаті Фомін застав тестя. Бахорев по-домашньому скинув шубу й худеньку старечу спину грів біля печі.

Фоміна, ще молода, з непривітним, сухим обличчям, жінка, ходила, м'яко ступаючи, туди й сюди по кімнаті, на столі стояла миска з солоними грибами, капустою й розрізаним на шматки вареним м'ясом. Тут же купа сліпучо-білого хліба.

— Угощайтеся, угощайтеся,—частувала вона батька й Москальова.

Коли чоловік увійшов, обличчя її пожвавішало. Гострий ніс задрижав, і оченята, що стояли близько одне до одного, завсміхалися.

— Обідати будемо, Сашо?

— Можна,—сказав Фомін і на одну хвилину повернувся до ікон. Рука звичайно згиналася, але замість покласти на себе хреста він потер долонею лоба.

— Кхе-кхе,—закашляв Бахорев.

— Сідайте, гістьми будете.

Москальов категорично відмовився і навмисне сів далі од стола. Хазяйка розливала пахучий борщ. Увійшов парубок, скинув шапку й присів до стола.

— Ех, Сашку, Сашку, хто тебе до цього привчив?—обурився Бахорев.

— До чого?—бовкнув парубок.

— А до того, що як скотинюка до столу прешся.

— Парубок до комсомолу лагодиться, — сказав раптом Фомін.

Бахорев, Фоміна і Москальов насторожилися. Найбільше був здивований Сашко. Щоправда, два місяці тому він якось сказав батькові про своє бажання вступити до комсомолу, але той навіть не відповів.

— Тоді воно зрозуміло, так і належить. Звикати доводиться до цього безбожества,—знущався старий.

— Ну, тому вже час минув.

— Чому це?

— Та вашому божеству.

— Як кажеш?—втрутилася жінка, насторожено повертаючи своє гостре обличчя до чоловіка.

— Кажу, минуло. Скажу й тобі, Маріє Микитівно, пора ікони звідси прибрати.

— Чому так?

— Сказав і по всьому.

— Може в партію збираєшся, Олександре Степановичу?

— І то може бути,—сказав Фомін тихо, але раптом усміхнувся. — А що, думаєте, не приймуть?

— Дуже ти для їх розумний,—глузував старий.

— Ну, ну, не слід принижувати комуністів.

— Я те саме кажу,—прилучився Москальов.—Сила, ох і сила ж.

— Багато їх, багато,—згодився Бахорев.

— Ну, Федоре Івановичу, що там із скринею?

— Коли конфіскували, так у цій скриньці було куплене... Ще раніше. Мануфактура, шкурка... Не записали... думаю...

— Мануфактура записана, і шкура значиться. Щоправда, скриню забули згадати.

— Хай скриню віддадуть назад.

— Вам усе назад, назад. Покиньте ви це, Федоре Івановичу. Не раджу.

— Так, порожню скриньку ото! Невже кидати...

— Ну, це так. Але про решту покиньте. Порожня, кажете, скринька? Ха-ха. Накажу. А з рештою спізнилися.

— Невже?—кинувся Бахорев.

— Остаточно, тестю.

— Так гадаєш, зятю?

— Фактично кажу, дорогий тестю.

— З колгоспом думаєш?

— Так, з колгоспом.

— Гадаєш, удасться?

— Думаю, що хочу. Але знаю одне, більшовики наполягають. Зрозуміли—наполягають. І амба. Ніякої сили немає.

— Не здамся.

— Це ви ото не здастеся? та аджеж вас так шпурнули з хати, що п'яти здригалися. Не здалися! Ех!

— Я й тут дома,— обводячи очима кімнату, відповів стиха старий.

— Тату, покиньте,—благала жінка.

Парубок Саша, проковтнувши останній шматок, вийшов із-за стола. Його не цікавила домашня сварка, перед його очима манячила ясна мета:

— Комосомол із повним правом.

Насунувши шапку, накинув кожуха й швидко вийшов на вулицю.

— Де він міг бути?—озираючи вулицю, зам'явся він у хвилинній нерішучості. Але парубкові того дня мабуть, везло. З-за церкви вийшов, поспішаючи знову до ради, Вічкуткін.

— Колю, Колю!

Вічкуткін зупинився. Саша, задихаючись, підлетів до нього.

— Вдалося батька укоськати. Давай анкету,—скрикнув він радісно.

Вічкуткін хотів щось сказати, потім передумав. Рушили до ради, і Сашко, бажаючи потрапити в ногу з довготелесим парубком, весело дріботів поруч.

IX

Голова «Свердловського» колгоспу Кирка Писаренко приїхав із Бурної, звідки привіз одержані від РВК трієр і протраву для насіння. Кирка по-молодецькому вдарив хутряною шапкою по столі президії. На його густо-веснянкуватому обличчі, де тільки но засівався запізнілий пушок, сяяла пиха переможця.

— Сказав, що дістану. З вісімнадцяти сіл тільки сімом дісталося, я другим одержав. Що скажете? Завтра трієра пустимо в роботу, скільки насіння нам буде треба, почистимо. Решта, як хочуть, машину нікому не даю.

— Неправильна балачка,—заперечив член управи Топкін, великий друг-приятель Кирчин.

— А що б ти хотів?—спитав Кирка, вирячивши очі,—для одноосібників чи що, стирчав три дні біля стола товариша Кустова, поки трієра виканючив, і то я одержав другим. Може для глитаїв клопочешся? Ні не для глитаїв пер я по такому скаженому холоду вісімдесят верст. Ні.

— Він не про глитаїв каже, а про те, що партія кинула гасло: «поширюй засівплощу й плян до двору». Чий це інтерес?—сказав, повернувшись на лаві, Коваль.

— Ну, це ми ще побачимо.

Кирці зараз не хотілося тьмарити радість перемоги суперечками.

Про прибуття московських товаришів Писаренко не міг нічого сказати.

Коли він виїжджав із Бурної, там ще не було ніяких відомостей. Бурхливо зрадів новині.

— Буде дуже добре. Буде відповідальність. Бо,—скажу вам, товариші, одверто, іноді почуваю—башка тріщить. Велика це справа. А до сівби ще далеко.

— Це правильно, що москвичі приїдуть. Тільки б не вийшло як із Гвоздьовим,—промовив Дума, важкуватий, чорнобородий мужик, середняк, один із перших застрільників колгоспу.

— Через те, любі товариші, й пошлемо Захара зустрічати москвича, щоб з першої ж миті напутив його як слід.

— Це вірно, Прошко, я теж хотів сказати, що найголовніше,—біля порога подати руку, адже він до вовків їде, у нас тут іще кипить,—сказав Коваль, завідувач місцевого кооперативу, тонкоголосий, обережний, приїжджий, але вже принатурений в Алешині. Він мав репутацію хитрої й розважливої людини.

— Якщо він буде міцним комуністом, він з усім швидко впорається.

— Либонь партія не мобілізовує кволих,—укинув Дума.

— Хто доповідає?

Кирка сів до стола. Витяг папір, ковтнув повітря, спитав:

— Протокола писатимеш?

Зібрання нерішуче мовчало. Коваль витяг папір і олівця.

— Гаразд, пишу.

Кирка розтер волосся на маківці й зібрався починати доповідь, коли відчинилися двері й увійшов Фомін.

X

Бахорев сердито-червоний вийшов од Фоміних. За ним ведмедем тупав Москальов, заспокоював його.

—Не показуйте, Микито Андрійовичу. Люди помітять.

— Хай бачать. Ще не те побачать. Мені наплювати.

— Ну, куме, спокійніше, спокійніше.

— Вам усе спокійніше та спокійніше. Куди ми з цим спокоєм,—шипів розлютовано маленький дідуган,—сами бачите, власний зять за дві копійки продати ладен, Юда!

— Не зрадник він,—заперечив твердо Москальов.

Микита Андрійович раптом спинився й просто подивився на Федора.

Він Москальова не мав за дурного, але за розумнішого від себе нікого не вважав на селі. Тепер так само: не брутальність зятя його обурила, а, головним чином, те, що йому, Бахореву, не вдалося вгадати карти Фоміна.

— Кажеш не зрадник? Цікаво?

— Я вам зараз поясню. Тільки мені наперед скажіть, чого ви так скипіли?

— А з іконами що, поганець, виробляв?

— Та ви ж, куме, ще двадцять років тому, здається, ще після японського бунту, із служби повернувшись, бога зрікалися.

— Це, справді, було. З тих часів багато води пробітло на Кожемячці, хоч і маленька. А що після того понаставало?

— Ну, та за іконами—Марія Микитівна зробить, це їхня справа.

— До партії хоче притулитися, говорить, бідняцького походження.

— Розумна людина Олександер Степанович, хвалю, хвалю.

— Сором треба мати. Не досить йому, що він заступник голови, а фктично голова. А я ж дурня Стьопу Медведева вибирав. Хоч руку за нього і не піднімав.

— Я так само,—сказав із мимовільним сумом Москальов.

— Ну і що?

— А може фактичним головою бути зараз малувато?

— Так гадаєш, куме?—проказав із неприхованою цікавістю Микита, і, щоб легше було міркувати, прискорив ходу.

Із провулка вийшло двоє.

— А, шановні «Бджоли» летят. Цим так само каюк,—сказав зловтішно.

Семен Калінкін, голова «Бджоли», ішов попереду. Він з пошаною привітався до старих. Член управи Митькін спинився на хвилину, Шишакін швидко дременув.

— Куди?—спитав Микита, затримуючи руку Митькіна.

— До Фоміна. Нагальна справа.

— Що трапилося?

— Медведєв за ним приходив.

— Ну йдіть, ідіть.

Коли Митькін був уже далеко, Москальов сказав.

— Добре кашу заварює ваш зятьок, Микито Андрійовичу.

— Заварює, заварює, а кому відбуватися доведеться? Подумати слід. От нам з вами вряд що перепало б.

— Ну, не зовсім так.

— Та кажіть ви як слід, чого натякаєте.

— Ходім но до мене на пару слів,—сказав Москальов, біля воріт якого саме зупинилися. Бахорев піднявся сходами і подивився у двір.

— Порожній двір. Дворик ото.

— Порожній. І менше з ним клопоту,—Москальов засміявся, і в його тоненькому сміхові було щось таке, що роздратувало Бахорева, але він цього нічим не виказав.

XI

Під час подорожі часто знімалися суперечки. Двотижневі курси, що їх вони пробігли з димучими головами, у багатьох лишили в мозку якусь мішанину. Та були й такі, що почуте зуміли призвести до системи.

Дронов боявся про це думати. Він ніс у собі придбане і, ніби несучи невмілою рукою повну тарілку гарячого борщу, боявся розхлюпати й облитися.

Центром суперечок бував завжди тихий Туркін. Коли двоє-троє сперечалися, то звертатися по консультацію доводилося до Туркіна. Траплялося, що й з другого вагона приходили до нього.

Більшість мобілізованих була з молоді. Партійці з трьох, чотирьох, максимум п'ятирічним стажем. Мобілізація і так була чималим кровопуском для заводу. Партія змушена була зачепити ті кадри, що вже пройшли через дрібні іспити, але в справжніх боях не побували. Серед семідесяти п'яти—було з десяток старих випробуваних партійців, навколо їх із голодним тремтінням до суперечки крутилася молодь. Легенькі сутички, а не суперечки. Спроба списів. Хтонебудь кидав суперечливе питання, всі намагалися розгадати, відповісти. Непокоїлися, не вірили, обманювали себе, одне було ясно, що курси тільки роздратували смак, але не нагодували їх.

Попервах Дронов уникав суперечок. Тепер лише він відчув, як стомився. Хитання вагона і незрозумілі часом суперечки навіювали на нього сон. Зрідка брав у руки Власову брошурку, але дрімота й її виривала з рук. Часом він перелякано обмацував себе:

— Ей, Мишко! А чи не будеш ти в хвості? Башка в тебе той, погано варить щось...— Але це були рідкі сплески. Загалом він був спокійний за свої справи.

— Приїдемо, подивимось. І на селі люди. Люди... Справді, люди. У мужика подвійне нутро... Добре було б знати напевне, як воно виглядає, це нутро. Селянин?—Дронов бачив чимало на своєму віці мужиків. Він не раз бував на селі, коли з

шайкою волочився. Якось уночі шинку вкрали через димар. Просто гаком. З даху. Бр...

Дронов почув відразу. Адже тієї ночі, і тоді його нудило. Він бачив, який жахливий, вбогий був той селянський двір. Навіть собака втекла на ніч кудись. Схудла корова ремиґала під повіткою.

— Як далеко я сьогодні від цього!—подумав Мишка, і відразу його серце залляло гаряче братерне почуття до цих крикливих схвильованих людей, що серед тисяч і сотень тисяч їх він розчинявся, як сіль у морі.

— Ач як хвилюються, ач які жадібні!—Сам намагався прислухатися до того, що казав Туркін. Насправжки спалахнув, коли до їхнього купе прийшов сам старий Силіверстов побазікати.

— Ну, хлопці, сперечаєтесь?

— Буває..

— Чудово, треба добренько обміркувати геть усе. Завдання не абияке. Знання—як ніколи. Але ще потрібніше правильне пролетарське почуття. Це як компас. От-от. Саме, як компас. Бо село це що—це тайга. Без пролетарського компаса в ній легко й заблудити.

—А за мапу що править?—підохочував Туркін жартома.

— За мапу кажеш? За мапу—наша генеральна лінія.

Бурхливо плескали старому. Дронов грав туш.

— Ну, а ти, Михайле, як міркуєш?—питав Силіверстов Дронова, ляскаючи його по коліну.

— Міркую.—сказав Дронов, але всередині здригнувся.

Усе купе вже навколо їх, і Мишка чує, як хтось каже:

— А ну викладай.

— На мою думку, колгосп є не що інше, як, власне, розпорошеного селянина перетворювати на колективного трудящого.

— Як, як?

— Ну, ну?

Навколо цікаві насмішкуваті обличчя.

— Дуже просто.

— Надзвичайно цікаво,—сказав Силіверстов спокійно.

Навколо реготали.

Дронов ще сам не знає, як він відповість. Він досі про це думав між іншим. Так, для себе. Почув себе, ніби військовий кінь, що раптом опинився перед канавою.

— Ну, так я гадаю, що те життя, яким живе селянин, ніяк не життя. Усе життя мужика досі залежало від бога і глитая, тому і релігійність.

— Не про те верзе...

— Ні, про те—огризнувся Дронов. Він лютував, навіщо дав себ втягти в суперечку.

— Далі, далі.

— Ну так ось. Бідна частина селянства хоче вилізти з цієї ями. Вони бачать, як ми, робітники, живемо за радянської влади. Вони теж хочуть страхуванням жити.

— Хитрий, хитрий.

— Не заважайте, товариші!

— Ну, й тому починають себе організовувати, страхувати своє життя й свою працю. Вірно?

— Це правда з одного боку.

— А з другого боку розкажи ти, Силіверстовичу,—сказав Дронов, уже посміхаючись невимушено, і потер спітнілий лоб.

— Виліз. Молодця, Мишо!

— Я гадав, капут! Зав'язне!

Силіверстов почав пояснювати перевагу товарового виробництва колгоспної системи над індивідуальною. Дронов ледве слухав. Його почали піднімати ті слова й думки, що їх він не встиг висловити.

— Товар! Товар теж важливо, але дуже важливе й те, як селянин живе, бо це революційний бік справи. Це хвиля...

Мишка відчув, що саме ця хвиля вирвала його з заводу й несе його на село. Він стоїть у шлюпці й бачить ясно напрям. На мить йому солодко запаморочило голову бажання діяти.

— Ех, будь, що буде. Там побачу. Аджеж я московський пролетар, чорт візьми. Не таке ще ми бачили.

Силіверстов закінчив свої міркування. Дронов, глибоко забираючи октавами, гримнув гармонією.

XII

На четвертий день приїхали до крайового центру. Зустріли їх урочисто, з духовою оркестрою. Тут були вже ленінградські пролетарі, веселі, гамірливі хлопці в фінських шапках, з матроською мовою. Цілком відмінні від москвичів.

У міському театрі було оголошено урочисте загальне зібрання.

Доповідь робив секретар крайкому.

Дронов спочатку мало зрозумів із промови доповідача, але раптом схопив слівце.

— Шістдесят відсотків.

— Як так? Аджеж у Москві нам казали, не більш, як тридцять п'ять у цім краї. Шістдесят, шістдесят... Ну, нічого. Коли навіть шістдесят, загнем.

Решта виступів була в такому самому дусі. Наприкінці голова крайколгоспуправи випалив:

— Хай живе суцільна колективізація, що стирає всі межі—символ віковічного рабства російського мужика.

Під час перерви москвичі зашушукалися. Дронов у цьому участи не брав.

У коридорі він зустрів молоду дівчину. Розбалакалися. На голові дівчини була червона хустка, а в очах багато підбурливого лукавства. Сами не помітили, як познайомилися. Дронов говорив голосно, йому вдалося перекричати галас, сліпуче посміхався і відповідав так задерикувато й по-молодецькому, що дівчина реготалася до сліз.

— Ну й москвичі ці, прямо чорти!

Дронову дуже вподобалася нова знайома. Вони непомітно для себе відсунулися від публіки.

Почувся дзвоник. Всі почали сунути до дверей. Дронов

хотів спитати, де і коли може побачити її, але в цю мить Вася Михайлов підскочив до нього.

— Ухвалили, що Силіверстов відовідатиме. Знай.

— Кому?—спитав Дронов стямившись.

— Ну так, на привітання на ці.

— Гаразд, я згоден.

Дронов повернувся, але дівчини вже не було. Очевидно, натовп відтиснув їх одне від одного.

— Ех!

Коли він повернувся на своє місце, обличчя він майже не пам'ятав. Але перед очима манячив її свіжий рот, великі темні очі й ніжний відтінок її щік. Рідчув занепокоєння голодного.

В залі стало темно. На сцену, де за червоним сукном широко сиділа президія, вийшов Силіверстов.

Він спочатку подякував за гостинний прийом. Обіцяв від імени прибулих, що всіх сил докладуть, щоб виконати покладені на їх партією обов'язки. А далі з усієї сили наліг на голову крайколгоспуправи.

— Те, чого товариш із колгоспуправи вимагає, нічим не обґрунтована, нереальна вимога... Ми не приїхали сюди творити чудеса. Ми на роботу, на тяжку роботу, ніколи й ніким не пророблену, приїхали сюди. І наша діяльність тільки тоді матиме успіх, коли нас поставлять в реальні умови. Не шукати за хмарами... Ми пройшли, товариші, курси. Нас там закликали до обережности. Нам казали, що треба якнайглибше вивчити настрої селянина, обмацати його з усіх боків і прийняти до колгоспу тільки тоді, коли він виявить до того певне бажання. Ми, звичайно, аґітуватимем і до організації візьмемося, хоч у нас і є відомості, що ґрунт колективізації в цім краї, ще, сказати б, не зораний.

— Та ви на те й приїхали, щоб його зорати,—кинув із президії секретар крайкому.

Утворилася неприємна павза.

Але Силіверстова тяжко було збити.

— Я не тільки свою думку висловлюю. Я певний, що так думають і решта мобілізованих також. Отже, не слід починати з непорозумінь. Ми хочемо опинитися перед реальними можливостями, щоб виконати взяте на себе зобов'язання.

Із ріденьких оплесків москвичів і незадоволеного тудіння в публіці Дронов відчув, що трапилася помилка. В його мозкові тріскалися вогняні слова, горло стискувало хвилювання.

В президії нервово радилися.

— Є товариші, що хочуть висловитись?—кинув голова.

Тиша.

— Може серед ленінградців хтонебудь... хто висловитись хоче?

Його голос прискорює. Заля наїжачилася мовчанкою.

Дронов відчув, як у ньому розгоряється бажання говорити. Він піднімає руку. В його бік зразу повертається сотня цікавих облич.

— А... товаришу, як ваше прізвище?

— Дро... Дронов.

— Слово має товариш Дронов.

У залі почали плескати. З усіх боків допомагали Дронову пролазити до сцени.

— Що я казатиму? Що я буду...

І ніби на відповідь його тремтінню, йому почулося:

— Який песимізм. Перед лицем всього активу краю, перед таким великим завда...

— Песимізм, песимізм... ну почекай...

Став біля пюпітра і трохи стиснутим голосом почав.

— Товариші! Правда, нам на двотижневих курсах казали, що найголовніше—це обережність і реальна, мовити б...

—Можливість,—крикнув хтось із президії.

— Так, можливість Я з цим згоджуюсь. Алеж секретар крайкому й товариш із колгоспу та й решта, що тут говорили, адже вони тутешні? Вірно? Звичайно, вірно. І через те з виступом товариша Силіверстова, як один із мобілізованих, я аж ніяк не згоден,—раптом зрозумів, що зробив не по-това-

риському, але не було часу спинятися і, щоб виграти півхвилини на міркування, він повторив:

— Так, я не згоден із думкою товариша Силіверстова, як один із московських мобілізованих. Тому, що Павло Іванович, товариш Силіверстов, забув про одне... Про революційний ентузіязм...

Бурхливі оплески й «ура» перебили його промову. Заля являла собою зграю стривожених голубів. Скрізь плескали, тільки біля Силіверстова кілька чоловіка сиділо нерухомо.

Дронов хотів зійти на своє місце, але голова ласкаво посадовив його недалеко від себе. Він сів поруч Кирилової (Кирилова з їхнього заводу женорганізаторка. Кістлява, сувора, але дуже гарний товариш).

Дронов тер хусткою розпалений лоб. Краєм ока впіймав докірливий погляд Кирилової, що трохи відсунулася від нього.

— Що таке, Варю? Чого ти незадоволена?

— А який чорт поніс тебе говорити?

— Що таке? Хіба не можна мати свою думку?—спитав він задерикувато.

— Адже рішили—Паші говорити, сам чув.

— А що казатиме, не рішили...—І зразу він почув виправдання своєму виступові, помітивши розгубленість Кирилової.

— Вірно,—сказала вона поласковівши.

— Бач яке лихо. Ну й удвох виступили...

— Усе таки, знаєш...

Почали читати запропоновану від крайкому резолюцію. Деякі пункти цієї резолюції просто суперечили виступові Силіверстова. В останньому абзаці (видать, в останній момент приписали) говорилося про революційний ентузіязм мас, як один із чинників, що може бути рушієм наступних подій.

— Твоя правда,—сказала Кирилова перед голосуванням.

Дронов так нервувався, що забув голосувати і тільки в останню мить підніс руку.

Після засідання була товариська вечеря у великій, щойно відкритій, їдальні Робкоопу.

Дронов думав, що товариші зустрінуть його з неприязню, але цього не сталося. Вася Михайлов навіть стукнув його по спині:

— Ого, який оратель!

Редактор місцевої газети, маленький, сухенький, з тремтячим пенсне на жовтому носі, припер його до стінки:

— Дуже цікаво говорили, товаришу. Давно в партії? Такий молодий. Так, так, комсомолець—партієць? Правда?

Дронов замовчав про комсомол. Очима шукав по залі, але дівчини ніде не було.

Редактор викликав Дронова і Силіверстова в буфет, попрохав ласкаво розмовляти між собою. До них приєдналася Кирилова, що виринула звідкілясь.

Щось спалахнуло...

— Спасибі, готово,—сказав редактор ґалянтно.

Під час вечері їх знімали ще кілька разів.

XIII

У крайовому центрі відбувався перший розподіл на групи. До окружного міста приїхали тільки тридцять чоловік Тут уже говорили, як про щось безперечне, що колективізацію треба провести ударним порядком. «Масовий ентузіязм є вирішальний чинник, що за його допомогою можна повести до остаточного переможного бою з глитаєм бідноту та середнящтво».

Вісімдесят, вісемдесят п'ять відсотків щонайменше.

В окрузі не було ніякої урочистости. Довго не затрималися. Дронов із п'ятнадцятьма товаришами потрапив до Бурнинського району, що був від залізниці за сто п'ятдесят верст. Негайно зібралися, попереду була довга путь.

Бурнинський район, куди їхала група Дронова, був із найбагатших у Причарськім краї.

Село Бурна, центр району, лежить безпосередньо під Алатонськими надзвичайної краси горами.

На старшого обрали Федю Туркіна, Силіверстова затримали в окружнім центрі

Невеличка валка вирушила в снігову далечінь.

Стояли сліпучо-соняшні лютневі морзи. Ліворуч без краю розкинулася рівнина. Праворуч біжать дивовижні краси цукрові гребені Алатонських пасм.

Мишка вперше в житті бачив такі гори. Іноді йому здавалося, що вони ось-ось, зовсім недалеко, два-три кілометри, і ніяк не міг повірити візникові, що саме підгір'я починається ніяк не ближче, як за шістдесят-сімдесят верст.

Візник був тутешній. Здовж і впоперек знав ці гори. Охоче оповідав про гірські багатства, про звірів, про мисливство.

Туркін йому ставив ділові запитання: як експлуатується лісові масиви, що здалека здавалися їм зараз дрібним чагарником, посипаним цукровим піском.

— Багатий край!

— Багаті гори! — чулося звідусіль. Але візник сердито махнув рукою.

— Куди багатий! Два роки був я в австрійському полоні. От якби все туди, там би вони всьому лад дали. Ми тільки ґавити на все вміємо, а діло робити не нам: не можемо...

— Як це не можемо? Дуже навіть можемо. На те ми й більшовики, а не расєйські головотеси,—розсердився Туркін.

— А ви,—нападав Дронов,—записалися до колгоспу?

Мужик заперечливо похитав головою.

— Бачите? А ви ще кажете...

— А ви міркуєте як,—мовляв, краще буде?

— Звичайно! А ви як гадаєте?

— Я не знаю, чи то краще, чи то гірше... Поживемо, побачимо, а там визначимось.

— Одне слово, якщо вдасться, тоді й ви туди?

— Саме так, відказав візник спокійно.

— А от і за кордоном був. Мабуть чимало бачив... У села два обличчя... Де одне і де друге?

Дронов на мить відчув увесь тягар майбутньої справи.

XIV

До Бурної приїхали на четвертий день. Нескінченно довге містечко-село розтяглося берегом Чари.

Вередлива велика річка тут близько закинула своє кривулясте тіло до підгір'я, жадібно вбираючи в себе безліч запаморочливо прудких льодовикових потоків.

Верхів'я, здавалося, просто звисали над селом. На бані дерев'яної церкви тріпотів вицвілий прапор. Хоч було й дуже холодно, Чара тут не замерзала. Коли проїхали високий міст, в обличчя повіяло льодовою парою.

Біля повороту їх зустріла духова оркестра, хрипло почала якогось веселого марша, але, очевидно, через холод нічого з того не вийшло. Після кількох тактів музика увірвалася.

Публіка реготалася від задоволення.

Перед довгим двоповерховим будинком сани зупинилися. Прибулі вилізли з-під хутра. Голова РВК хотів сказати промову, але секретар райкому м'яко спинив.

— Там... у приміщенні...

Коли занімілими ногами Дронов проходив по довгому коридорі РВК, в одніх дверях показалася дівчина. Він хотів підскочити, але люди загородили йому дорогу.

Мишка ладен був битись у заклад, що це була вона.

Кімнату секретаря швидко прокурили. Чорні московські пальта змішувалися з місцевими цегляно-червоними, сірими кожухами.

Секретар узяв слово.

— Одночасно з прибуттям московських товаришів ми скликали колгоспний актив району. Ми зберемо невелику конференцію, що її мета є ознайомити прибулих товаришів із становищем у районі...

Одне зараз же впіймали вуха Дронова:

— Сто відсотків суцільної колективізації, сто відсотків.

Він не хотів зараз про це думати. Йому хотілося скоріше бути в коридорі і впевнитись.

— Чи вона?

— Для цього ти приїхав,—подумав суворо й докірливо.

Секретар саме закінчував промову.

...Сусідній колгинський район оголосив себе за ударний і показовий, і вчора ми дістали повідомлення, що вони нас викликають на соціялістичне змагання. У їх перебувають новгородські пролетарські бриґади. Ті пообіцяли до початку сівби всі сто відсотків. Сподіваємось, що московські робітники не спиняться позаду новгородських.

Повставали. Вийшли на вулицю.

В сонячному фоєрверку опаловими ракушками перлямутрилися сопки.

— Швайцарія,—сказала зворушена красою Кирилова.

— Не Швайцарія, а Причарський радянський край,—сказав Спірін з льокаль-патріотичним запалом.

— Почекайте, владнаємо тут села й коло цього візьмемося. Ви знаєте, що в цих горах? Про це навіть за кордоном балакають. А які пасовиська? Уже цього року в гірській частині району гадаємо завести англійських баранів.

Дронову дуже вподобався «Центральний Клюб»,—перероблений із церкви.

Балакучий Спірін зараз же розповів історію.

—Розумієте, товариші, сам піп до мене прийшов. Прийшов до РВК і каже: «З мене досить... Дурив народ і баста! Прошу вас, товаришу Спірін, скликати загальні збори, і при всьому доброму люді зрекуся сану». «А що ви робитимете»?—питаю. «За мене не турбуйтеся. Я вмію добре столярувати, а робота для доброго столяра завжди знайдеться». І знаєте, він у нас зараз столярує. Перший робітник у безвірників. Бачите оту он невеличку церковку? Там комсомольський клюб. Це вже він забрав у другого попа. А от третя церква не піддається...

Дронова радістю наелектризовувало нове. Йому подобалася сцена, перероблена із вівтаря, ряди чистеньких віденських стільців у залі для глядачів, саморобна турбіна, що дає електричне світло кінотеатрові, вдало повішані на стінах плякати, і майбутні «сто відсотків» його не лякали.

Про сто відсотків тут уже ніхто не сперечався. За це виступив Кулагін, секретар райкому. Про це саме довго, але жваво казав голова РВК Спірін.

Селянські дядьки слухали мовчки. Дронов сидів у другому ряду. Праворуч від нього сидів рудуватий здоровий чоловік, коли Спірін подавав цифри, він щось нашвидку записував до бльокноту.

Дронов був певний, що його сусіда районний робітник. Тихо доторкнувся ліктем і спитав:

— Ви з Бурної?

— Ні, я з села.—Назву села Дронов не запам'ятав, але був дуже здивований.

— Бач які вони, сільські! З бльокнотиком.

Мимоволі повернувся до публіки. В рядах було багато сільських бороданів, давно неголених, у кудлатих шапках, у вичинених кожухах. Він подумав про сусіду—напевне кооператор. Хотів перевести погляд, коли в очах майнула знайома усмішка.

— Вона...

Дівчина сиділа в третім ряду. Сусіда з села теж повернувся, і Дронов помітив, що вони знайомі.

— Ви знаєте цю панночку?

— Та як же не знати? Вона наська... Вчителька. Я якраз за нею й приїхав.

— А ви самі що робите дома?—цікавився далі Дронов.

Хтось шикнув, і їм довелся замовкнути.

Під час перерви засідала комфракція. Спірін далі обстоював за стома відсотками. Кулагін обережніше формулював резолюцію. Туркін і Михайлов голосували проти ста відсотків. Кирилова підтримувала Спіріна.

— Чули, чорти, думку крайкому?—спитала вона з робленою жіночою суворістю.

— Дронов, де ти є? Прилип, чорт, до дівчати.

Дронов жваво розмовляв із дівчиною, що зайшла до Спіріла в нагальній справі.

— Ви з Алешина? Правда?

— Звідки знаєте?

— Бачите, знаю.

— Фомін, ваш сусіда, сказав? Ну який же ви цікавий!

— Ви партійна?

— Трошки,—сказала вона й почервоніла.

— Так, так,—подумав Мишка,—вона ще, мабуть, комсомолка.—І очима жер дівчину. Чистота її блискучої молодости паморочила йому голову.

— Дронов! Прилип, чорт,—смикнула його Кирилова за рукав,—чи позакладало?

Дронов із кислою миною відійшов від учительки й підійшов до стола.

Там саме розпалилася суперечка.

— Алешино, Алешино—думав Дронов.—Учителька...

...Ну, звичайно, треба вяти за основу резолюцію крайкому. Він старався всіляко вирвати з мозку тупу радість, що атрофувала його, намагався бути серйозним, подібним до інших, і не міг. Кирилова зауважила:

— Що це ти дурну пику робиш? Ніби на весіллі своєму... Пропозицію Кулагіна ухвалили одноголосно.

XVI

В кабінеті Кулагіна їх розподілили. Секретар читав назви сіл, характеризував їх. Клунін потрапив до Миколаївки. Туркіна призначили на голову Бурнинського загального колгоспу. Кирилова стала головою Холоднодольської комуни. Вася Михайлов дістав Чару.

Раптом Дронов чує:

— Алешино, сорок верст від центру. Новонаселене українське село. Багате. Чимало старожитців. Новосели здебільша біднота. Осіння хлібозаготівна кампанія закінчилася там великим скандалом. Глитаї зробили там хитрий маневр, і на

гачок піддавсь крайовий бриґадир, що мало не зіпсував усю справу. Є один колгосп.

— Ні, два,—вкинув Спірін.

— Я кажу, один колгосп. Другий—тільки товариство. До того ж у колгоспі переважно біднота, а товариство це мені не подобається... Якесь родинне об'єднаня утворилося...

— Дайте мені,—сказав Дронов, не давши закінчити Кулагінові.

— Дронов просить,—забалакали разом з усіх боків.

Записали.

— Ну, поздоровляю, Мишо,—луснув по плечі Михайлов.— Сусідами будемо.

— Як так?

— Чара—дванадцять верст.

— Маю за честь,—жартівливо промовив Дронов,— чайку поп'ємо, дорогий товаришу!

Навколо сміялися. Решту розподілу Дронов не слухав.

— Це я спритно зробив,—подумав він.—Учителька напевне комсомолка... Допоможе мені. А цей Фомін, заступник голови, видать, дядя тямущий... Вряд, щоб тільки з бідняків.

XVII

Після розподілу Дронов вийшов на ґанок і закурив. Спершись на засніжені поруччя, подумав:

— Алешино.

— Можна, товаришу, вас потурбувати?—почув він позад себе.

Повернувся. Перед ним стояв неголений сивуватий дідуган, на голові йому була зношена хутряна шапка з висячими вухами. На самотканому сіряку була чимало латок. На криво підстриженому вусі висіла маленька бурулька.

— Коли не потурбую, мені сказали, ніби ви будете алешинським...

— Я,—сказав Дронов і подав руку.

Старий поквапом скинув рукавичку. Пальці шерхлі, але вся рука тепла, м'яка, як гола пташка.

— Я теж алешинський, сказати б, я там член управи колгоспу буду.

— Ну, дуже радий.

— Одне слово, будемо працювати разом,—старий привітно посміхнувся й показав ряд стертих зубів. Очі йому були сірі, швидкі і в'юнко обмацували обличчя Дронова.

— Я ж за вами приїхав, коли справи закінчите, приходьте на постояле, мене спитаєте. Дядя Телешов. Мене так навіть товариш Свердлов називав.

— Хіба ви знали Свердлова?

— Як не знати? В засланні разом страждали...

— Дуже цікаво. Розкажіть.

— В дорозі розкажу. Часу вистачить. А покищо до побачення.—І хутко пішов.

— От цей подібний до бідняка,—подумав Дронов.

У коридорі таласливо зустрів його Спірін.

— Я тебе шукаю, товаришу, твоє прізвище як?

— Дронов.

— Ну, так товаришу Дронов, ходім.

Голова РВК потяг його до себе в кабінет, де на дивані вже сидів Фомін.

— Ми вже встигли познайомитися,—сказав Дронов.

— Я тільки хотів сказати, дорогий товаришу, що попервах тобі буде важкувато. Тим то й рекомендую твоїй увазі товариша Фоміна. Він хлопець міцний. Енерґійний. Може тобі про нього щонебудь плести почнуть... Сільська ситуація куди складніша від міської.

— Розумію.

— Сподіваюся, Олександре Степановичу, поки до оранки справа дійде в Алешині...

— Запевняю вас, товаришу Спірін, коли ми з товаришем... Пробачте, прізвища не знаю...

— Дронов, Дронов,—сказав Спірін.

— Одне слово, якщо ми з товаришем Дроновим у контакті, тоді...

— Тільки треба дивитися, щоб бідноту в перші лави,—перебив його Спірін.

— Як же інакше... Обов'язково. Поруч. Ото, що тепер тертя між середняками й біднотою, так це воно, звичайно, доведеться вижити товаришеві, от... А з глитайнею, ви самі знаєте, товаришу Спірін, у нас питання налагоджене. Коли дійде до виселення, барахлишко в один віз, і скінчена розмова.

— Тільки дорогий товаришу, треба тут за інструкцією, без жадних знущань.

— Ну так, звичайно, не повторювати ж осіннього!

— Тобі,—сказав Спірін інтимно Дронову,—товариш Фомін розповість, що було восени. На цю обставину треба зважати.

До кімнати увійшов секретар райкому.

— Я саме тебе шукаю,—звернувся він до Дронова, сідаючи в крісло. Видно було, що він стомився.

Фомін хапливо почав прощатися з головою РВК, посилаючись на справи. Кулагінові подав руку.

— От товариш до вас потрапив,—вказав той на Дронова. Мишка помітив, як допитливо дивилися на Фоміна очі секретаря, як рухалися жовна на обличчі Кулаґіна і як зніяковів від цього Фомін.

— Ми вже познайомилися,—промовив Фомін і скромно, ніби крадькома, вийшов із кімнати.

— Енерґійна людина—похвалив його Спірін.

— Енерґійна,—погодився Кулагін байдуже. Жовна знову почали скакати.

— От якраз про це я хотів тобі сказати,—звернувся він до Дронова.

Спірін запропонував Дронову стільця.

— Восени в Алешині сталися перші сутички клясового бою. Похвалитися наслідками особливих підстав немає. Кінець-кінцем Алешино лишилося без осередку, але клясове

питання в цьому селі поставлено руба. Останнє полегшить твоє становище, якщо ти з самого початку візьмеш правильний курс.

— Я вже де про що інформував товариша Дронова,—сказав Спірін.

— Ну, то й краще, але, на мою думку, вірніше буде, якщо Дронов спиратиметься не на Фоміна, а на інших. Мені Фомін і досі неясний в осінній історії.

— Середнячок, типовий середнячок. З двояким становищем. От, наприклад. Прийшов зараз і каже, що він настояв, щоб їхнє товариство цілком увійшло до Свердловської артілі.

— Цілком? Цю справу треба обміркувати разом із Телешовим.

— Ну, от я тобі хотів сказати, дорогий товаришу Дронов, що райком тебе просить насамперед організувати осередок із тих, хто відновлений уже постановою окружкому. Крім того, там є чотири нових кандидати. Між іншим, приїхав Клименко, що його справу теж переглянули в крайкомі. Ну-от, із цими людьми доведеться почати. Є дехто й з комсомолу.

— З учителькою я вже познайомився.

— Ого, швиденько,—сміявся Спірін.— Дивись, брате, дівча на ять.

— Корнілова у нас одна з кращих культурних активісток,—сказав Кулагін серйозно, обриваючи легкий тон,—яка варта багатьох галасливих комуністів.

— Ну, Дронов постарається, втягне її в роботу,—моргнув Спірін за спиною Кулагіна.

— Коротше, треба орієнтуватися, і що швидше, то краще, бо округа страшенно поспішає.

— Та вже темпик, темпик,—промурмотів Спірін.

— Спробуємо,—кивнув Дронов.

— Ну, москвичі покажуть. Тільки дивись, Дронов, учителька...

В кімнату вдерся руденький чоловічок.

— Товаришу Спірін, товаришу Спірін, це не годиться.

Крайколгосп замість вісімнадцяти трієрів дав мені тільки дев'ять. Решту обіцяв на цім тижні, а досі ні слуху, ні духу. А мужики з ножем до горла підступають; що я їм народжу трієра чи що? Холоднодол, Миколаївка, Нижня Озерка...

— Слухай, слухай, стривай—заспокоював Спірін.

— Кустов, районний аґроном,—подав той руку Дронову.

— Дуже приємно.

— Ви потрапили в Алешино? Я туди, дяка богові, трієра вже дав. Але що ж мені робити з рештою?

В коридорі кричали:

— Товаришу Кустов, товаришу Кустов!

— Іду, іду. Ну, ми з вами ще побачимось. Ви дивіться, товаришу, щоб свердловці дістали ділянку над річкою, це найкраща. Досить там ґлитайчики поживилися. До речі, щойно в мене був старий Телешов, дуже цікавий суб'єкт! Ви його знаєте? Я йому пообіцяв, що як тільки відлига, буду в Алешині.

XVIII

Не встигло в Алешині засутеніти, уже всі знали. За зачиненими віконницями балачки тільки про це.

— Приїжджає з Москви центровик, організатор. Це вже справа серйозніше.

— Так, коли центр наполягає, бувай здоровий.

— Усіх до одного заженуть у колгосп.

— Неправда, тільки хто добровільно.

— Ну, так тільки пишеться, а справа повертається зовсім по-інакшому.

— Ну, куме, куди вступимо, в «Свердловку» чи в «Бджоли»?

— «Бджоли» люди могутні, а «Свердловці» держава допомагає.

— Приїде московський, побачимо.

— Вірно, звідти вони більше знають. Може й ми від нього розумні станемо

Сусіди розлучаються. Куми прощаються. Від одного двору до другого повзе шепотіння. Навіть на вулицю не треба виходити. В кожному паркані є щілина, на кожному тині перелаз. Чоловіки між собою, а баби—кожна про себе. Роздумливо... з переляком...

— Кажуть—усе заберуть.

— Неправда, нічого вони не забирають.

— А землю ото...

— І землю не забирають... Сам знаєш. Нічого здря галасувати... Наслухався бабів. Не бійся, поки мене бачиш.

А всередині якась непевність наче. Тепер зима. Ще до весни місяця півтора. Раніше під такий час тільки й знали довгі свята, гучні іменини, а тепер скрізь самий неспокій. Чутки. Поголоски. Розмови. Похоже, ніби ведмедя наздоганяють у берлозі мисливці.

XIX

Павло Гайдук того вечора відвідав свого приятеля, члена артілі «Бджоли»—Сергія Бахорева. Поки пустили Гайдука на двір, йому довелося трохи постояти біля воріт.

Бахорев—мужик довгий, рудий, кістлявий, з підстриженими вусами, з гострим у ряботинні носом, з друглими, одвертими, вицвілими пукатими очима. Його вважали за глухого. Сам він говорив дуже тихо, але Гайдук був певен, що Сергій чує добре.

Вони разом служили в артилерії під час німецької війни. За громадянської, коли Бахорев останнім часом посідав уже командну посаду, так само опинилися поруч.

Гайдук виявляв приязнь, Бахорев приймав.

Коли, нарешті, впустили, Гайдукові довелося спочатку посидіти на кухні з паралізованою бабусею, матір'ю Бахорева, її не виселили з дому разом із чоловіком, бо син узяв хору до себе.

Сергія на селі не вважали за глитая. Довго він був посварившись із батьком через свій шлюб. Коли Сергій, уже не хлопчик, повернувся з фронту, сподобалося йому молода, ду-

же весела дівчина, як виявилося—Марта, дочка бідняка—п'янички, Петра Савушкіна. Сергій не довго ходив за дівчиною. Сказав їй одверто, що хоче оженитися. Марта не заперечувала. Зате батько, Микита Андрійович, із скандалом і сваркою виділив сина, що, може з меншим лукавством, але більшою господарською обачністю, почав своє життя з Мартою, що вславилася як добра жінка.

І от останні часи принесли старому Бахореву багато неприємностей. Восени під нас хлібозаготівель, коли виявилися викрутні старого, багато добра перейшло нічною темрявою на двір Сергія. Проти цього повстала слізним протестом Марта, що вперше за п'ять років спільного з Сергієм життя посварилася з чоловіком. Навіть на руки схопила хлопча й на поріг ступила. Великі сварки й тяжке замирення внесла до хати Микитина захланність.

Бахорев зійшов на кухню, і Гайдук помітив, що в хазяїна піджак у борошні. Чи може від цього Гайдукові в роті стало нудно-солодко, і він зніяковів.

— Здоров був, Пашо, що гарного скажеш?—привітався до нього по-дружньому Бахорев, обтрухуючи борошно з поли піджака.

Гайдука знову почала стискати спазма.

— Прохання є,—сказав він глухо.

До кухні увійшла Марта з Миколою Митькіном.

— Добрий вечір! Ти що ж, Павло Софроновичу, в гості до старого приятеля?—Спина Митькінові теж була в борошні.

Гайдукові здалося, що ці люди дратують його. Він насупився й боявся, що спалахне. (У Гайдука вдача була гаряча). Тихо відкликав убік Сергія.

— Я з проханням до тебе.

— Ну, викладай,—промовив той так, щоб було чути Митькінові.

— Восени, сам знаєш, як мене обібрали. Останнє забра-

ли... А от узимку коняка перекинулася в дорозі. Допоможи. З нового віддам...

— Скільки треба?

— Якщо можна, позич пудів зо два.

Митькін підійшов до їх і весело ляснув Гайдука по плечі.

— Не бійсь, друже, дамо. Самі знаємо про все отаке. Лихо кого не спіткає? Виручимо.

Гайдук здивувався. Адже Митькін ані трохи не славився як щира людина.

— Та якщо можна...—протяг він непевно.

— А скажи, Пашо, тобі якого? Зерном чи борошном?

— Я про зерно й не кажу. То справа фонду мені видати, а от борошенця б.

— Дамо,—заспокоїв Митькін, перезирнувшись із Бахоревим.

— Треба допомогти,—погодився Сергій.

— Кажеш, два пуди? А мішок приніс?

Гайдук витяг з-під кожуха новенький мішок з білого полотна, на середині його тяглися дві червоненькі рівні смужечки.

Митькін ласкаво подивився на новенький мішок, розгладив на колінах.

— Якраз угадав. Точнісінько два увійде.

— Так, більш не буде,—погодився Гайдук.

— Зачекай тут. Ми зараз...

Митькін і Бахорев зникли за дверима.

Митькін був сусіда Бахорева. На його дворі була база артілі «Бджоли». Гайдукові спало на думку, що борошно мабуть буде звідти, але згодом заспокоїв себе.

— Та мені що... Мені люди добро роблять. Хоч і глитаї, а все ж таки люди. Митькін от, напевне, глитай, а середняком любить прикинутись. Мода на це тепер.

На підлозі Марта просяним віником збирала сміття. Гайдук тільки зараз помітив, що на підлозі було розсипане

зерно пшеничне, вівсяне і просяне. Воно було забруднене, розчавлене. Він навіть переступив з ноги на ногу.

— Допомагають друзяки,—звернувся він до Марти.

Та на мить звела на нього очі й зараз же відвернулася.

— Є ще добрі люди,—сказав Гайдук, та як жінка не відповідала, додав ще,—і гарні товариші.

Хазяї довго не повертали. Їхня шамотня і гамір чулися знизу, з комори.

Марта зібрала сміття в корець.

— Куди це кладеш, Марто?

— Дробині покидаю,—сказала сердито і вийшла.

— Добре життя твоїм курям, Марто,—промурмотів Гайдук і згадав свого худого кабана, якому не сьогодні-завтра нічого буде дати.

Гайдука спіткали великі неприємності. Але в усьому він винуватив не себе, а владу.

Восени під час хлібозаготівель хоч і був бідняк, хотів проте сховати сорок п'ять пудів. Викривши це, Гвоздьов з усієї сили прискіпався до нього. Не повірив ні сльозам, ні благанням. Обібрав до нитки. І ще двічі намагався накласти штраф, але вже не було на що. Збирався візникуванням поправити свої справи, та вже як вдруге виїхав, шкапина здохла.

Митькін і Бахорев повернулися, тягнути за собою мішок.

— Тут пудів два з половиною буде. Не стали ми по-дурному пересипати. Бери з цим, а твій мішечок хай у нас погостює.

Гайдукові здалося, що в його мішок влізло б більше, проте сказати про це побоявся.

— Дякую.

— А коли повернеш, Пашо?—спитав Митькін.

— Я вже з нового, як сказав...

— Ну, звісно. Раніше вже й чекати нема чого...

Гайдук намірився йти.

— А до колгоспу не збираєшся?

— Ні,—хитнув сердито головою Гайдук,—ніколи.

Бахорев відійшов убік, а Митькін, ніби наміряючись допомогти підняти мішок, щільно підступив до Гайдука.

— А з конякою в тебе горе вийшло!

— Та не весело, що й казати.

— Ну, так слухай, друже,—сказав Митькін і поклав руку на мішок.

— Коли вже допомагати, так давай справді допоможемо.

— Та й за це дуже вдячний,—розм'як Гайдук.

— Стривай хвилинку,—посадив його на розмальовану скриню Митькін і поклав свої веснянкуваті голі руки на коліна Гайдукові.—У мене до тебе пропозиційка є, коли хочеш послухати.

— Можна,—сказав Гайдук загіпнотизовано.

— А пропозиція путяща й справедлива. Ти знаєш, що артіль «Бджоли» сьогодні розформувалася?

— Та ну?—і в голосі цілий рій здогадів.

— Не в цім річ—сказав Бахорев—«Бджоли» тут ні до чого. Тобі, Пашо, Микола Харитонович хоче сказати, що як ти до колгоспу не збираєшся, він тобі в найми свою білу кобилу віддати хоче.

— От, от білу. За плату тільки, по-божому.

— Кобила хоч і молода, та добра.

— Я її знаю.

— Він тобі віддасть її в оренду, але щоб не надсадити, доглядати як слід. І крім того, ані телень.

— Так, правильно Сергій каже. Білу тоді віддаю, але якщо ти надумаєш до колгоспу, коняка моя, тоді віддаси, кому вкажу.

— Розумію...

— Згоден, по-християнському. Ось руки.

Гайдук нерішуче поклав свою руку в мокру долоню Митькіна. Бахорев ударив по руках.

— Могорич тут із кого?

— Буде,—сміявся Гайдук, не вірячи своєму щастю. Його збентежили глузлива усмішка і перелякані Мартині очі.

Вирушили.

Митькін вивів кобилу на вулицю, передав повід Гайдукові й сховав розписку, що написав Гайдук.

Дружньо попрощалися. Мішок із борошном перекинули на спину коняці. Біла тремтіла й пирскала від холоду. Митькін додав ще раз.

— Тільки, Пашо, дивись не наполягай... Коняка не молоденька.

XX

Біля держспирту до пізньої ночі топтали сніг. «Уповноважений» центроспирту товариш Вялін моторно знимав з полиць дедалі рідкіші ряди пляшок. Приймав полатані селянські карбованці, що їх тільки для кооперативу та центроспирту берегли мужики. Товариш Вялін двічі намагався зачинити важкі дубові двері з внутрішніми залізними гаками, але це йому ніяк не щастило.

— П'ємо, поки живемо,гунявив Васюков, що відтоді як «радянська влада скривдила» його, частенько випивав.

— П'ємо, звичайно,—підбадьорював себе хитаючись Савушкін.—Я теж п'ю. Як же мені не пити? Я зроду бідняк. Так і буду, але при мені радянську владу не лаяти. Радянська влада повинна мені допомагати. А коли не допоможе, сам лаятиму. Скаржитимусь, до ЦВК дійду й самому Калінінові скажу: як ти мене не жалієш, коли я бідняк і на це постанова є... А ти, Васюков, глитай паршивий.

Поки Васюков вовтузився з Савушкіном, борюкаючись із ним на снігу, навколо народ, з радісним верещанням, підохочуючи, підтакуючи, тішився видовищем, як сильний Васюков розтирав сніг, сльози й кров по обличчю плачущого Савушкіна.

XXI

Дронов розплющив очі, і перша думка його була:

— Село...

Його збудив старий Телешов, що з ним умовилися з вечора. Дронов зразу почав одягатися, як це чоловіки роблять у військовім побуті під час великих маршів. Після цього він вискочив на вулицю. Йому впало в око велике пожвавлення надворі.

Була п'ята година ранку. Місяць високо стояв над горами, що вже темніли брилами. Сів у санях. Старий дав йому кожуха.

— Одягніться. Він чистий, тільки трохи дхне чиньбою.

Дронов одяг поверх куртки кожуха. Чотириденна снігова дорога багато вже його навчила. «Накинені» матір'ю повстяники знову стали в пригоді. Старий сів уперед, підібрав під себе трохи сіно, поправив де було треба сісти Дронову, і сани винеслися на вулицю, що йшла високим валом поміж будинками.

— Це Чарський тракт,—махнув він уздовж шляху. З заплющеними очима їхати можна.

Ледве проїхав сто кроків, як Дронов спинив коні.

Шляхом ішла купка людей, серед яких він упізнав Туркіна.

— Почав...—подумав Дронов, побачивши, як слухали селяни пояснення Туркіна.

— Федю!

— А Мишо, ти. Вже їдеш?

— Їду, сподіваюся, незабаром побачусь...

— Як же, за півмісяця буде районна нарада колгоспників.

— Ну,—сказав він, простягаючи руку Туркінові.

— Побачимо,—відповів Туркін, і в його очах Дронов охопив ту саму разючу непевність, що роздирала його зсередини.

— Ну,—сказав він, простягаючи руку Туркінові.

Туркін піймав руку, обійняв і поцілував Дронова.

— Тільки одне,—сказав він серйозно,—ухвалюючи щось, Мишко, не квапся. Без метушні...

Дронов скочив у сани. Він був зворушений. Коли трохи від'їхали, він повернувся, хотів махнути Туркінові ще раз, але того закрили наблизившись сани.

На краю села його наздогнав Клунін. Трохи їхали вкупі, а потім шлях його звернув ліворуч. Вони щось кричали один одному. Слова ледве долітали й були незрозумілі, але й без того вони обидва вгадували їхнє значення.

— От шлях на Миколаївку,—пояснив старий.

Тут, у голому полі, холоднеча була гостріша. Вітер розгулявся. Дронову кожух здався дуже захисний. Зовсім вліз у нього.

Коли прокинувся, ясне сонце вже стояло високо. Старий Телешов ішов пішки поруч саней. Дронову було жарко, він розстебнув кожух і виліз.

Сонце й зніг засліпили його. Шлях ішов від гір до відкритої рівнини.

— Скільки їдемо?—спитав Дронов.—Добре заснув я.

— Сумління у вас чисте. Та вже п'яту годину їдемо.

Дронову хотілося розмовляти, впевнюватись, задовольнити свою цікавість.

— Велике село Алешино?

— Так, середнє. У нашім краю такі села не можна вважати за великі, так дворів із шістсот набереться.

(Дворів, дворів,—подумав Мишка. Звичайно, так пишуть в колгоспній літературі теж. Ех, краще б я туди частіше зазирав, занепокоївся він).

— Кажете, шістсот. Це чимало. А скільки в колгоспі?

— В нашому?—запитав старий гостро.

— Як у нашому? Як мені відомо, два колгоспи є і обидва наші.

— Ну як, з якого погляду,—промурмотів старий незадо-

волено,—у їх близько сорока п'яти, а у нас набереться вісімдесят і шість.

— Словом сказати—сто тридцять. Мало.

— А я так цих сорока п'яти не рахую.

— Чому то?

— Суспіль глитаї...

— Глитаї в колгоспі. Дивно щось...

— Ну, коли не самі глитаї, то їхня рідня. Однакові собаки.

Дронов почав нервуватися. Довго йшли мовчки.

— Ну, приїдемо, подивимось.

— Так, оце буде певніш.

— Хіба в свердловському колгоспі жадного середняка немає?

— Ні як же? є. Навіть в управі є — Трохим Дума.

— Ну, бачите. І тих треба притягти. Ми ж у спілці з середняком.

— Тяжке становище...

— Хіба в «Бджолах» ні одного бідняка немає?

— Усі до одного товстопузі. Нікого з наших не приймають,. Пай встановили такий. Ні, невірно кажу. Стьопку Медведєва прийняли, хоч і бідний із бідних. Потім, звичайно, наймитів мали. Та ще й як. Не гірше за панів. Кол-госп.—Старий плюнув.

Дронов засміявся. З кількох слів старого йому багато чого стало ясно.

— Пряма ви людина, Захаре Сидоровичу.

— А що мені. Суходільному королеві нема чого боятися морських боїв.

— Ви кажете, дядю Захар, що знали товариша Свердлова...

— Щеб пак. Ми разом були в Наримі. Я туди потрапив етапом за п'ятий рік. Двадцять років відбував. Тоді я ще був ого! Коли козаків на нас напустили, я вкрав у їх шість коней. Офіцери стояли у самого графа в Ухабіні. Я коней найкращих шість штук... Та за Чари й загнав їх. І шукай вітру в полі.

— А навіщо вам коні красти треба було?

— Такий момент був потрібний, метушня: поки козаки коней шукали, кому треба й поховалися. А тоді в нашім краю багато потрібних людей ховалося.

— Розумію,—сказав Дронов серйозно. Ясно відчув поруч себе живий уламок минулої епохи.

В сніговій далечині щось темніло. З'явилися будинки. Пристяжна гучно заїржала. Позаду почулися дзвоники. Старий схопив віжки й скочив у сани. Дронов сів. Коні пішли жвавою ристю. Дзвоники дедалі ближче. Старий насилу стримував коні.

— Ну, дурні, радянські лошата. Ще буде час вам потанцювати.

Будинки, виявилося, належали до чужого хутора. Дронова чимраз більше наздоганяла ззаду трійка. Він повернувся. Перед санями неслися легкі, відгодовані коні. Порівнялися. Коні Телешова пішли вскок. Кілька секунд тривали мимоволі перегони. Старий стримував коні. Дронов впізнав Фоміна. У санях хтось махнув рукою. З-за застебнутого коміра виринув усміхнений рот.

— Добридень,—задзвенів жіночий голосок.

— А, добридень—закричав відповідаючи Дронов і піднявся на коліна в санях.

Сани Фоміна винеслися вперед. Дронову хотілося закричати старому:

— Жени, жени,—але нічого не сказав.

Сани Фоміна випереджали дедалі більше, і нарешті чути було тільки дзвоника.

Дронову зробилося сумно.

— От проворні коні, випередили колгоспних.

Йому в цьому нападі суму відчулося щось символічне, та він поспішав швидше відігнати зайві думки.

— Кажуть, Фомін енергійна людина,—почав він розмову.

— Енеґрійна, енеґрійна,—(енеґрійна, всміхнувся Дронов, як це в нього симпатично виходить).

— Справді—казав далі старий,—енерґійний, тільки є питання, для кого він такий.

— Як так?

— Та так, що насамперед для себе.

— Мені інакше пояснили.

— Та він знає, кому як показатися. Пройдисвіт. Він і в місті жив прикажчиком, на військовій службі до унтера вислужився. За громадянської теж ґав не ловив.

Коні злякалися чогось. Кинулися вбік. Старий завовтузився з віжками. Коли виїхали знову на шлях, старий казав далі...

— «Бджоли» так само ліквідувалися. Думаєте, це не його справа? Він до нас прийшов і каже:—Всі «Бджоли» до нас вступлять, прийняти їх треба.—А до партії всіх приймуть?

— Так колгосп все ж таки не партія.

— На селі це так.

— Ну й що ж ви ухвалили?

— Ухвалили зачекати, поки ви приїдете.

— Бачите, тут уже допустилися помилки, треба було їх прийняти з усім майном, а далі подивитися.

— Ні, нізащо,—крикнув дідуган, і його очі люто заблищали.

XXII

Незабаром затягло небо. Коли минули ґуральню, знялася хуртовина. З усього було видно, що ночувати доведеться в Чарах. Біля ґуральні вони поснідали, Дронов відкрив консерви, а старий почастував його сиром.

— Це вже колгоспний сир,—хвалився Захар.

Дронов із побожністю взяв сиру, і може через те він йому здався на диво смачним.

— Я в житті такого не їв,— сказав він серйозно.

Хазяйка принесла зім'ятий самовар.

— Тільки но виїхали ваші [illegible],—сказала вона.

Коли лишилися самі, Дронов знову звернувся до старого.

— А про вчительку якої думки ви, дядю Захаре (хотілося про неї довго й багато слухати).

— Правильна дівчина Наталя Миколаївна, хоч куди, просто вогонь.

Старий замовк, не бажаючи, очевидно, розводитись. Дронову стало нудно. Він почав поспішати з від'їздом. Потайки сподівався в дорозі наздогнати Фоміна з Наташею.

Коли від'їхали від ґуральні, старий витяг з-під соломи рушницю.

— А це навіщо?

— З бандитами можемо зустрінутися.

Дронов потягся за револьвером.

— Ну, не з такими, з четвероногим—махнув рукою старий.

— Розумію...

Старий з-під соломи витяг ще товстий вузол мотузок. На кінці одної з них мотався жмут соломи.

— Це солома на те, щоб кинути. Ну вовки й хапають... А воно стріляти й зручніше. Завжди рекомендується. Коло сіл сіромаха й без того відстає, якщо не дуже голодний, а тепер і взагалі потепліло.

Сутеніло, як в'їхали в Чари. З вікон світло гасових ламп кидало на сніг золоті плями.

Коні, самі знаючи дорогу, звертали на постоялий двір.

Дронов, не скидаючи кожуха, узяв свої речі й піднявся по сходах. Біля дверей довелося довго вовтузитися. Нарешті зсередини відчинили. Дронов у клубах пари поплив у приміщення. Хтось сердито кинув:

— Скоріше зачиняйте двері.

Кімната була довга, з полами, з великим обструганим столом посередині. Очі Дронова впіймали зразу два знайомих обличчя.

— Ага, вони тут.

Фомін піднявся назустріч, узяв з рук чемодан, поставив до своїх речей.

— Змерзли, товаришу?

— Та що ви?

Дронов скинув кожуха. Він був плечистий, високий. Здорове рожеве обличчя було поголене, і його відкритий міський профіль учителька роздивлялася з приємністю.

— Я вже злякався ,що не наздоженемо вас,—сказав він, вітаючись. Фомін не встиг заховати посмішку. Було незрозуміло, з чого він радіє: чи з мимовільної похвали коням, чи з джиґунського запалу москвича.

— Старого де лишили?—спитав він у Дронова.

— Коло коней там порається.

— Піду подивлюся.

Дронов по-домашньому сів. Крім їх у кімнаті сиділи два селянина, тут таки на полу жінка вовтузилася з дитиною, що кричала.

— Вам хотілося конче нас наздогнати?—спитала Наташа задерикувато.

— Конче,—щиро признався Дронов, почуваючи, як обличчя його заливається кров'ю.

— Вам моє товариство ще встигне обриднути...—Раптом її обличчя стало неприязним.—Скажіть, ви до нас надовго, на тиждень, на місяць? Взагалі на ґастролі?

— Ні, щонайменше на рік.

Вона засміялася.

— Ну це хоч має рацію. Я бачу, вас ця перспектива не дуже тішить.

— Навпаки,—сказав Дронов спійманий. — Навпаки, якщо ви там теж будете.

— Вас, видать, у Москві непогано вчили компліменти говорити.

— Слово чести,—і Дронов відчув, що каже правду,—навіть і на думку не спадало компліменти говорити. Кажу цілком щиро.

Дівчина зробилася серйозною й суворо промовила:

— Тоді не треба, товаришу Дронов. Немає ніякої рації.

Але зараз же не стримала усмішки.

— Я вже думав, що образив вас,—зрадів Дронов.

— Е, дурниці. Кажіть, що хочете. Однаково жадному слову не вірю.

— А все таки колинебудь та повірите.

— Навряд... Ви гадаєте, що я якась сільська дурненька дівчина, та й до того ж... Ну, гаразд.

— Що ви хотіли сказати?

Повернувшись, Фомін застав їх у веселій розмові.

— Старий зараз прийде. Тільки коней упорає. А ми сідаймо вечеряти.

Фомін пошукав серед речей і поклав на стіл гарну килимову торбу з харчами.

— От добре зроблено,—почав вихваляти Дронов.

— О, в нас на селі й краще знайдете.

— Мені спало на думку, Наталю Миколаївно, зорганізуймо жінок у килимову артіль. Взимку вони можуть систематично працювати. Збут для таких речей буде.

— Ага,—зрадів Фомін,—видко, що товариш організатор. Зразу до праці береться.

В очах учительки Дронов побачив похвалу й солідарність.

— Це завдання головним чином на вас дивиться, Наталю Миколаївно,—сказав він приязно.

— З радістю,—погодилася вчителька.

Коли прийшов старий Телешов, про якого Дронов між іншим зовсім забув, вони вже вечеряли.

— А це ви й забули, — пожартував старий, піднімаючи над своєю головою гармонію.

— Та... це ж моя люба гармонія,—і він м'яко взяв її з рук старого й ніжно притиснув до грудей.

— Ой, як ви перелякалися,—сміялася вчителька.

— Грати можете?—зацікавився Фомін.

— Трохи,—сказав Дронов, але в його тоні почувалася навмисна скромність.

Старий озирнувся на баґаж. Коли він помітив, що речі лежать вкупі з речами Фоміна, насупився. Фомін помітив це й по-дружньому підтяг старого до лавки.

— Сідай, дядю Захаре, вечеряти.

— Спасибі,—промурмотів Телешов і подивився на Дронова.

Дронов розсміявся, узяв його за плечі й посадив поруч себе.

— Сідай, тату,—крикнув він весело.

Телешова принадила пропозиція, але все ж таки він скваппно вихопив із свого мішка сир і кілька грудочок цукру.

З дверей висунулася голова хазяйки й крикнула:

— Самовар.

— Іду-у.

Наталя Миколаївна швидко побігла туди, але Дронов наздогнав її. Біля самовара сталася невеличка бійка. Гору взяла вчителька, що з блискучою посмішкою перемоги проплила в сп'янілих очах Дронова.

Поруч із сиром старого Дронов поклав коробку шоколядних цукерків.

— Знаєте що, я зараз буду хазайкою,—запропонувала Наталя Миколаївна.

— Просимо, просимо.

Вона швидко витягла з своїх речей серветочку, розіслала на краю стола. З'явилися ложки, цукерни́ця, чайничок, із якого вона налила в шклянку Дронова, в бляшаний кухлик старого й синю емалеву чашку Фоміна міцного чаю. Сама вона пила з маленької фаянсової чашечки.

Частували одни-одного. Дронов уписував за двох.

Фомін пропонував:

— Колбаси, будь ласка, груднинки, варених яєць.

Старий уперто їв свій сир і тільки іноді брав цукерок із коробки Дронова. Раптом Дронов узяв шматок сиру, підняв урочисто й сказав:

— Це колгоспний сир.

— Ви кажете як піп: «це тіло господнє»,—сміявся Фомін.

— Так і є,—стуконув твердо старий.

Замовкли.

— Ти чого, Захаре, груднинки не береш. У чім річ?..—заохочував Фомін.

— Індивідуальна груднинка—підморгнув Мишка.

Сміялися. Старий так само посміхався.

Дронов відрізав шматок ковбаси й поклав на хліб старому.

— Тату, треба всі приватно-власницькі груднинки, індивідуальні ковбаси й одноосібні варені яйця—стерти на порох. Геть одноосібні харчі. Їж.

До сліз реготалися.

Старий доторкнувся до ковбаси.

Дронову вдалися в тямку його руки. Ці старечі пальці, здавалося, ніби красти намірилися. Дронова здивували ці невпевнені соромливі руки.

— Ого,—подумав він,—із міцних горішків, старий отой. У пильному тямущому погляді Наталі Миколаївни він знайшов свої думки.

Фомін їв із поважним спокоєм.

— Добрий твій сир, Захаре Сидоровичу. Але гадаю, ще кращий створимо, коли для колгоспу Болцирівську машину заберемо.

— Добра машина,—погодився старий і за всю вечерю більше й пари з уст не пустив.

Після чаю вчителька попрохала Дронова заграти на гармонії. Мишка не дав себе довго просити. Швидко відстебнув срібні гачки, кинув ремінь на плече й перебрав клявіші.

Дитина замовкла в кутку, дядьки підсунулись ближче, хазяйка постоялого двору теж виповзла з свого лігва з дочкою-підлітком.

Дронов замислився, ніби намацуючи мотив. Потім почав пісню, що її вивчив його Гринюк. Це була сумна українська пісенька, летка, мелодійна:

Стоїть гора високая,
А під горою гай...

Дронов навіть і гадки не мав, що так вгадає настрій Наталі Миколаївни.

Вона виросла в козачій станиці Кубані, серед українців, і ця пісенька нагадала їй рідний край.

— Може знаєте ще якихось українських пісень,—спитала вона стиха, коли він скінчив.

У репертуарі Дронова українських пісень більш не знайшлося, але він, щоб розвіяти сум Наталі Миколаївни, просто дивлячись їй у вічі, тихо заграв:

Заплітала Дуня коси,
А за нею комсомольці...

Старий Телешов пожвавішав. Устав. Поли чумарки заткнув за пояс і гукнув:

— А ну, Михайле Івановичу, бариню...

— Наталю Миколаївно, коли не потребуєте, зробіть компанію.

Вчителька, не давши просити, піднялася.

Вона була невеличка на зріст, але дуже доладу збудована, отже, не здавалася маленькою. Вона перебирала ногами в маленьких, дивовижно маленьких повстяничках, підняла над головою хустку й кивнула Дронову.

Старий по-молодецькому бундючно тупнув ногою. Музика гримнула. Навколо дружньо підтримали.

— А ну, гоп...

Ніжки Наталі Миколаївни рухалися все швидше. В очах Дронова все, що відбувалося, розтоплювалося в безкрає щастя. Старий уже не танцював. Тільки колінами відбивав темп. Пальці Дронова несамовито перебирали клявіші.

— Годі—махнула хусткою Наталя Миколаївна й упала на лавку.

— Браво браво,—кричали навколо.—Просимо...

Дронов повернувся до неї. Їхні очі зустрілися.

Мишка на мить ясно відчув, що вони стали один для одного більш ніж знайомі.

XXIII

Ще не синів світанок, коли Дронов прокинувся. Сів. І перша думка була

— Село...

Поруч, укрившись дохою, спав Фомін. Старого в кімнаті вже не було. Подивився на годинника. Пів на п'яту.

Йому снився тяжкий сон... Він ішов у напрямі до села... Сам... Хоч ні... Поруч з одного боку ніби йшли, розпливаючись у просторі, якісь постаті й кричали йому... Раптом з другого боку з'явилися люди, що їх він ясно бачив, до їх звертався з якимись болючими запитаннями, але відповіді не було... Він прямував далі... Манячили дахи... Шпиль дзвіниці. І все прикрив, швидко напливаючи, туман. Він був на селі. І все увірвалося...

— Туман...

— А де вона? Так, так, її ж запросила хазайка до себе ночувати.

Фомін розплющив очі. Вуса його були сплутані, машинально став їх розчісувати.

— Доброго ранку. Котра година?

— Близько п'ятої.

— Тю... от заснув ледар...—Фомін швидко скинув доху. Він був одягнений і тільки натяг повстяники. Зник за дверима. Дронов ще лежав. Спочатку в нього не в'язалися ніякі думки. Хотілося схопити щось, після чого, здавалося, повернеться знову звичайна логіка думок.

— Аго, от... правда... килими. Неодмінно натисну на Наталю Миколаївну. Впіймаю на слові. Це не остання справа. Вона зможе нову галузь дати в господарстві.

Ця думка відсвіжила й підбадьорила. Спричинений безглуздним сном тяжкий настрій почав зникати.

— А, що буде, те буде. На місці побачимо. А головне — ініціятива...

Із хазяйчиної кімнати вийшла вчителька.

— Ви все ще байдикуєте?—крикнула вона, швидко проходячи кімнатою.

Дронов скочив і похапливо став одягатися, бережко пози-

раючи на двері, що зачинилися за Наташею. Уже готовий. Вийшов на ґанок.

Поволі світало. Його здивувала м'якість повітря. Дихаючи, відчував тустість пари. Наважився умитися свіжим снігом. Збіг сходами на двір. Раптом щось стукнуло по його голові. Далі—вдар у груди. На ґанку стояла дівчина й якраз націлялася третьою сніжкою в коліно.

Дронов уже встиг зім'яти в руках сніжку й кинув. Сніжка поцілила в стовп ґанку, і сніжинки, розпорошившись, заліпили все обличчя Наталі. Вона, весело сміючись, сховалася за двері.

Із стайні вийшов Телешов. Він ніс у руках торбинки, на дні яких бовтався недоїдений мокрий овес. Старий весело підморгнув Дронову. Прислішив збиратися, бо «колгоспні конячки» незабаром доїдять сіно. Дронов побіг угору, швидко зібрав речі й, щоб не забути, навмисне поклав згори гармонію Вкупі снідали. Старий, очевидячки, тимчасово відмовився від бойкоту «приватних» продуктів і смачно їв.

Фомін під час усього сніданку був надзвичайно люб'язний.. Коли вивели коней до саней, трапилася неприємність. Один із колгоспівських жеребців закульгав і, головне, не пристяжний, а голобельний, буланий.

Старий розгубився, повів коня, що дуже шкутильгав, до стайні, потім назад у двір. Нічого не знайшов, але було видко, що біль почувався, бо кінь, коли доторкалися, відбивався. Вийшов Фомін. Він почав сам оглядати коня. Висловив співчуття.

— Конче треба коваля, Захаре Степановичу,—тут щось із підковою.

Речі лежали на снігу. Старий почухав потилицю й вийшов до воріт.

Біля ворот він повернувся до Дронова, ніби щось хотів сказати, та потім зник.

— А довго прововтузиться старий?—спитав Дронов досадливо.

— Не знаю, все залежить від того, як із конякою. Коли вся причина в підкові, то за годину і впорається.

Сходами спускалася Наталя Миколаївна. Вона була одягнена в доху. На голові біла в'язана хустка, в пуху якої її обличчя здалося Дронову по-дитячому привабним.

— Їдемо?—звернулася вона до Фоміна.

— Та ми можемо, а от з товаришем Дроновим лихо. У старого закульгав кінь.

Наталя Миколаївна зробила комічну сумну ґримасу.

— Знаєте що, їдьте з нами.

— З великою приємністю,—і одним махом поставив свої речі в зелені санки Фоміна. Той допоміг йому вкласти їх і повернувся до вчительки.

— Наталю Миколаївно, коли вже так, дозвольте мені лишитися. Поїду з старим. У мене саме в Чарському кредитовому на годину—півтори справа є. Дорогу ви знаєте... А товариша Дронова здасте біля ради Медведєву.

— Але тільки я правлю,—жваво погодилася Наташа й сіла спереду.

— А коли стомитеся, товариш Дронов потримає віжки. Хай ловчиться. Тепер він наш. Сільський.

— Добре, добре. А ви, пасажире, сідайте,—звернулася вона з удаваною суворістю до Дронова.

Дронов сів. Сани вилетіли з воріт. Фомін щось крикнув, але вони не почули за дзвоном бубенців. Дронов тішився з того, як впевнено тримала віжки Наталя Миколаївна, й щиро заздрив. Він обережно виліз і сів поруч неї спереду. Зручно вмостилися обоє. На одному повороті Наталя Миколаївна похитнулася. Дронов схопив її за талію і так держав її довго. Від незручної, незвичайної пози і від близькости дівчини йому зробилося жарко. Він невпевнено зняв руку. Зовсім збентежився. Наташа подивилась на нього й дзвінко розсміялася.

— Ну, правте, ви,—сказала вона, стримуючи коней, щоб ішли поволі.

Спустилися крутим схилом Чари. Переїхали лід, піднялися на другий берег. Тут вони були на височині.

Раптом Наталя Миколаївна показала вперед.

— Бачите? Це наше село.

Густа молочна рідина затягла обрій. Дронову здавалося, що віддалік щось темніє.

— Де?

— Он, он... просто...

— Нічого не бачу.

— Не бачите? А, закрив туман.

— Туман...

— Так, за цим туманом... верст вісім до Алешина....

Дронов напружив зір. Навіть трохи піднявся. Нічого не було видко за густим повзучим туманом. Він сів, подивився на Наташу.

— Нічого не бачу... крім вас.

— Непоправний,—вона відвернулася, удаючи, ніби сердиться.

Пристяжний почав басувати. Наташа раптом вирвала віжки. Коні злякалися й понесли. Обидва мало не попадали назад. Дронов, вчасно втримавшись правою ногою, схопив за плече Наталю Миколаївну і раніш, ніж вона могла відхилитися, поцілував її просто в губи.

— Не... треба,—сказала вона уперто.

Дронов бачив, що справді образив її, але від радости не знаходив слів.

Так їхали мовчки кілька довгих хвилин.

— Обіцяйте мені...

— Пробачте...

— Це цілком зайве, товаришу Дронов. Без цього могли обійтися прекрасно. Ви гадаєте що я розплачусь чи що (її голос справді затремтів). Це, знаєте...

— Наталю Миколаївно, я ніколи більше... якщо ви самі не захочете,—сказав він щиро.

Наташа спершу стримувалася, але тим рвучкіше прозвучав її сміх.

— Комік! Ви гадаєте, що я, звичайно, схочу.

— Сподіваюся,—сказав він із удаваною скромністю.

— Ну, не сподівайтесь,—сказала вона, і в голосі вже не було образи. Знову мовчанка. Але цим разом мовчанка приємна.

Дронов усе водив очима, шукав село.

— Я хочу вас попередити,—промовила Наталя Миколаївна несподівано,—що на селі вам буде спочатку дуже важко. Про це хотіла побалакати з вами. Кулагін прохав..,

— Дуже цікаво... Будь ласка.

— До минулої осени, поки хлібозаготівлі не стали гострим питанням, в Алешині радянська влада існувала номінально. Розумієте?

— Номінально—це назва чи що?

— Ніби так. Тобто рада була, на чолі стояв голова, вказівки діставали згори, виконували акуратно, але все ж таки фактично це була не рада. Бо не в цім сила як зветься — старостою, головою чи як... Вірно?

— Розумію. Глитаї орудували.

— Ну так. Та тільки так, як ви кажете глитай, я за цим не почуваю нічого. Адже комуністи в Алешині були теж, а проте по-справжньому не було ради

— Це я не зовсім розумію...

— Я вам поясню. Алешино, бачите, село багате, тим то й реакційне. Реакційне ще й через те, що біля влади бідняки, що аж по горло в боргах у глитаїв (от як заплутано). А Алешино невеличка точка в цій величезній державі. Бідняки позичили владу, віддали її набір, і комуністи не могли скасувати цю «традицію».

— Ви хочете сказати, що Фомін

— Фомін це окремо. Я вам хочу оповісти тільки про останні події, щоб вам не повторити помилок Гвоздьова.

— Про цього Гвоздьова стільки балакають.

— Ну, є підстави! Багато чого він наробив. І не думайте, що тільки поганого. Але того, що він об'єктивно корисного зробив, того надто мало. Одне слово, до минулої осени в Алешині все йшло як слід. Був неп і неп квітнув. А коли державі стало потрібне зерно, та до того ж пляновим порядком, глитайні це, звісно, прийшлося не до смаку. Приїхав товариш із центру. Це був бриґадир Гвоздьов, енерґійна, навіть надто енерґійна людина. Особисто мені він не подобався з першого погляду.

— Чи так?

— Слухайте мене серйозно. Я вам кажу, що мені він дуже не подобався. Чекіст так, чекіст сяк—почав він з цього. А навіщо це було потрібне?

— Правда.

— Почалися заготівлі. Спершу йшло цілком гаразд. Він організував бідноту, оголосив клясову політику, а другого тижня почав пити... Спочатку вони пили з Комоліном і з секретарем осередку Харченком, що був просто глитайським прибічником, а Комолін (непевний тип) зробився правою рукою Гвоздьова. Але хто винен, що в Гвоздьова обидві руки виявилось лівими? На квартирі він був у Сьомкіних, глитаїв дуже мирних. Пили разом, і клясова політика потроху загубила своє обличчя. Він був владний, але необачний. Ви питаєте за Фоміна. Він був із ним, але був прикомандирований від сільради. І треба сказати, що Фомін був один із перших, хто після статті «Дубінушки» викрив Гвоздьова.

— А конкретно, що сталося?

— Почалося з того, що заготівлю почали з бідняків прискіпуванням. А глитаї ніби добровільно здавали хліб. Тих бідняків, що намагалися приховати деякі лишки, він, для прикладу, притиснув. Правда, він казав в осередку, що потім поверне дещо, але до цього не дійшло. Тим часом Гвоздьов одержав кілька загрозливих анонімок. Тоді він кинувся в другу крайність: щоб виправити помилки, він накинувся на глитаїв. Влаштував демонстрацію. Примусив осередок ух-

валити резолюцію про те, щоб налякати ворогів радянської влади, які не здають хліб. Зібрав молодь, партійців і частину бідноти, пошили чорні прапори з написами: «тут живе ворог соціялізму», «бойкотуй заховувачів хлібних лишків». Склали списки, треба сказати, цілком несправедливо. Туди, наприклад, потрапило кілька колишніх партизанів. Молодь із дзвоном, галасом, биттям старого посуду, з чорними прапорами, рушила по вулицях. Біля ворот тих, хто був у списку, натовп зупинявся. Ворота мазали дьоттем. Малювали шибениці. Прикріпляли чорний прапор. Траплялося, що входили в будинок, перевертали геть усе, хазяїнові на лобі дьогтем намазували хреста, на шиї ще якийсь знак і йшли далі... На відповідь другого вечора не зовсім тверезого Гвоздьова побили, відняли в нього револьвера і до цього всього вкинули його в якусь брудну калюжу. Потім приїхала міліція, комісія, прокурор. Осередок розпустили, секретаря заарештували, кількох глитаїв забрали. Гвоздьова зняли, звичайно. Перемістили декого й у раді. Весело було, одне слово.

По невеличкій павзі Дронов сказав:

— Ви про Фоміна хотіли розказати.

По обличчю Наталі Миколаївни пробігла тінь. Вона подивилася на Дронова. В очах була товариська серйозність.

— Знаєте, тяжко про цю історію говорити. На селі багато пліток до вас дійде, але треба сказати, що коли до Гвоздьова біднота мовчала, так тепер вона надто багато балакає.

— Ви про Телешова?

— Ні. Старий хоч і має свої вади, але загалом людина правильна. Саме правильна, інакше не назвеш. Щоправда, керівництва потребує. От Фомін—зовсім інше. Треба вам сказати, що Фомін тутешній, із бідняків і це він завжди підкреслює. Хлопцем учився в місті—прикажчикував. Коли повернувся на село, почав служити в Козьміних. Звідси забрали на військову службу. Зробився унтером. На початку революції працював у ревкомі. Під час громадянської війни ховався. Потім, ніби з примусу, служив у колчаківській мі-

ліції. Незабаром утік. Тинявся десь по горах. Уліз до якоїсь наукової розвідчої експедиції і під її захистом просидів усю громадянську війну. Коли буря втихла, він почав робити хліб і на початку непу опинився одним із найзаможніших людей на селі.

— А чого він так розбагатів?

— Тут багато непевного. За одніми відомостями він за роботу в горах одержав золото, іншу кажуть, що ніби коли в міліції служив, то... чимсь підживився. Є такі, що ладні казати, ніби, коли білі відступали, він за Чарою керував невеликою групою «роззброювальних» партизанів і...

В цю мить пристяжний став цапа. Коні захропли й помчали вперед. Дівчина схопила віжки й кивнула вбік:

— Бачите?..

Дронов повернувся. Змахнув сльозинку, що виступила від раптового вітру.

Недалеко від дороги, сидячи на задніх лапах, сіріла велика собака.

— Вовк!

Дронов скинув кожуха, вихопив револьвер.

— Ні,—крикнула Наташа.

Але вже прозвучав безсилий постріл. Коні підхопили як скажені, й стерті грудки снігу замайоріли в очах.

— Тримайте,—крикнула Наташа.

Дронов схопив віжки, але коней стримати було неможливо.

Вовка вже не було видко, тільки сніг білів навколо. Коні дихали важко, зі свистом, пристяжна почала гикати.

— Тримайтеся стовпів.

Дронов трохи спустив віжки й побачив, як над жмутом соломи на викинутій Наташею мотузці б'ються вовки. В руках Наташі чорніла ґвинтівка.

— Стріляйте.

Вона мовчки похитала головою.

— Скільки їх?

Наташа на пальцях показала чотири.

Дронов засміявся. Йому здалося чудним, що двоє озброєних людей перелякалися чотирьох вовків. З усього було видко, що Наталя Миколаївна вміє поводитися зі зброєю. Дронов не хотів здатися наївним в її очах і не настоював на своєму.

— Придержте коней, а то вони зараз попадають.

Вони їхали через невеликий лісок. Дронов уже привчився орудувати віжками. Стримував то одного, то другого коня.

Цілком несподівано вони опинилися на вулиці села. Коні сами пішли ристю.

XXIV

— От вам і рада,—сказала Наташа, спиняючи коней. Над будинком, помітним серед ряду інших, вкрай вицвілий тріпотів лахміттям прапор.

— Ну, з приїздом,—весело сказала вона й простягла руку.

— Коли побачу вас?

— Коли буде вільний час, заходьте.

— Де живете?

— У Блошиних. Тут недалеко, поруч школи. Спитайте, вам покажуть.

— Неодмінно, неодмінно прийду.

Дронов зняв свої речі, гармонію перекинув через плече й перескочив канаву.

— Ей, хто тут?—крикнув він, увіходячи до приміщення. Дід із підстриженою білою бородою, з зовнішністю інтеліґента, висунув голову й через окуляри подивився на Дронова.

— Вам кого?

— Голову або когонебудь..

— Крім мене зараз нікого немає. Ви, мабуть, із Москви?

— Так.

— Проходьте, будь ласка, тут холоднувато. Зараз прийде посланець, покищо погрійтеся.—Догодливо нахилився до чемодана Дронова, але той відсторонив його.

— Що ви?.. я сам...

У канцелярії, справді, було тепло.

Мишка скинув колгоспну доху, озирнувся.

— Значить, приїхав.

— Та за вами ж виїхали.

— У Телешова кін закульгав. А ви хто тут будете, товаришу?

— Бачите, репрезентую тут радянську владу. Заступник поїхав до району, а голова навіть носа не показує. Бідняк. Бідняцькі інтереси ніби сторожить. Виборний. Ех, зневірився я в народ. Що більше їх бачиш, то далі від їх стаєш.

Дронову зробилося душно. Міркування старого впливали на його як гаряче куряве повітря. Спазмою душили.

Як свіжий вітрець ускочив у кімнату Вічкуткін, витріщився на Дронова.

— Приїхали?

Засоромлений своєю сміливістю, додав тихо:

— Добридень!

— Це наш посланець. Ватажок комсомолу. Вічкуткін— сказав Гіяцинтов.

— А, комсомол? Здоров був, братіку,—зрадів Дронов і ляснув парубка по плечі.

Вічкуткін розквітнув. Стисли один одному руки.

— Я зараз,—сказав і щез.

Гіяцинтов порався коло печі.

— Сьогодні неділя. Але якби й у понеділок приїхали, однаково нікого не знайшли б. Медведєв гарна людина, тільки який з нього голова. Здається, він сам прийшов; видать, нема правила без винятку.

Увійшов Медведєв і ніби зляканими, а більше цікавими очима подивився на московського товариша.

— Товариш Медведєв?—спитав Дронов.

— Так точно,—бовкнув той по-солдатському й зразу заметушився:—ей, Колю, Вічкуткіне, слухай.

— Чого тобі?

— Баґажок товариша треба віднести на квартиру.

— А куди?

— У Олександра Степановича з вулиці житиме.

— Зараз,—погодився Вічкуткін і гукнув через двері:

— Сашо!

Зайшов парубок і голодними очима став обмацувати з усіх боків Дронова.

— Бери чемодан. До вас поставимо.

Парубки швидко схопили речі. Вічкуткін спитав:

— Гармонію так само брати?

— Звісно, звісно, чого здря питаєшся?—наказував Медведєв.

Коли хлопці пішли, голова нерішуче заморгав очима. Його роля була виконана, і він не знав, куди тепер себе дівати.

— Хто у вас керівник бідноти?

— А це в нас Захар Сидорович. Ви вже його знаєте. Ох, і завзятий же.

— Тоді знаєте що, я спершу з своїми партійцями побачусь, побалакаю.

— Це можна. Парубчак поверне, до всіх і збігає. Тільки не дуже їх тут багато, усього п'ять чоловіка.

— Нічого, малий перець, та міцний. Тепер я шостий.

До кімнати увійшов чоловік. На ньому була добре пошита, але вже зношена кавалерійська шинеля. На голові надламана сіра папаха з червоним суконним верхом. Хромові чоботи були блискуче начищені. Голене обличчя подзьобане ряботинням. Одне темне око неспокійно косило. Загалом він справляв враження військової людини, що давно вже, проте, не служить.

Він увійшов мовчки, мовчки підійшов до голови, мовчки подав руку. Потім повернувся до Дронова й спитав:

— Московський товариш?

Дронов мовчки хитнув головою й про себе сміявся.

— Дуже приємно,—сказав той, не соромлячись і пильно розглядаючи Дронова.—Я вас, товаришу, бачив колись.

— Усе може бути,—погодився Дронов.

— На східньому, може, фронті?

— Ні.

— В Омську бували колинебудь?

— Ніколи в житті.

— Ну, тоді на Вранґелівському, чи що...

— Я ніколи ні на якому фронті не був,—сказав Дронов, щиро ніяковіючи.

— Ну тоді я вас сплутав. Ага, так, пригадую навіть із ким. Це було на польському фронті, тоді я в башкирській бриґаді служив. Там був такий політрук, до вас подібний. Ух, і хлопець же був. Теж москвич. З Путиловського.

— Путиловський завод, товаришу, в Ленінграді.

— Ну так ленінградець був, путиловець.—І він, наче й не було нічого, почав довго оповідати, як під Києвом у двадцятому році башкирська бриґада садонула польську армію просто в саму печінку.

Медведєв почав помітне нервуватись. І коли Дронов відвернувшись закурював, краєм ока помітив, як голова пхнув прибулого в бік.

— Петре Осиповичу, сходив би ти до Писаренка в колгосп, сказав би, що його просять сюди.

— В чім річ?

— Товариш хоче зібрати партійців.

— Та я ж сам і є партієць.

— Як ваше прізвище?—зацікавився Дронов.

— Комолін,—сказав той притихши.

— Комолін. Так, я чув уже про вас. Так скажіть решті, щоб прийшли сюди.

Комолін знехотя встав, видко було, що з приємністю відмовився б від доручення, але не наважувався. В цю мить увійшов Вічкуткін.

— Речі здав.

— Ну, а тепер скоріше до комуністів,—сказав начальницьким тоном Комолін—та моторніше.—І наче нічого не сталося, попрохав цигарку у Дронова.

Дронов вийняв пачку (він розмовляв з Медведевим про колгоспи) і мовчки простяг Комолінові. Той ґалянтно витяг одну, постукав мундштуком об ніготь великого пальця, запалив сірника і, не закурюючи, чекав, поки Дронов наготує свою цигарку.

Коли Дронов закурив, він потяг вогонь до своєї цигарки і, випустивши розкішний клуб диму, промовив:

— Цигарки не з поганих. Перший сорт «А».

Медведев щиро дивувався, як легко поводився Комолін із москвичем.

— Ну й наволоч,—подумав він із заздрістю.

Далі буде

ОЛ. МАСЛЯНИЙ

НАД РУДНЯМИ

Завжди тут робота
швидкою ходою,
Завжди тут стукіт
машин,
Завжди пробігають
вагони з рудою
Дзвінь, стук, дзвінь...

Над руднями гама
крицева—ударна!
Снує металеві пісні;
Чому ж шахтареві
нудитися марно,
Пісень не співати
про дні ці ясні?

Коли над рудою—
                    риштовання криці
І шахти-гіганти ростуть,
Тай хай же лунають шахтарські пісні ці,
В них вибухи,
            пориви,
                    рух!!

Жовтнева Рудня
Криворіжжя

МИКОЛА УПЕНІК

ПІСНЯ ПРО П'ЯТИРІЧКУ

Ей, пісне моя,
            громами
                    грими
про наші
            сучасні дні.
Ей, пісне.
            чуєш:
— Ми
запалили нові
            вогні.
В однім цесі,
            де гамір,
                    машини,
де життя
        біжить
            Тереком—
                    річкою—
народилась
            велика дитина,
і назвали її
            п'ятирічкою.
Ну, дитино моя,
            скажи мені,

Хто ще був
такий,
молодий?
Я не чув ще
такого імени,
Я не бачив
таких
подій.
Ось тобі
тільки
третій рік,
а вже робиш
сміливі кроки.
І я вірю,
що скоро
ти будеш вгорі,
що ти будеш
доросла
в чотири
роки.

БОРИС БЕЗДОМНИЙ

СТИХІЙНЕ ЛИХО

I

Для кавалерійської частини літо минає у навчальних виїздах. Червоноармійці і командний склад знають труднощі походів, проте раді змінити оточення. У полі, підчас репетицій майбутніх боїв знайде собі продуховину енерґія, назбирана за період зимового перепочинку. В стайнях лунає урочисте іржання коней, що викрашаються новим дзвінким взуттям і передчувають далекий перебіг.

Напередодні виїзду відбувається медичний огляд людського складу, щоб виявити слабих і не брати з собою обтяжливого балясту. Огляд робиться в червоних кутках відповідних

ескадронів. Голі люди підходять по черзі до лікаря, що недбало накинув на себе білий спецодяг.

— Заявляйте, товариші, заздалегідь, коли хто себе зле почуває, а то в поході з слабими морочитися тяжко.

— Певна річ, товаришу лікаре.

— Кравчук, покажіть но ваші чиряки.

— Та позагоювалися вже. Мені мікроб щодня мастив якоюсь хтіоловою мастю.

— Який мікроб?

— Та санінструктор Коваленко. Він нам завжди лекції розказує про заразу, про мікроби, то ми його в ескадроні так і назвали—мікробом.

— Справді, позагоювалися, зможете поїхати. Далі.

Підходить червоноармієць. В нього лікар виявляє великі достиглі фурункули біля правого стегна і лівої гомілки.

— Вам доведеться лишитися.

— Та, товаришу лікаре, чого ж лишатися, коли тільки два маленьких чиряки на шенкелях. Нудно тут буде, коли полк поїде...

— А ти шенкеля дома покинь, та й їдь,—глузує червоноармієць, що заступає свого засмученого товариша.

— Здоров, далі!... Далі!... Далі!...

В порядку черги підходить червоноармієць кулеметного ескадрону Вітрогон .У нього завжди сила скарг на всілякі болі. Його вже і в стінгазеті відчухрали за симуляцію і вивтікування від нарядів.

— Як ся маєте сьогодні?

— Зле, у грудях болить.

— Покажіть точно, де саме болить.

Вітрогон, щоб не помилитися, описує долонею велике коло, про всякий випадок захоплюючи й живіт. Лікар вистукує «слабого», бере стетоскоп, уважно вислухує і після того категорично заявляє: «Нічого нема—поїдете». Вітрогон, збентежившись, дивиться в землю і перед тим, як одійти, звертається до лікаря:

— А не можна у вас чого попросити від мозолів? А то через них життя немає.

— Зайдіть до амбуляторії—дамо.

Почувся смачний мотив сурмача, що об'являє початок обіду. Ескадрони йдуть кожний в супроводі свого старшини. В задніх лавах якийсь червоноармієць відповідно до мотиву сурмача заспівав:

Бери ложку, бери бак,
Нема ложки, шамай так.

Справді ложка є у кожного, завинена в чистий шматок паперу і міцно стиснена пальцями правої руки, як важлива зброя.

— Вітрогоне, ви чого тримаєте ложку за халявою, гігієни не додержуєте?

— Та я, товаришу старшино, туди її запхав, бо так звик на селі. Ніби зручніше, здається.

— Час одвикати: хутко рік в Червоній Армії.

— Скинути шапки—лунає коло входу в їдальню голосна команда старшини.

Червоноармійці, заходячи, розміщаються за довгими столами, де вже парує в бачках масний борщ.

— Гарячий борщ, даєш його,—люблю.

— Струнко! Товариш командир полку! Вартовий по кухні відділовий командир першого ескадрону Супрунов.

— Вільно!

До кухні, що окремо від їдальні, прийшов командир полку Тимошенко в супроводі начальника постачання дивізії. Повар заметушився, знаючи, що комполку прийшов покоштувати обід. Тимошенко, не покладаючись на санітарний нагляд, часто приходить до кухні, пробує страву і неодмінно находить якінебудь дефекти. У догонь за поваром, коли той іде з двома мисками по обід, почулося: «Та зачерпніть там з казана яко мога глибше, щоб було таке, як у всіх». Пояснюючи свою думку, комполку каже до начальника постачання: «А то інший меткий зачерпне зверху наймасніше для начальника—ось тобі й проба».

— А тепер принесіть мені перчиці. Страшенно люблю борщ з перчицею.

Тимошенко їсть зосерджено, старається відчути всі смакові відтінки страви.

— Товаришу поваре, дайте но ложку начальникові постачання—нехай сьорбне мого борщу.

Начальник постачання починає їсти, і в ту ж мить очі йому заходять слізьми, обличчя незадоволено морщиться.

— От наперчив—ну—ну!—Бодай тобі.

— А я люблю, щоб був міцний; іди до відра, виплюнь, а то почервонів, як обпарений рак.

У книзі завітань з'являється новий запис:

«Борщ добре зготовлений, каша гречана гарно упріла і має досить жирів. Вага порції—120 грамів. Хліб житній з невеликим закальцем. Неодмінно купити липких мушників і порозкладати в кухні.

Компол ку Тимошенко».

— А ну, куховари, покажіть ваші руки. Нігті пообтинайте сьогодні, а то там засівна площа завелася.

— Пішли в їдальню!

По дорозі Тимошенко каже начальникові постачання: добрий у нас повар, на понадтерміновий остається. Пошлю на кулінарні курси, неодмінно пошлю.

— А оце нам шефи подарували,—каже комполку, показуючи на церату, що вкриває довгі столи,—і портрети вождів подарували, і гасла намалювали—до-обрі хлопці.

Тимошенко думає, як багато дістав полк від шефів і додає:

— А за це наші командири навчають їх стрілкової справи, показують, як з протигазами поводитись—от воно як.

Післяобідня мертва година кінчилася.

Червоноармійці скваплово заправляють ліжка, вмиваються, ліжка стоять рівною шеренгою, з-під переднього краю сірих ковдр виглядають білі простирадла. На стіні прироблений ряд шуфлядок: на мило, на зубний порошок, на зубні щіточки. Ідуть чистити зброю. Старанно мастять оливою кожну мета-

леву частину, намотують клоччя на шомпол і витирають дуло рушниці, після того пробують, чи чисте дуло, білою, насиченою оливою шматинкою, намотаною на шомпол. Коли на шматинці немає слідів бруду, значить, можна показати відділовому. Ройовий командир бере рушницю проти світла, милується на чистоту ґвинтового ходу і каже: «можна йти на стайню—прибирати вже грали».

На стайні Кравчук помітив, що з його конем діється щось непевне, і побіг покликати ветеринарного фельдшера.

— Товаришу лікпом, чогось мій «Кур'єр» нездужає, вівса не шамає, рідким ходить, сумний такий стоїть.

— Коли це з ним почалося?

— Та оце сьогодні, а тут уночі виїжджати, лихо та й годі!

Ветеринар довго морочиться коло «Кур'єра», наостанку заспокоює Кравчука, що нічого серйозного нема і кінь зможе піти у похід.

— Перед виступом ще раз подивлюся.

— Певна річ.

II

Згідно з наказом вставати засурмили о першій годині ночі. Протягом п'ятнадцяти хвилин червоноармійці поодягалися, позаправляли ліжка, повмивалися.

— Ой, запарився я, аж упрів.

— От тобі на, запарився; а як на тривогу вставати. Я пам'ятаю, першого року моєї служби вся дивізія на тривогу виїжджала. Зірвався я, почав натягувати чобіт—що за чорт? Не лізе. Став на землю—не лізе, тягну за вушка—не лізе. Всі хлопці вже в шинелі повдягані, а я з чоботом морочуся. Підбігає до мене старшина: «Ти ж, каже, лівий чобіт на праву ногу натягаєш». Було діло, мало наряду не дістав.

— Ну й доріжка нам стелеться,—заявив Кравчук, що вже встиг вискочити на вулицю,—дощ накрапає, темно, хоч в око стріль.

Пустельні вулиці надкордонного міста ще сплять твердим сном. Дерев'яні повіки домів і крамниць стягнені залізними

засувами. Коли-не-коли пробіжить пара осідланих коней з одним верхівцев: то коноводи поспішають за своїми командирами, що живуть у місті.

Тим часом дощ припускає. Чимраз густіше сиплеться водяний горох крапель. Коні, виведені із стаєнь в дощову темряву ночі, покірливо тулять свої морди до шкарубких постатей червоноармійців.

— Товаришу командире полку—підбіг до Тимошенка начальник штабу—може накажете відкласти виїзд—заноситься на погану погоду.

— Відкладати не можна! На фронті ми своєї погоди встановляти не будемо. Найкраще нападати на ворога в сльоту. Нехай червоноармійці звикають до бойового оточення.

— По конях!—почулася знайома команда.—По конях! По ко-онях!—тремтючою хвилею перекотилося по рядах.

Тимошенко вів полк по слизькій дорозі. Вона перетворилася в гливку масу від зливного дощу і сотень кінських ніг, що ритмічно місили її.

— Ну й нічка!—Дощ хльоскає по обличчю як пруттям. Хоч би блиснуло: видніш було б їхати.

— Та тут нічого, з дороги не зблукаємо. А от, пам'ятаю я, як на польському фронті...—так починав Тимошенко свої численні оповідання про громадянську війну—командував я тоді ескадроном і під Тарнополем відбилися ми від своїх. Жерти нема чого. Карти нема, та хоча і була б, то, поправді сказати, ні чорта я в ній тоді не тимяв.

— Ну, а як, вибралися таки?—поцікавився начштабу.

— Доводилося вести людей вдень по сонцю, а вночі по зорях: Сировою бараболею живилися шість день, а на сьомий набігли на нашу варту.

— Ну і ллє ж, чорт його бери, неначе пожежу гасить,—шинеля обважніла, вода за комір тече.

— Еге ж, помокнемо сьогодні. У вас, здається, на годиннику циферблят світиться, гляньте но там.

— Десять хвилин на третю. До Червоного верстов п'ятнадцять зосталося.

— Не більше як дванадцять—по ручаєві визначаю. Ми його зараз переходити будемо.

— А в нім, певне, води прибуло. Мабуть, коням до грив сягати буде.

— Пусте: двадцятого року через річку Стоход переходили під вогнем ворога. Багато людей потопилося, не від вогню, а що не вміли триматися на воді. А правило просте: коли не годен плисти—тримайся коневі за хвіст, він тебе й вивезе.

До Тимошенка ристю під'їхав схвильований червоноармієць.

— Товаришу командире полку, дозвольте доповісти, що в першому ескадроні кінь упав і зламав собі ногу.

— А червоноармієць як?

— Кравчук живий, тільки пом'яло трохи.

— Перекажіть мій наказ, щоб Кравчука посадили на кулеметну тачанку, а коня скинули на обозний фурґон.

— Ви мені звеліли переказати, щоб Кравчука посадили на кулеметну тачанку, а коня скинули на обозний фурґон.

— Так, швидше!

— Довезем його до Червоного, а там задня подивимося: коли справді переламав ногу, доведеться пристрелити.

— Еге ж, у коней переломи довго не гояться. Не має він свідомости, що треба берегти слабе місце—спокійно хвилини не постоїть...

— Делікатна це річ кавалерія: згубив коня—вийшов з строю.

— Я думаю, що кавалерія, як рід зброї, взагалі вироджується.

— Звичайно, за теперішнього зростання військової техніки, ми відсуваємося на другий плян. Але річ у тім, що майбутня війна, яку почнуть імперіялісти проти нас, неминуче перетвориться в них на війну громадянську. А в умовах громадянської війни ми ще скажемо своє важливе слово.

Кравчук видряпався на кулеметну тачанку, сів спиною до колючого дощу, тісно з'єднав руки і сховав п'ясті в рукава промоклої шинелі.

— Отже, Вітрогоне, ще щастя завалялося в мене: звалився я в болото, а кінь придушив зверху. Нога в стремені заплуталася—думав капут буде.

— А воно, справді, гірко було б, якби забився: тобі восени звільняться.

— Еге ж, демобілізуюся.

— А там куди?

— Хто його знає? Я от на тракторних курсах, у нас в дивізії відкрилися для старих червоноармійців, коли вивчуся, махну в артіль. Подейкують, у Сибіру багато буде артілів з демобілізованих.

— А мені ще більше як рік служити.

— Перебіжить час—і не зчуєшся; ти тільки за розум берись та менше слабуй, а то з цього толку мало вийде. Спочатку в газеті надрукували, там, диви, на губу посадять, у сільраду напишуть—тільки сорому наберешся, а коли добре розчовпати, то кому служим? Собі служим.

— Певна річ, ну а служба, що не кажи—тяжка. От на мені гімнастьорка. Хоч скинь та викрути. Так і середину застудити не тяжко. Я, як на службу йшов, в кавалерію просився: думав, на коневі їздити буду, а воно виходить тяжче як пішки ходити. Коня доглядаєш, як рідної дитини: і чистиш його, і годуєш, і напуваєш, і попоною накриваєш, а в поході пильнуй, щоб спину не натер, бо дістанеш наряд.

— Одно слово, дисципліна—відказав Кравчук, насуваючи мокрий кашкет аж на очі,—зате сам нарозумишся. Я ото прийшов до полку бараном неписьменним, а тепер, брате, голими руками не візьмеш.

— Ех, закурити б, та махорка наскрізь промокла і вогню нема.

— Вітрогоне, гей, Вітрогоне! Диви слово по слові, а воно вже й розвидняться почало, і дощ ущухає.

Кравчук не помилився: атрамент ночі, неначе розведений зливою, поволі втрачав густоту свого офарблення. Показався комин, а потім і сама цукроварня, розташована в селі Черво

ному. Полк зустрівся з «ворогом». Як «ворог», виступав кавалерійський полк другої бриґади тої ж дивізії.

III

Спочивати стали в лісі поблизу цукроварні. Спорудивши конов'язі і влаштувавши коней, червоноармійці накладали багаття, сушили наскрізь промокле умундирування. Шоста година ранку. Прояснене небо, клясично синє, віщувало гарячий липневий день, але сонце гріло покищо скупо. Димуючи і поблискуючи, десятки примітивних сонць тимчасово виконували свої обов'язки. Колись цукроварня, ліс і село Червоне були власністю мільйонера Терещенка. Зрідка приїжджав він проконтролювати свого управителя, пожити в розкішному сірому замку. Нині перший поверх замка пристосовано під школу й дитячий садок,—другий стоїть пусткою, бо немає коштів потрібних на капітальний ремонт. Живим пам'ятником ходить коло замка дряглий сторож, охоче розказуючи червоноармійцям про колишнього хазяїна, про минулі дні.

— А скільки ж у нього грошей було? Сто тисяч мав?

— Сто тисяч? Більше лічити не вмієш? Він, може, в карти програвав за одну ніч двісті тисяч. А бабам на гостинці скілько добра йшло. В кожному місті баб тримав: приїжджає у Київ—баби, в Адес—баби, в Пітер—баби. От воно...

— О стерво! А що ж він жер? Мабуть усе закордонне?

— Жер мало, більше пив: шуфлядами присилали.

— І все у нашого брата ссав: і на бабів, і на байстрюків, і на жертя.

— От жили сукини сини—страх бере!

Червоноармійці, наслухавшись оповідань, розходилися; їх місце заступали нові, і ввесь час старий сторож був у центрі уваги.

До розмовників підійшов Вітрогон.

— А що, Вітрогоне, не чути, шамовка хутко буде?

— Шамовка зварилася вже, а от з хлібом зле.

— Та, кажуть, там якийсь роззява уночі фурґон хліба в канаву перевернув.

— Бо воно перевернути дуже легко було: їдеш—як у піжмурки граєш: ні чорта не видко.

— Що ж, поїмо без хліба,—зауважив Кравчук, там, здається, макорони варять, може ще консерви видадуть.

— Чуєш, Кравчуку, а хто там з командиром полку ходить? Якийсь вільний?

— Не знаю, з заводу чи що.

З командиром полку розмовляв голова завкому цукроварні. Тимошенко був замислений, неначе розв'язував бойове завдання. Зморшки, проведені плугом часу по його засмаглому обличчю, ще більше поглибшали. Він нервово курив одну папіросу по другій, поглядав на годинник, без потреби завів його, неначе хотів виміряти час на розмисли.

— Не знаю, що вам відповісти. Люди цілу ніч не спали, промокли до кісток, а тут ще з хлібом морока вийшла. Не знаю, наказати не можу.

— Але ж це стихійне лихо. Допомога червоноармійців могла б до певної міри врятувати становище. Тепер тільки восьма година ранку! День великий—до вечора далеко.

— Гаразд, зберемо червоноармійців, з'ясуємо все як слід. Покищо накажу від'оргові комсомолу і керівникам перевести в підвідділах коротенькі підготовні розмови про взаємини Червоної армії з трудящою людністю в обставинах походу. Якщо вдастся підбадьорити людей,—о пів на десяту виступимо.

«Збирайтеся»! «Збирайтеся»! «Збирайтеся»! зазивно гучала сурма. До замка підходили червоноармійці й командири: зібрався цілий полк. Утворилося живе півколо—діяметром була замкова стіна, коло якої стояли командир полку і голова завкому.

— Товариші червоноармійці і командири!—сказав Тимошенко—слово до вас має голова заводського комітету цукроварні.

— Просимо! Про-осимо!! Про-осимо!!!

— Товариші червоні кіннотники. Від імени трудящих цукроварні я вітаю вас, що зупинилися на нашій території. Ваше бойове навчання дає нам певність, що міжнародні імперіялісти

дістануть завзяту одсіч, коли вони насміляться напасти на Радянський Союз. Під надійною охороною Червоної армії ми можемо спокійно провадити ґрандіозне будівництво, що свідками й учасниками його ми всі є. Ще раз вітаю вас.

Ваш теперішній приїзд збігся з надзвичайно тяжким періодом у житті нашої цукроварні. Нам загрожує стихійне лихо: на наші бурякові плянтації суне з сусідніх полів гусінь найнебезпечнішого шкідника, а саме—«лучного метелика». Десятки гектарів буряків уже знищила гусінь. Щоб було ясніше, я вам скажу кілька слів про самого шкідника.

Лучний метелик у травні годується соком квітів, кладе дрібні жовті яєчка на листі. Через чотири—сім день з них виходить уже гусінь. Гусінь за кілька день з'їдає рослину і ховається в ґрунт, де робить собі капшучок, що в нім і перетворюється на лялечку. З лялечок у липні виходить друге покоління метеликів, що теж кладуть яєчка. Знов появляється гусінь, яка шкодить уже дорослим рослинам. Після того, гусінь знов перетворюється на лялечок і в такому вигляді зимує.

Найкращий спосіб боротьби з гусінню—це своєчасне обприскування рослин дрібно розпорошеною їдцю. Їдь висихає і залишається тонкий шар сухої їді, що охороняє рослину від поїдання. У нас такої їді нема. Доведеться здіймати гусінь ручним способом, а проти гусені, що суне з сусідніх полів, треба негайно копати заслонні рови.

Ви, товариші, розумієте, що коли загинуть буряки, наш завод буде стояти, а це засуджує трудящих на безробіття. Всі трудящі заводу працюють до знесилення і сподіваються на вашу допомогу. Я кінчив—слово й діло за вами.

Настала красномовна тиша, зрідка переривана ситим іржанням коней і шелестющим говором лісу. Потомлені люди мовчали, поглядаючи один на одного. Кожен тримав рот на замку, надіючись, що за нього висловиться сусід. Тимошенко почервонів, закусив нижню губу і терпляче ждав. Він знав, що в полку його авторитет величезний, що слово його—закон

і що тільки він виступить—червоноармійці без вагання підуть працювати на бурякові плянтації. Але свій виступ він залишив на кінець, як останній засіб: йому хотілося почути думки червоноармійців. Ця тривожна тиша впливала на його слух дужче від канонади. Минуло три нескінченно довгих хвилини.

— То дозвольте, товариші, мені сказати пару слів. Я, поправді кажучи, не дуже зрозумів, скільки разів метелик яєчка кладе. Ну, а щоб допомогти робітникам,—скажу просто, допомогти треба. Нам може день поробити, а людям харчі на цілий рік. Не можна, щоб народнє добро пропадало. А хто не хоче йти—хай тут залишається—самі справимось.

— Добре сказав!

— Хлопець, як того треба—з головою!

— Знищимо гусінь до перемоги!

— Вітрогоне, поїдеш з нами?

— А я що, гірший від інших?

Коло коней і збруї залишилися тільки днювальні, решта повиходили в поле.

Щоб зручніше було, обидва дивізіони поділили роботу. Один копав рови проти ворога, що наступав, другий взяв нищити гусінь, що вже оселилася на рослинах. Гусінь глибоко вгризалася в м'якуш листя, і її нелегко було зауважити,— зібрану кидали в відра з нафтою.

— Солоденького захотіла—то на тобі, купайся!

— Ач, зараза, як буряки понівечила.

— Топи її топи!

— Та й припікає сьогодні, знову дощ буде.

— А, справді, обпалює, як доменна піч.

— Тече з мене вода, ніби з парні вийшов.

— Ех, напитися б, та барилко вже порожнє.

Командир полку, озброєний великим заступом, був серед тих, що копали рів. Поруч нього, змагаючись із ним і явно відстаючи, копав лікар.

— Ви, докторе, глибше копайте, по-військовому: раз-два, раз-два!

— Та в мене заступ тупий, не лізе.

— Сам не полізе. В університеті ви силу свою залишили. Я теж багато її по світу розгубив, та осталося ще: раз-два, раз-два!

— А багато в вас людей температурить?

— Ні, один чоловік.

— А я думав, після такої ночі більше буде.

— Процент захорувань залежить великою мірою від політично-морального стану військової частини. Статистика показує, що під час громадянської війни ранені червоноармійці видужували в надзвичайно короткі терміни, просто нечувані в історії військової хірургії. А ще ж треба зважити, що медикаментів у нас не ставало, живлення було погане.

— Он воно як, здорово!

Працювали червоноармійці одностайно, напружено, переганяючи один одного. Нечасті перерви, що наставали після короткого дозволу —

«Можна оправитись, покурити»,—

освіжали сили, і робота йшла далі. Не так дошкуляла робота, як застояна спека, що чимраз дужчала. В жилах кров готова була закипіти від нестерпного жару. Рівне поле, безвітряний липневий день. Кравчукові стало погано. Його винесли в холодок, вилляли казанок холодної води на голову, червону й гарячу, як розжарене металічне гало.

Робота йшла далі.

Полк ночував в порожній частині замка на розстеленій заводській соломі. До Вітрогона, що вже встиг роззутися, підійшов Кравчук і тяжко опустився поруч нього. Кравчукові очі неспокійно дивилися в темряву, і довго шуруділа під ним суха пшенична солома.

— Чому не спиш? Хутко вставати будем.

— Та так, чудно мені. Виїхав я з міста, як слід кіннотникові, а назад приволочуся на тачанці: застрелили мого коня.

ШАХНО ЕПШТЕЙН

ЛЕНІН, ЯК Я ЙОГО БАЧИВ

Дані нариси спочатку написано в Америці, року 1923, до 5 роковин есерівського замаху на життя Леніна. Літературу про Леніна,—поммимо того, що її тоді було обмаль,—в Америці було дуже важко дістати. Довелось через це здатися на власну пам'ять. Пізніше, коли вже була змога перевірити нариси ріжними матеріялами, виявилось, що пам'ять не зрадила. Наведені риси та факти стверджено від авторитетних джерел.

Нариси друкувалися в американській комуністичній пресі єврейською, англійською, російською та німецькою мовами. Вони ввійшли в єврейський збірник, що його нью-йоркська комуністична щоденна газета «Фрайгайт» випустила року 1925 до перших роковин смерти Леніна. До перших роковин Ленінових в радянському російському журналі «Прожектор» друковано 4-й розділ нарисів.

Року 1929 до 5-х роковин смерти Леніна в Московських «Известиях» друковано 2-й розділ. Цей розділ викликав з боку вдови Плеханова лист протесту, друкований в «Известиях». В листі жадним словом не заперечувано ні пиху Плеханівську, ні його хатню буржуазну атмосферу. Те, що реферати та лекції Плеханова справляли колосальне враження—особливо підкреслюється в нарисах. В листі лише заперечується, що Плеханов носив дорогоцінного персня (тобто персня Плеханов носив, але не дорогоцінного).

Року 1929 всі нариси в початковому вигляді надруковано в центральній німецькій комуністичній газеті «Роте Фане» й у великій кількості провінціяльних німецьких комуністичних газет. З німецької преси їх передруковано в низці комуністичних газет европейських країн. Увага, що її нариси здибали в комуністичній пресі Америки, Німеччини, Рад. Союзу та інш. країн дає авторові ґрунт вважати, що його праця має певне значіння.

Автор переробив нариси, додавши більшої чіткости низці рис та дописав нові розділи.

I

ЛЕНІН і «БУНД»

У єврейськім соціял-демократичнім «Бунді» Ленін не мав прихильників. Його вважали за видатну особистість, з залізною волею. Але його недолюблювали. Вірніш, боялися, вважали за демагога, фанатика й сектанта. Ця ворожість була наслідком того, що Ленін був не дуже високої думки про «Бунд». Він, звісно, не заперечував тієї чималої ролі, яку «Бунд» відіграв за перших років розвитку загально-російського соціял-демократичного руху; проте він добачив велику небезпеку для клясової боротьби в сепаратистських спрямованнях «Бунду» і в його дрібнобуржуазних націоналістичних тенденціях.

У цім питанні Ленін був цілком солідарний з Плехановим, який так само ставився до «Бунду».

Відміна все ж була в ставленні Леніна та Плеханова до «Бунду».

Ленін, як і Плеханов, був непримиренний противник бундівської національної програми, так званої «культурно-національної автономії», бундівського організаційного принципу про входження в загальну соціял-демократичну робітничу партію, як окрема партія, як «єдиний представник єврейського пролетаріяту». Він ще глибше, ніж Плеханов виявив дрібнобуржуазну суть «Бунду». Але намагаючись приєднати єврейських робітників до справжніх завдань революції, Ленін був ладний піти на деякі поступки Бундові, оскільки бундівські ватажки мали вплив на єврейських робітників, щоб цим самим прочистити більшовізмові дорогу до єврейського робітництва.

На Лондонськім з'їзді Російської соціял-демократичної робітничої партії, влітку 1907 року, Ленін востаннє спробував схилити «Бунд» на свій бік. Ця спроба успіху не мала.

Тоді, за часів Лондонського з'їзду, «Бунд» уже не відігравав переднішої важливої ролі, його вплив у загальноросійськім революційно-соціялістичнім русі почав меншати.

Формально «Бунд» нібито вже відмовився від свого «єдиного представництва євр. пролетаріяту» і входив у загальну с.-д. партію, як організація автономна у справах керування агітацією й пропагандою єврейською мовою. Але фактично він не припинив свого сепаратизму самостійної партії.

Революція 1905 року найяскравіше виявила шкідливість «Бунду», як відокремленої націоналістичної партії. Більшовізм тоді почав пускати коріння і серед єврейських робітників, але бундівські ватажки всіляко намагалися перешкоджати цьому процесові. Прірва між «Бундом» і більшовізмом щоразу більшала. А приязнь між «Бундом» і меншовиками росла й міцніла.

Плеханов, що свого часу охристив бундівців за їхній націоналізм і сепаратизм криластим прозвиськом «непослідовних сіоністів», почав, після революції 1905 року, виявляти прихильність до «Бунду». Він подарував «Бундові» багато гріхів з минулого, бо відчув у ньому активного соратника меншовізмові. Його вже згодом не турбувала й бундівська культурно-національна автономія, що була суто-дрібнобуржуазною вимогою.

У кулуарах Лондонського з'їзду Ленін сказав бундівцям: «Ну, гаразд, я ладен вам де в чім поступитися в інтересах більшовицької фракції, щоб перетягти єврейських робітників на сторону більшовізму. Але невже ви, товариші, вважа-

ючи себе за марксистів, не розумієте, що насправжки культурно-національна автономія не тільки не може сприяти згуртуванню робітництва різних національностей, але, навпаки, призведе до утворення чи посилення переділок і відокремлення між цим робітництвом? Адже проповідь культурно-національної автономії, не зважаючи на добрі побажання окремих осіб і груп, відмежовує нації і зближує робітників однієї нації з своєю буржуазією. Чи не є вам за доказ цього те, що всі еврейські буржуазні партії погоджуються на культурно-національну автономію?».

У ставленні Леніна та Плеханова до славленої бундівської програми виявилась, власне, з самого початку ґрунтовна відмінність їхніх поглядів на розвиток і наступ російської революції. Ленін завжди відзначав, що в буржуазнім суспільстві не може бути справжньої демократії; він буржуазній демократії протиставив пролетарську демократію. У своїй полеміці з бундівськими лихо-теоретиками Ленін доводив, що демократія, загалом кажучи, сумісна з войовничим і гнобительським націоналізмом; пролетаріят вимагає такої демократії, що у н и к а л а б будь-якого національного пригноблювання.

Плехінов теж начебто поділяв цей погляд. Але ми знаємо, що згодом він зрікся виголошеної ним істини, що «російська революція переможе, як робітнича революція, або зовсім не переможе», і став покладати всі сподіванки на буржуазну демократію всупереч пролетарській демократії, здійсненій Жовтневою революцією.

Чому саме Плеханов виступав проти культурно-національної автономії «Бунду», яку виставлялося за вище досягнення буржуазної демократії? Пояснити цю суперечність можна найшвидше тим, що в становлені до бундівської національно-культурної автономії. Плеханов виявив великодержавний націоналізм,намагання розчинити всі національні культури у великоросійськім казані. Недаремно Плеханов закінчив своє життя, як войовничий росіянин, цебто буржуазний націоналіст.

Ленін був зовсім вільний від будь-якого націоналізму навіть у найлегшій формі, всіляко боровся проти примусової асиміляції, він був за цілковиту рівноправність всіх мов та культур. Він гостро виступав проти одної офіційно-визнаної державної мови, що панує над усіма іншими мовами. Він перший висунув і обґрунтував гасло про право всіх націй на вільне самовизначення аж до відділення їх від тієї держави, де ці нації живуть. У боротьбі проти національної програми

«Бунду» Ленін зважав тільки на інтереси пролетарської революції, і по-марксистському мав цю програму—за дрібнобуржуазну, що затемнювала клясову свідомість еврейського робітництва.

Марксистська Ленінова проникливість не до смаку прийшлася бундівцям на Лондонському з'їзді: «Демагог залишається демагогом»,—сказали вони.

І більшість ватажків у «Бунді» інакше й не могли собі уявляти Леніна, як тільки таким, що ладен ради своєї фракції, своєї ідеї-фікс, продати навіть рідного батька...

Цим і з'ясовують, чому багато з бундівських ватажків, з Лібером на чолі, 1917 року й собі поширювали безглузді чутки про те, що Ленін є німецький шпигун. Щоб замаскувати свою контрреволюційність, бундівські ватажки намагалися підлий наклеп на найвидатнішого проводиря робітничої кляси витлумачити суто-психологічно: такий фанатик, як Ленін, здатний на все: для нього всі засоби добрі, аби тільки вони провадили до його мети...

II

НА РЕФЕРАТАХ ПЛЕХАНОВА І ЛЕНІНА

Через рік після Лондонського з'їзду мені судилося стати, після втечі з заслання, політичним еміґрантом.

Товариші, що пам'ятають ці роки, можуть собі легко уявити, з яким запалом я накинувся за кордоном на всякі дискусії, доповіді, реферати проводирів російського соціялістичного руху.

Тоді саме мені довелося вперше чути Плеханова.

Його лекції-реферати справляли величезне враження. Блискучий стиль, велика обізнаність, разюче вміння дискутувати, гостра ущіпливість полемічних засобів,—усе це захоплювало, підкоряло собі авдиторію. І все ж: на цих публічних виступах Плеханова панувала якась вимушеність, відчуженість. Слухачі були чимось сковані, не вільні. Навіть самим своїм зовнішнім виглядом Плеханов справляв враження людини, що дивиться на всіх своїх слухачів згорда; що знає собі ціну, свідома своєї великости... Завсіди чепурно одягнений, у чорнім сурдуті, з випрасуваним комірцем, з красивою краваткою на білісінькій прасованій сорочці, з перснем на вказівному пальці, з нерозлучним моноклем у руці, дбайливо-бездоганно зачісаний,—він якось не пасував до бідноодягненої еміґрантської публіки.

Іще одну особливість помічалося: ті, хто насмілювався брати участь у дебатах після його реферату, аж тремтіли... Неначе вони складали іспита. І це траплялося не тільки з масовим, пересічним слухачем, а й з видатними діячами.

Я пригадую, як раз у Женеві читала доповідь про жіноче питання тов. Олександра Колонтай. Доповідь її була блискуча і змістом і формою. Але от посередині доповіді увійшов Плеханов. Досвідчена політична діячка, добра лекторка, Колонтай якось збентежилася. Уже не було в ній ні того внутрішнього вогню, ні того внутрішнього блиску: здавалося, наче чогось дуже злякалася...

Це тремтіння перед Плехановим, здебільша, пояснювали незвичайною пошаною до нього, як до видатної особи. І тим то кожен почував себе в його присутності маленькою, непомітною людиною, що боїться провалу.

Те враження «відчужености», яке зробили на мене прилюдні виступи Плеханова, ще побільшало, коли мені довелося побувати у Плеханова дома й особисто з ним поговорити.

Вся атмосфера в його домі була надто перейнята «буржуазною культурою». Настрій, що там панував, зовсім не гармоніював з уявленням про Плеханова, як революціонера, що повинен і в своїм приватнім житті бути відмінним від першого-ліпшого громадянина—буржуа. В його домі панував дух суто-буржуазної ситої самовдоволености, аристократичного «бонтону»... Отакий був Плеханов і своєю манерою поводитися з відвідувачами. Все в ньому ніби говорило:

— Знай, хлопче, що ти стоїш перед самим Плехановим. Цінуй же ту честь, якої ти вдостоївся і... тремти.

І я справді тремтів. Під час розмови мої коліна дрижали від якогось нез'ясованого страху... І коли я пішов од нього, то все в мені було сповнене протесту. Всі мої революційні почуття і уявлення збунтувалися:

— Де ж той зразковий приклад, що його соціялістичний проводир і мислитель має показувати світові своїм особистим життям?

Щождо Леніна, то мені тоді здавалося, що з ним справа ще гірша. Поперше, навіть ті, що його, м'яко висловлюючись, недолюблювали, мусіли були, придушивши жаль, визнати, що Ленін не згірше від Плеханова обізнаний на марксизмі й багато знає. Поспіль усі вважали обох за рівних видатних мислителів щодо марксизму в тодішній Росії й однаковими величинами в світовім робітничім русі. Було відомо, що Леніна

шанують не менше, ніж Плеханова; що їх ставлять нарівні з такими проводирями робітничого руху, як Бебель і Жорес. Отож думав я, і Ленінові властива самовпевненість і від погордливо-самозакоханий...

Подруге, була дуже поширена думка, що Ленін взагалі страшенний «деспот», «кулак», якому не можна ні в чому суперечити. Отож він уже напевне наганяє страхи, жах... Як же я здивувався, коли в тій самій Женеві, побувавши вперше на однім із Ленінових рефератів, я зразу опинився в зовсім іншій атмосфері, ніж на рефератах Плеханова. Публіка—та сама еміґрантська публіка—здавалася зовсім іншою; вільною, веселою—ні тіні вимушености, неначе в тісному родинному колі.

Цьому сприяв уже сам зовнішній вигляд Леніна. Просто одягнений, як усякий бідний еміґрант, у витертім піджачку, з помятим м'яким комірцем — нестеменнісінько як ото він бував одягнений останніми роками,—але завжди чисто, охайно. У кожнім його рухові, в кожнім помахові почувається справжній, не вдаваний демократ у ліпшім значенні цього слова—справжній «син народу». Жадної ознаки «снобізму» нема ні в його манері поводитись, ні в його мові: ось я, такий самий, як кожен серед вас.

Якщо попереду не знати, що це Ленін, то про нього можна було подумати, що це звичайний пересічний росіянин, який щойно скинув ось свою чумарку і зробився «европейцем»; обстриг свою руду бороду—на французький кшталт, але лишився з тими самими азійськими рисами в обличчі: татарський проріз очей, випнуті по-калмицькому щелепи...

Тільки один високий великий лоб, що заходив далеко в глибину його рідкого волосся на голові—свідчить, що цей звичайний чоловічок повен якоїсь величезної сили...

Він не так красно розмовляє; нема того блиску, що в мові Плеханова; він не приголомшує цитатами з книг всілякими мовами, як Плеханов. Але його логіка гостра, як бритва. Його слова—без жадних криластих речень—врізуються в мозок. Навіть противники сидять зачаровані. Ось хапає він їх за горло—приязно, без уїдливости, не злословно: проте вони почувають себе дуже кепсько, його противники...

Коло мене сидить грузин, старий соціял-демократ, меншовик. Весь—увага. І коли Ленін своєю залізною логікою завдає вдар за ударом його меншовізмові, в цього грузина мимоволі виривається:

— От... бестія!

Публіка весело настроєна, усміхається. Усміхається й Ленін. Збори вже наелектризовані. І коли починається обговорення,—ні в кого й тіні побоювання забрати слово; навіть хто завгодно серед маси, коли має що сказати, виступає й говорить. Бо тут іде щира розмова, інтимна, сердешна. І коли Ленін когось і відстьобає, то воно хоч і не так артистично, як у Плеханова, зате доходить «до сьомого ребра» й затямлюється надовго...

На тих же зборах разом зі мною були ще деякі товариші, що вперше чули Леніна. І ми всі тільки здвигували плечима:

— Оце той «деспот», якого противники так ганьблять?

Ленінів реферат струсив самі основи мого бундизму... І чимало часу минуло, поки до мене знову вернулась бундівська сталість.

Як воно не чудно, але після цього реферату я боявся ходити на збори, де виступав Ленін... Цей дивний стан був не тількі зі мною, але й з досвідченішими товаришами, що відігравали видатну ролю в рухові. Було ясно, що ці товариші бояться Ленінових виступів тому, що він завсігди в очах у публіки лишається переможцем... А траплялося це тому, що Ленін усією своєю істотою викликав до себе необмежене довір'я, саме своєю природною простотою, своїм прямим ясним розумом, позбавленим удавання.

Після цього реферату я не переставав глибоко цікавитися Леніном. Мені дуже хотілося знати, який Ленін у своїм приватнім житті. І це не було простою, пустою цікавістю. Вона прямо стосувалася до питань, що тоді мене хвилювали: про соціялістичну етику, соціялістичну культуру й про революційну мораль.

Відірвані від живої російської дійсности, закинуті в чужій країні, ми, еміґранти, примушені були заглиблюватися в «самокопирсання», до того ж саме еміґрантське життя було сіре, й не було нічого такого, що відтягло б від цього безглуздого «копирсання». Усяке явище, яке будь-чим виділялося понад сіре буденне життя, баламутило еміґрантську колонію, викликало всілякі питання, породжувало сумніви.

До того ще доба була найреакційніша: люди блукали пригноблені, зневірені—і тому схильні до моралізування. От чому не було нічого дивного в тім, що я, після гіркого досвіду з Плехановим, зацікавився приватним Леніновим життям.

III

ОПОВІДАННЯ ПРО ЛЕНІНА

Після того, коли я вперше чув Леніна в Женеві, мені довелось побувати в Цюрісі. По-сусідству з моїми приятелями, в яких я гостював, жили російські студенти-більшовики, прізвища яких я, на жаль, забув. Пам'ятаю тільки, що серед них був молодий польський товариш, якого звали «Вова».

Ці студенти тоді запопадливо вивчали політичну економію Запам'яталось мені це, бо коли вперше опинився я в їхній кімнаті, там була гаряча суперечка про додаткову вартість, і втягли й мене в цю суперечку. Обізнавшись ближче з цими студентами, я помітив, що вони пройняті незвичайним преклонством перед Леніном—преклонством, що доходило до фанатизму... Такого ставлення до Плеханова мені не доводилось помічати, навіть серед найзавзятіших його прибічників. Плеханов був найвищим авторитетом для меншовиків. Думка Плеханова підкоряла собі все і всіх. Але не було й ознаки фанатичного преклонства. Плеханов розумний, дуже учений, незвичайно дотепний, гострий—на нього треба вважати. І ставлення меншовиків до нього швидше нагадувало ставлення студентів до свого професора...

Мене ,признатися, трохи бентежило це захоплене преклонство моїх нових знайомих перед Леніном. Я не міг зрозуміти, як можуть марксисти дійти до такого обожнення особи. І першого ж вечора в мене відбулася сутичка з моїми новими знайомими. Ми розмовляли про нові напрями в російській літературі, про так звані «богошукання», що тоді були модні навіть серед соціялістичної інтеліґенції; найбільшої ваги діляли двом творам поточної літератури: «Сповіді» Максима Ґорького і «Релігії та соціялізмові» Луначарського.

З приводу «Релігії та соціялізму» сам Плеханов виступив з гострою критикою і оголосив цю книгу антимарксистською, бо такі, мовляв, твори обертають народню масу в забобонний культ. Через те, що «Сповідь» Ґорького була просякнута тенденцією «богобудівництва», то Плеханов не помилував і Ґорького.

Між іншим, обидва згадувані твори зробили на мене особисто велике враження. Надто врізалася в пам'ять та сцена з «Сповіді» Ґорького, де дівчина-каліка, підо впливом гіпнози від юрби, одужує й починає вільно ходити, що за задумом Ґорького, символізує силу колективу.

З приводу «богошукань» Плеханов прочитав у Женеві кілька лекцій. Він на дрібки розтрощив ідею, що її Луначарський розвивав в своєму творі, про об'єднання марксистського світогляду з релігією, ідею «соціялістичної релігії» Плеханов висловив також жаль з приводу того, що великий художник Ґорький пробуває під шкідливим впливом цього настрою.

Оці лекції з їхньою залізною логікою трохи послабили в мені перше враження від цих двох творів. І в згадуваній розмові з моїми новими знайомими я став на бік Плеханова, і за це дістав прочуханку:

— Ленін цілком іншої думки в цій справі.

Ленін не менше за Плеханова був проти теорії Луначарського і тенденції Ґорьківської «Сповіді», але ті цюріхські студенти ще не знали цього, і їхніх аґументів, з *неправдивим посиланням на Леніна,* було цілком досить, щоб їм не зважати на мої висновки. Це й обурило мене. Через те, що розмовляли ми на домашній вечірці, то я розпалився і назвав їх усіх ідоловірцями.

Отут то й заварилася каша. У густих хмарах тютюнового диму, розпалені від випитої з незвички чарки вина, усі накинулися на мене з найобразливішими епітетами:

— Вузьколобий, однобокий бундовець!

— «Плеханствующий попугай!».

Я, звичайно, не дарував їм цього і називав їх не менш образливими слівцями.

І наша суперечка, що затяглася до світанку, кінчилася тим, що ми всі розійшлися «індиками»: червоними, надутими, кожний певний своєї правди.

Ще добре, що наша суперечка кінчилася досить безпечно, бо серед наших опонентів були такі гарячі хлоп'ята, надто молодий польський товариш, що їх ледве стримували від «рукопашних доказів» проти моєї єресі, яка, в даному разі, була Леніновою «ерессю».

Звісно, коли чад від вечірки розвіявся, ми забули й за суперечку,—і між мною та щирими хлопцями встановилися найприязніші взаємини.

Другого дня, уже в дружній, спокійній розмові, мої нові приятелі намагалися довести мені, чому вони так глибоко вірять Ленінові. Їхня повість, сповнена деяких подробиць про Ленінів побут, його душевну простоту, дивну скромність, товариську відданість, веселу вдачу, про любов до дітей, до природи, про його спритне катання вельосипедом, захоплення грою

в шахи, про те, що його улюблені письменники—Пушкін, Толстой, Беранже, про його вміння задовольнятися найменшим,—ця їхня повість була сповнена зворушливої щирости.

— От справжня нова людина,—вигукував кілька раз із патосом молодий польський товариш Вова.

— Прообраз людини майбутнього соціялістичного суспільства,—додавали інші.

Тоді мене не цікавило, чи справді вірні всі ці подробиці про Леніна, звідкіль мої нові приятелі черпають їх, чи з особистого знайомства з Леніном, чи з розмов із іншими. Враження все це справляло величезне, яке не залишало жадних сумнівів щодо правдивости всього розказаного. Те, що такі подробиці цікавили Ленінових прихильників, правило за ключ, щоб зрозуміти ставлення до Леніна й Плеханова їхніх прибічників.

Більше мені не довелося побачити Леніна за кордоном. Я його бачив уже в Росії, коли його палкими й найвідданішими прибічниками були не гуртки інтеліґенції, а мільйонні маси робітників та селян...

IV

ІЛЬЇЧ

... Грудень.

Лютує хуртовина. Крутиться метелиця в чортячім танку крутиться й дико виє. Це північний вітер розходився на берегах Неви і стьобає холодом на Петроград, ріже, неначе бритвою. Подорожні, зібгавшись від холоду,—біжать, не оглядаючись, щохвилини спотикаючись об груддя мерзлого снігу—дух забиває... Тьмяний морозний день швидко кінчається, і разом з ним ушухає вуличний рух. Де-не-де покажуться санки, промчить зледенілий трамвай. Лячно якось; від засніжених будівель, від ліхтарних стовпів, що виють на вітрі...

Одної з таких грудневих ночей нас—групу засуджених на виселення в Сибір—вели Невським проспектом. У домах, ресторанах та інших веселих місцях блищали вогні. А тут, на головній вулиці столиці, було порожньо. Тільки холодний різкий вітер нещадно вив і гнав нас, одягнених в арештантські кожухи, гнала й варта, що була лиха й по-матерньому заганяла і нам і вітрові...

Хуґа виє, завиває... Ми тримаємося щільно один коло одного, щоб не впасти, не звалитися. І здається, наче ми бродимо сніжаною пустелею, напружуючи останні сили, і що ось-ось заблищать зловісні вогники вовчих очей...

Та невже це славетна російська столиця з її веселощами та блиском, з її витонченою «цивілізацією», з її «азійською дикістю?».

... І от тепер, через багато-багато років, така сама груднева хуґа, така сама люта груднева ніч...

Але вже нема тих блискучих вогнів на Невському проспекті. Ледве-ледве блимають тьмяні ліхтарі. Але зате широкою хвилею линуть народні натовпи—шумливі, врочисті, що своєю з'єднаністю перемагають і хуґу й пітьму... Вони втягають усе й всіх у свій вир. Якась нез'ясована таємність захована в цих обтріпаних шинелях, подертих повстяниках, засмальцьованих кожухах, старих хустках...

І ми, гурток делеґатів 8 з'їзду «Бунду», стихійно зливаємось з шумливим натовпом, стаємо кістю від кости його, плоттю від плоті цього хвильного моря людей... Ми ледве держимося на ногах від утоми, дошкуляє холод, зуби нам цокотять. Але ми—линемо разом із живим людським потоком.

— Що сталося?

Молода дівчина-робітниця, взута в солдатські чоботи і чоловічий халат, дивиться підозріло на нас і з іронічною посмішкою зауважує:

— Інтеліґентики... буржуйчики... що, не до вподоби? Мабуть не звикли, га?

З-під ганчір'я, яким закутана їй голова і майже все обличчя, виблискують двоє суворих очей. Крізь стиснуті зуби вона зі свистом промовляє:

— Ільїч має зараз проїхати, народ ото й жде.

Ця проста коротка фраза з'ясовує все. Ми починаємо розуміти глибоку суть того, що відбувається...

«Ільїч»—повторювали навколо сотні уст, заглушуючи хуґу, і в цьому хорі захриплих голосів почувався народній екстаз...

Тьохнуло в серці...

Усього годину тому на засіданні з'їзду «Бунду» Лібер виливав гіркоту свого серця з приводу більшовицького перевороту, називаючи Леніна «могильником революції»... Делеґати бурхливо плескали йому. А коли один товариш насмілився заперечити Ліберові, то його затюкали, не давали говорити, не хотіли слухати:

— «Більшовик!».

І цього одного слова було досить, щоб делеґат, засоромлений, зійшов з трибуни...

Тепер ми стоїмо тут, сковані холодом, заворожені народньою масою, яка тремтливо жде, не діждеться цього «могильника революції»...

Пригадую так ясно слова померлого вже тов. Стьопи, який пробув кілька років в Америці й повернувся до Росії, по-більшовицькому настроєной.

— Ну, хто ж має більший вплив на масу: «демагог» Ленін, чи «витриманий» марксист Лібер?

Нам нічого було йому відповідати.

Справді: там у світлій теплій залі клюбу Петроградської єврейської буржуазії, де відбувався з'їзд «Бунду», люди «мудрствують лукаво» й на підставі Маркса хочуть довести, що Ленінова революція—не є революція...

А тут, під темним склепінням грудневого неба, в нічній темряві, не зважаючи на лютий мороз і хуртовину, стоять засніжені натовпи народу—обідрані, обтріпані, зголоднілі,—щоб іще разок поглянути на свого проводиря, послухати його...

На чиєму ж боці правда? Чи на нашому, що набули прихильности в очах єврейської петроградської буржуазії, чи на боці Леніна, що є страховище для всіх цих передніших верховодів?

Чи думав я тоді про це, чи ставили перед себе інші наші товариші це питання,—не знаю. Але що я добре пам'ятаю—так це те, що з того моменту почали мене опановувати важкі сумніви щодо правдивости наших позицій...

Тов. Стьопа тут же пригадує:... коли до Києва дійшла звістка про більшовицький переворот, то навіть наш непіддатливий Рафес вигукнув: «Жовтнева революція! Такою вона і ввійде в історію»...

І от ця історія відбувається на наших очах... Ясна, як на долоні.

Ми знали, що того вечора відбулося засідання Петроградської ради, де Ленін мав виступити з доповіддю про мирні переговори з Німеччиною. Цей виступ мав бути одним з найвидатніших. Після доповіді Ленін мав виступити на робітничих зборах у Невськім районі. Про це й довідалась народня маса і линула туди з усіх усюд. Облич невидко було: одні лише засніжені постаті, що крутилися разом із сніговим вихорем і зливалися з засніженими будівлями в нічній пітьмі... Здавалося, відбувається боротьба між стихійною народньою масою і розлютованою стихією природи. Ось хтось падає, за ним інший, хтось хрипко сміється, наче зідхає. А народні хвилі стають дедалі ширші—нема впину, нема перепони для них... Із народ-

ньої гущі починають линути звуки «Інтернаціоналу». Але лютий вітер розриває ці звуки і дзвінкі уривки розносить далеко навколо—над ліхтарними стовпами, над засніженими будинками, за старими пам'ятниками... Ці уривчасті звуки підхоплюють інші гуртки в різних кінцях,—і ще більше розлютованій хузі вже понад силу заглушити потужні звуки загального співу...

Враз повітря прорізала герготня авта. Усе змовкло. Неначе надприродна сила спинила рухомі натовпи люду посеред дороги. Хуґа виє щораз дужче. І крізь це скажене скигління залунав дзвінкий дівочий голос:

— «Ільїч!».

А з нею вся людська маса стрясає повітря вигуками:
— «Ільїч».

Наша група протискається ближче до авта, ярко освітленого своїми передніми електричними ліхтарями. Хто всередині—не видко. Але от з'являється знайома постать. Я її бачив багато років тому в Женеві... Та сама посмішка на устах, той самий проникливий бистрий погляд, випнуті вилиці. Тільки щось інше на голові: якась каракулева старенька шапчина, та й пальто інше, облізле, з вузьким каракулевим коміром, зовсім негодящим для петроградських морозів.

Це був Ленін.

Він здався мені трішки постарілим.

Маса вимагає:

— Нехай Ільїч говорить.

А хуґа виє, кружляє над натовпами, заглушує людські голоси. Але Ленінів голос залунав і він перемагає хуґу. Крицею звучить—потужний, громовий голос Ільїча...

Що Ільїч говорить, я вже не чую, бо людська хвиля, неначе снігову грудку, затерла мене, відтиснула й відкинула кудись убік від авта. Тільки здалека линуть звуки оплесків, неначе кулеметна тріскотнява,—і все це вкриває протягле тисячоголосе «ур-ра-а»...

... Коли я, цілком закоцюблий, вернувся до гуртожитка для делеґатів бундівського з'їзду, що був раніш шведською лікарнею, було вже дві години ночі. Швайцар з гуртожитка, обрусілий швед,—високий ставний дід із жовтим пергаментним обличчям,—поскаржився мені:

— От яка хуґа. Кружляє пекельним виром... Ільїч не міг навіть своєї промови закінчити...

Цей старий швед, виявилося, теж тількищо повернувся з Невського проспекту.

V

ЛЕНІНОВА БЛИСКАВКА

Розпатлані дні.

Денікін суне на Москву, Юденіч—на Петроград.

Передбачаються великі запеклі бої.

Їду з Москви до Малаховки. Від довгого очікування біля білетної каси та дожидання поки прибуде поїзд—ноги, наче лід. У відчинених дверях темної «теплушки» лютую завірюха. Зачинити двері, проте, ніхто не згоджується. Тіснота така, що нема чим дихати. На мої ноги хтось поклав великий пак. Він важить нічогенько, але захищає ноги від лютого холоду...

Поїзд посувається немов хтось, надсаджуючись поволі його підштовхує. Хуртовина миготить крізь двері в очах дрібними білими порошинками. Нічого не видко в пітьмі, тільки чути плямкання губів, коли жують моркву.

Сон змагає. Куняючи, чуєш благальний м'який жіночий голос: «товаришу, чи не можете трошки посунутись? Ледве стою на ногах». Я не розумію, що це скеровано до мене. Сон не випускає. Раптом щось падає на великий пак, що на моїх ногах, і мене пронизує такий біль, аж крикнути хочеться. Зчиняється галас: людина знепритомніла. Від метушні мене зовсім стиснули як лещатами. Ось знепритомнію, здається, і я. Щосили відштовхую від себе і стає вільготніше. Але хтось уже сидить на моїх колінах. Чую той самий благальний голос: «Пробачте, товаришу».

Обличчя тої, що сидить на моїх колінах, невидко. Але в її голосі дзвеніть молодість. Вона їде на станцію дальше від Малаховки, до Люберців; вона вчителька у дитячому будинку; їхала до Москви по книги для бібліотеки дитбудинку. Пак, що лежить на моїх ногах, то її...

Від подвійного тягару і на колінах і на ногах мені вже надто тепло, так тепло, що задихнутись можна..

Раптом поїзд зупиняється. Сніг так засипав рейки, що не можна далі рушати. До того паротяг має мало дров, отож поспішати не слід. Кого це обходить, коли приїдуть? Як не сьогодні, то завтра, або аж позавтра...

Багато пасажирів виходять з вагона. Стає просторіше. Мої коліна й ноги визволяються. Моя сусідка, з молодістю в голосі, запитує, чи є в мене сірничок; вона зате може почастувати мене цигаркою. На щастя, я дістав сьогодні на харчову книжку дві коробочки сірників; вони, проте, мають таку властивість, що блиснуть і зараз же гаснуть. Моя сусідка запа-

лює і запалює сірники; мало вже не попсувала цілу коробочку; нарешті запалила сірничка; при світлі блиснула на мить з-під товстої селянської хустки пара глибоких чорних очей.

Вагон знову переповнений, і поїзд тягнеться далі з стогоном колесних осей, досить часто зупиняючись.

Сусідка запитує:

— Ви, товаришу, комуніст?

— Так.

— До якого району належите?

— До Кремлівського.

— Он як, з Ільїчем в одному районі? Чи бачили ви його будь-коли?

— Еге ж.

— От щасливий.

Грубий голос втручається:

— А що ж? Ільїч не пиховитий. Такий як і всі. Всі можуть його бачити, розмовляти з ним.

Зачувши, що мова йде про Леніна, зацікавились нашою розмовою ще кілька пасажирів.

Облич у пітьмі невидко. Тільки серед морозяної тиші падають теплі слова, виходячи глибоко з серця.

Ільїч...

Сусідка розповідає:

— У дитбудинку, де вона навчає, ще немає електричного освітлення. Отож, збирається делеґація до Ільїча з клопотанням...

— Тепер не час,—відгукається грубий голос,—Ільїч має важливіші справи; треба попереду вигнати собак проклятущих—Денікіна й Юденіча.

— А хіба ж виженуть?—чується питання.

Відповідають враз кілька голосів:

— Авжеж! Ще як виженуть! Не тільки їх, а усіх, усіх собак. Як то, революцію зробили, а вони лізтимуть?—вибухає така типова російська лайка, що я засоромився перед сусідкою.

Сусідку, однак, це мабуть не обходить, вже звикла до такого. Серед темряви здається, що її чорні очі ще поглибшали, немов би хотіли пронизати того з грубим голосом.

Крізь хуртовину в дверях прорізує пітьму вузенька смужка світла наче від прожектора.

Грубий голос вигукує захоплено:

— Можу заприсягтися, «Ленінова блискавка».

Я зацікавився цим чудним вигуком.

Виявляється, що так прозивають на деяких фронтах прожектори.

Людина з грубим голосом розповідає про себе: Був у Червоній ґвардії, також і в Червоній Армії. Але занедужав і їде відпочити до себе додому в Краскове, станція перед Малаховкою. До революції працював недалеко Москви на порцеляновій фабриці. Вимова у нього як у російського селянина.

Сусідка запитує:

— На яких фронтах ви були, товаришу?

— На яких? На всіх,—відповідає селянин,—Колчакові завдали перцю, Петлюрі, Махнові, чехословакам, німчурам, австріякам. Видужаю, знову піду завдати перцю Денікінові, Юденічеві та решті собак. Країна мусить бути радянська від краю до краю, так як Ільїч сказав. Ми вже покажемо собакам проклятущим як лізти на нас. Чи чули ви? Проти Юденіча пішло добірне військо, орли, один до одного; коли «Ленінові блискавки» заблищать отак посеред ночі, і гарматоньки заграють, весело ж буде тоді...

Від простих селянинових слів підноситься настрій у цілому вагоні. Забули про холод, муки подорожі, тісноту і голод.

Сусідка все допитується:

— Чи бачили ви самі, товаришу, Ільїча?

— Теж запитала, на власні очі бачив, навіть розмовляв з ним. От як з тобою.

— Коли?

— Лише того тижня в неділю.

— Он як!

— Морозяка був, аж смалив. Стоїмо ми ото всі на Театральному майдані: прийшли на заклик обороняти ради. Стає Ільїч на ящик і загримів: так і так, товариші, вони хтять, ті собаки, нас придушити. Хто це дозволить? На це відповідають всі, як одна людина, аж пара з вуст піднеслася хмарою: ні, не вони нас, а ми їх. Ільїч каже: «гаразд, братця, то йдіть на фронт і боріться, як леви, за нашу справу, за ради. Тепер, братця, ще пагано, дуже погано: голод, холод, пошесті. Але хто тому винний? Вони, вороги, треба їх розтерти на порох, щоб згадки від них не лишилося.

Говорить він, Ільїч, як брат, і слова котяться, в душу проходять, розтікаються по всіх кістках, немов добрі ліки. Всі вигукують: хай живе наш проводир, Ільїч, хай живуть ради. І заспівали «Інтернаціонал», аж стіни задвигтіли. А в мене серце плаче: мене забраковано, заслаб трохи. Що ж робити?

Всі підуть на фронт, а я зостануся. Вирішив порадитись з Ільїчем: як він скаже, то воно й буде. Набираюся сміливости і голосно вигукнув: товаришу, Ільїч, дай пораду... Він наказує мені підійти ближче. Всі заздрять мені. Я підійшов, а серце тьохкає. Таки свій, рідний, а все ж Ільїч, найбільший провідир інтернаціонального пролетаріяту, витрушує з рукава всіх буржуйських міністрів; а я хто? Красковський селюк. Ільїч одначе глянув на мене своїми гострими очима, поклав мені руку на плече, і ввесь острах зник. Ось як стою тут з вами та розмовляю, розповів я йому—так і так. Відгукається він на це як брат: ні, покищо тобі, товаришу, слід відпочити, а далі побачимо. Наказав мені Ільїч прийти до Кремля. Прийшов. А там мені подали два папірці—одного до московської ради, щоб мені видали теплу одежу, а одного до красковської ради на постійний «пайок»...

Стало тихо. Помітно, що всі захопилися цим оповіданням. Не помічають навіть, що поїзд знову стоїть.

Коли захоплення пройшло, сусідка висловлює своє здивовання:

— Отак воно й було?

Селянин схвилювався, спершу міцно вилаявся, а далі закинув:

— А що, вихвалятися треба мені перед вами? Що я хіба? У Червоній Ґвардії був, тепер я червоноармієць, то що сказав, те й сказав,—додав пиховито:—Можу вам показати папірця від Ільїча до красковської ради. У кого є сірничок?

Я подаю останній коробок сірничків. У селянина вони запалюються. У якогось пасажира випадково знаходиться олійна лямпка, яку він купив у Москві на Сухарівці.

Лямпа кидає тьмяне світло на вагон із стиснутими людськими тілами, що здаються закутаними муміями. Хуртовина намагається загасити лямпу ;селянин, високий і худорлявий, у нових повстяниках і новому кожусі, загорнений товстим башликом, зачиняє двері. Ніхто проти цього не протестує, немов би враз уж не бракувало повітря...

Моя сусідка хоче мати честь зачитати всім Ільїчевого папірця: вона зсуває велику хустку, і показалось молоде втішне обліччя. З превеликими труднощами дали їй місце біля лямпи, поставленої на одламану дошку задньої стіни. Високий селянин, пошукавши довгий час у пазусі, витяг пакетик, акуратно складений. З пакетика він вийняв темний шматок паперу і підніс його сусідці, не випускаючи його з рук.

Здавалося, що вогник глибоких чорних очей з'єднався з вогником лямпи. Серед моторошної тьмяности зачитується тремтливим соковитим жіночим голосом за напруженої уваги цілого вагона наказа до Красковської ради, забезпечити постійним «пайком» хорого червоноармійця Івана Матвійовича Косогорова, Підписано «Владимир Ульянов-Ленин».

Минає кілька хвилин, доки люди в вагоні стямляться від здивовання. Герой події теж нічого не каже. Він тільки дивиться з-під башлика і гордовито всміхається, немов кажучи: не так легко заслужити на таку честь...

Загальне захоплення перериває власник лямпи, кругленьке закутане створіння, що рухається наче шар. Він бурмотить: треба бути ощадним, щоб залишити і для дому.

Косогоров каже поважно до кругленького створіння:

— Ось, товаришу, коло твоєї лямпки зачитали папір аж від самого Леніна.

Створіння щось незадоволено бурмотить під ніс.

— Мабуть мішочник,—чути зауваження, — спекулюєш, братіку? Коштом народу. Ось хто наша напасть.

— Не журись, братіку,—розважає Косогоров,—ось справимось з тими собаками, то й візьмемось до цих собачок. А що ж наш Ільїч хіба ж залишить таких п'явок?

Зчиняється галас. Хочуть не інакше як викинути мішочнина з вагона. Але Косогоров не дозволяє: все мусить бути за радянським законом, як Ільїч наказав.

Поїзд усе ще стоїть. Знову відчиняють двері. Хуртовина притамувалась. Тільки великі гори снігу заступають все навколо. Захмарене небо зависло над білою пустелею. Машиніст сам не знає, скільки доведеться тут стояти.

Ось почали вилазити з вагонів різні постаті. Біла пустеля залунала від людських голосів, схвильованих, обурених. Відкілясь час від часу все ще посилає смужку світла «Ленінова блискавка». Вона освітлює постаті, що танцюють по снігу, щоб зігрітися. Звідки тут узявся прожектор? На це ніхто не міг відповісти.

Косогоров упевнено каже:

— Це наша, справжня «Ленінова блискавка»; я їх пізнаю вже.

Він підспівує своїм грубим голосом, що хрипить тепер уже з присвистом:

Свети, свети, Ленина молния,
Освещай нам путь вольтотный,
Дорогу молодецкую!

Косогорова підтримує тонкий чоловічий голос, високо взявши:

Шагом марш, шагом марш
За житье новое.
За велику цель советскую!..

Вітер заглушує спів у білій пустелі, а паротяг плаче сумовито, немов благаючи, щоб зглянулись на нього в його самотності та занедбаності...

Пасажири залазять назад у вагони. Холод знову проймає всіх. Мовчать. Тільки Косогоров підспівує весело своїм хрипким грубим голосом пісню про «Ленінову блискавку».

Створено цю пісню на сибірських полях в боях з Колчаком, і вона перейшла на інші фронти.

Так розповідає хорий червоноармієць, що везе з собою папір, підписаний від самого Ільїча. Можливо, що він сам створив цю пісню.

Сибірський мороз лютує. У заметах снігу лежать поховані борці. Чатують ворога. Блисне на нього, на ворога, раптово «Ленінова блискавка», гармати заграють, і гайда далі великим ясним шляхом рад...

Моя сусідка, молода вчителька, з глибокими чорними очима, захоплена і пишається: бібліотеку везе для свого дитбудинку,а серед книжок і Ленінові твори; вона мені заздрить, що я належу разом з Леніном до одного партійного району. А ще більше заздрить хорому червоноармійцеві, що лише того тижня розмовляв із Леніном як рівний з рівним....

Чи не світять тепер «Ленінові блискавки» десь біля Царського села, де такі, як Косогоров, женуть Юденіча? Чи не світять вони десь під Орлом, де такі, як Косогоров, женуть Денікіна? Авжеж світят вони, і гармати грають, грають...

Ось снується в пітьмі та морозяній тиші пісня, тихо й інтимно. Чи це увіч, чи ві сні?

Коли я прокидаюся, вже день. Сніг вилискує. Небо блакитне. Сонце торує собі шлях.

Косогорова вже нема. Зник і мішочник, що його хотіли викинуть з вагона, як напасть для революції. Сусідка одначе ще тут; вона стереже свій пакунок з книгами, що серед них є також Ленінові твори. Вона запрошує мене приїхати до Люберців, відвідати дитячий будинок, де вона за вчительку; частує мені при цьому цигаркою взамін на сірничка.

Нарешті приїхали до Малаховки.

Прощаючись, моя сусідка просить нагадати за неї та її учнів Ільїчеві, коли зустрінуся з ним у Кремлівському партійному районі, що до нього має приїхати делеґація з клопотанням завести в Люберецькому дитбудинку електричне освітлення,—його «Ільїчеві лямпки».

Вона стискує мені, ця молода товаришка, міцно руку і кричить мені вслід, коли я вискочив з теплушки:

— Не забувайте, товаришу...

У сніжно-морозяному просторі, позолочена соняшним світлом, лунає пісня бадьоро-радісно:

Свети, свети, Ленина молния,
Освещай нам путь вольготный,
Дорогу молодецкую.

VI.

ЛЕНІН НА ТРИБУНІ

Голоднувато, зате весело. На фронтах ще відбуваються жорстокі бої. Але ворога вже відтиснули далеко-далеко від центрів революції. Вулицями маршують полки за полками. Їхні мірні кроки лунко віддаються в морознім повітрі, відбиваючи такт об засніжений брук, що виблискує неначе кришталь, під яскравим соняшним промінням. У чистім повітрі мають прапори, линуть урочисті звуки духових оркестр. Це червона Москва вітає відкриття восьмого з'їзду Рад.

Я—вже у вирі людських хвиль. Вони заливають московські вулиці. І я серед них уже не чужий, не сторонній, а—свій, з просвітленою, після важких переживань, свідомістю... Я бачу навколо себе ті самі бідно вдягнені постаті, що й тоді, три роки тому, на Невськім проспекті в Петрограді. Але тепер вони вже не лякають мене своєю загадковістю: нема в них уже тієї суворої стихійности, тієї загрозливої таємности й ворожости в рухах...

Тихий морозний день. Світлим пестливим спокоєм дихає природа. І люди примиренно всміхаються до ясного сонця. Як багато серед них худих, виснажених облич. Та і я сам сьогодні й краплинки в роті не мав. Але що за біда?

От і я за цей час уже кілька раз чував Леніна за різних обставин. Чув його в хвилини найвищої пригніченості, коли ждали падіння Петрограду; коли Москві загрожувала серйозна небезпека.. І кожного разу я наочно переконувався, як маса після його промови виходить просвітленою, надхненою, повною зважливости, відваги, здатною на самопожертву, на

геройські подвиги. Один його заклик «до зброї»—і тисячі, десятки тисяч хапають ґвинтівки, відбивають атаку, рятують становище.

Зовсім це було недавно,—після невдалого походу на Варшаву. Настрій у лавах РКП був трохи пригноблений. Цей настрій відчувався й на засіданнях ВЦВК'у, й на скликаній тоді ж партійній конференції. Але от з'явився на трибуні Ільїч. Зовсім прості слова сказав він, без жадного мудрування, без ефектів—так, як говорить старший брат, добродушно, але врозумливо, дбайливо, суворо й переконливо. І пригнобленість умить розвіялася, як дим...

Я сидів на трибуні, серед журналістів і мав змогу близько спостерігати Леніна. Враження було таке саме, яке дістаєш і оддалік: людина нечуваної щирости, зважливости й незвичайно видатної пам'яті.

Виступають один по одному промовці. Ленін сидить десь у куточку, сидить зторбившись, неначе зосередившись у собі і тільки з ледве помітної посмішки на устах видко, що він уважно слухає... Промовці закінчили. Виступає Ленін. І дивно: жадне слово з усіх промов не вислизнуло від нього... Горе тому, хто потрапить під його сувору критику! Не вдаючись ні до яких демагогічних засобів, він так розчухрає противника, що тому тільки й лишається—визнати себе переможеним. Якщо ж йому роблять овацію, як переможцеві, він бентежиться як дитина, й тихо, непомітно зникає; якщо цього не вдається, то забивається кудись у куточок, щоб його не було видко для публіки, що захоплено плеще...

Пригадується мені історична зустріч: на трибуні з'являється сива Клара Цеткін. Вона обіймає Леніна, цілує, гладить його лице, як сповнена любови старша сестра. Заля захоплено плеще, бачивши цю величну картину. Ленін зворушений цією зустріччю. Але він такий збентежений, зніяковілий,—і разом з Кларою Цеткін сквапно втікає з трибуни, неначе школяр, що провинився... Партійна конференція голосно іскяно регоче...

* * *

... От, нарешті, і Вранґеля перемогли. З'їзд Рад має вирішити важливі питання: про перехід до мирного будівництва, про електрифікацію країни.

По московських вулицях маршують полки за полками, фабрика за фабрикою,—і скрізь, здалеку й зблизька лине, як символ, одне тільки слово «Ільїч».

Це слово не сходить з уст і в понад двох тисяч делеґатів, що прибули сюди з найвіддаленіших кутків неосяжної Росії. Скільки націй у цій країні, стільки саме мов на з'їзді Рад, стільки ж усіляких національних убрань. Вони—і на московських вулицях, де зливаються з населенням, з полками червоних героїв. І під блакитним небом справжнього московського зимнього дня пливуть звуки «Інтернаціоналу» усіма цими мовами, зливаючись в одну могутню звукову хвилю. Московський великий театр повнісінький. Яблукові нема де впасти. Всі в тремтливім чеканні.

Навіть чужоземні кореспонденти, які сидять у льожі проти трибуни,—і ті в піднесенім настрою: і їм передався загальний урочистий настрій, який випромінювали селянські й робітничі обличчя, освітлені електричними вогнями з кришталевих люстр.

Світло й радість, блиск і розкіш, поєднані з простими сірядками, саморобними личаками, з сірим солдатським шинелями, збитими чобітьми, з чумарками й каптанами. Жадного фрака, жадного циліндра. Якщо й виглядає де-не-де з колишньої «царської льожі» біла випрасувана сорочка, що нагадує про колишні часи,—то це мабуть якийсь европейський дипломат...

Тов. Калінін заявляє:

— Слово належить голові раднаркому Володимирові Ільїчу Ленінові!—Всі в великій театральній залі вже стоять, поскидавши шапки. Не чути ні співів, ні музики, але здається, що все навколо співає, що людські обличчя співають...

Ленін виходить на трибуну. В залі гримлять оплески. На обличчі в Леніна вираз здивованої дитини....

Він махає рукою, щоб заспокоїлися. Але великий театр впадає в такий екстаз, що вигуки «Хай живе Ільїч» ураганом линуть у повітрі,—і не знати, коли це все може заспокоїтися.

... Ленін уже промовляє. Говорить так просто, так ясно. Якщо в когось іще криються якісь сумніви щодо сталости радянської влади, непереможности пролетарської революції, ліпшого майбутнього,—то ці сумніви розвіваються, зникають.

Накопичуються факти, цифри, що охоплюють усі куточки радянського життя, що обрисовують загальне політичне становище у всесвітнім маштабі. Сухі факти, безсторонні цифри. Але з них виринає вся епопея боротьби: того що є, що було й що буде. Протягом усієї своєї доповіді стоїть Ленін на одному місці, але враження таке, що він весь—рух, сама навальність. Його гострий погляд неначе врізується в кожного з присутніх

у цій великій залі. Його слова втілюються в свідомість своєю залізною логікою, своєю тверезою аналізою.

У прикінцевій частині своєї промови Ленін порушує питання про ті дива, які може натворити електрифікація. І знову з цифрами доводить, що за одно десятиріччя всі пролетарські республіки, від краю до краю, можна електрифікувати.

І бачиш, почуваєш, усвідомлюєш, що перед тобою не мрійник, не фантаст, а творець-будівник сьогоднішнього дня; що у нього кожний ґвинтик ретельно визначений, має своє місце. І здається, що от-от цей весь великий механізм почне рухатись з точністю годинникової стрілки...

Ленін кінчає свою промову, тримаючи в руках грубу книжку, складену спеціяльною комісією з видатних інженерів та вчених про електрифікацію, і, вимахуючи нею в повітрі, вигукує:

— «Ось воно—новий «катехізис» нашої пролетарської революції».

Не віриться,що перед нами стоїть людина з трьома отруєними кулями в організмі. Так, це велетень, який є непереможний. Кожне його слово—важкий молот, що руйнує і творить. Казково швидко працює цей дивний молот. Навалено купи сміття, навантажено гори сирового матеріялу, а над усім цим хаосом починають вимальовуватись силюети чудових будинків, залитих яскравим світлом...

Театр гуркоче, театр гримить. У багатьох, особливо в селянських депутатів—сльози в очах... Це сльози захвату, піднесення. Одно тільки речення—більше як десятьма мовами—лунає в театральній залі:

— Хай живе Ільїч!

— Хай живе Ленін!

Як довго промовляв Ленін?

Хто стане лічити години, хвилини?

... Коли ми виходили з театру, уже над Москвою простяглося нічне, зоряне небо.

І великі електричні плякати на Великім театрі відсвічували своїми вогнями бадьорі гасла боротьби й перемоги, кривавої війни й мирного будівництва,—відбиваючи світло на великі натовпи народу, що скупчилися коло Великого театру.

Кремлівський годинник звуками «Інтернаціоналу» відбив північ.

Отаким я бачив Леніна здалеки.

Але я бачив його і зблизька, в його кабінеті, під час особистої з ним розмови.

VII

ДО ЛЕНІНА В КРЕМЛЬ

Ленін особливо цікавився Америкою. Тим то він часто запрошував до себе товаришів, які побували в Америці і добре були обізнані з американським життям. Перед моїм другим від'їздом до Америки така честь випала й мені.

Це якраз збіглося з моментом, коли Комінтерн енерґійно заходився об'єднувати розпорошені комуністичні фракції в Америці в одну загальну єдину партію і скеровувати в правильне річище американський комуністичний рух.

Представники цих комуністичних фракцій, звичайно, не були досить об'єктивні в своїх доказах. Серед них були й такі, які й чути не хотіли про об'єднання. Одна сторона обвинувачувала другу у всіх смертних гріхах. Приміром, комуністична партія винуватила об'єднану компартію в злочиннім центризмі й опортунізмі. О.К.П. й собі вважала членів КП твердолобими сектантами, противниками будь-якої масової комуністичної роботи. Раптом втрутився «Комуністичний об'єднаний комітет», який тих і тих не помилував.

Тільки на одному погоджувались представники всіх цих груп: що в Америці покищо й мови не може бути про будь-яку відверту леґальну комуністичну партію. Навіть якби й пощастило об'єднати всі комуністичні сили в одну організацію, то й ця новооб'єднана партія муситиме працювати в підпіллі, нелеґально.

Ленін не дуже то довіряв представникам цих ворожих одна до одної партій. Він був тієї думки, що які б не були політичні умови в Америці, конче потрібно напружити всі зусилля, щоб провадити масову комуністичну роботу. Для цього слід, зважаючи на відсталість американського робітництва, притягти на свій бік усі ліві елементи соціялістичної партії і намагатися так чи так об'єднати всі радикальні сили на боротьбу проти американського капіталізму. Щоб вияснити справжнє становище в Америці. Ленін вважав за конче потрібне побалакати з тими товаришами, які до російської революції побували в Америці і можуть бути цілком об'єктивними в питанні об'єднання всіх ворожих одна до одної комуністичних фракцій в Америці.

Тому, що американський рух мене дуже цікавив і після виїзду з Америки, через що я мав тісні зв'язки зі всіма прибулими звідтіль делеґатами, Ленін і запросив мене до себе для

особистої розмови; про це мене повідомили телефоном з його канцелярії.

Сама форма запрошення мене дуже вразила: в ній не було зазначено ні дня, ні години цієї розмови, а тільки запитали, в який день і годину мені зручніш прийти, щоб я про це повідомив телефоном. Я, звичайно, зараз же повідомив, що я ладен прибути коли завгодно, коли тільки тов. Ленін зможе мене прийняти. Того самого дня пізно вночі черговий 2-го будинку Рад, де я жив, передав мені записочку, в якій було сказано, щоб я завтра о 2-й годині був у Леніна; про всяк випадок, для більшої певности, чи зможу я в цей час бути, мені з Раднаркому подзвонять уранці о девятій годині.

Черговий передав мені цю записку з шанобливим тремтінням: з виразу його обличчя було видко, що цей факт підвищив мене в його очах. Узявши у мене цигарку, він сказав:

— Отож завтра ви будете в Ільїча, товаришу. Та-ак... Хотілось би й мені порозмовляти з ним отак, по-щирості... Знаю, що це завсіди можна, бо Ільїч нікому не відмовляє, по-простому в нього, без церемоній... Так от не хочеться даремно йому голову морочити...

Другого дня вранці рівно о 9-й годині задзвонив телефон, і з Раднаркому сказали мені, що о 2-й годині в Леніна буде перерва між двома засіданнями ЦК РКП і що під час цієї перерви йому найзручніш буде прийняти мене. Далі мені переказали, що вартового біля входу до Кремля завчасу попереджено про те, що я прийду, і що мене пропустять до жадної затримки.

Зважаючи на те, що я прийшов на годину раніш зазначеного часу, курсант, який мав мене провести до канцелярії Раднаркому, запропонував мені оглянути славні пам'ятки Кремля. Я погодився, хоч це як раз було зайве, бо, як член партосередку ЦК РКП(б), я належав до Кремлівського району і не раз усі ці пам'ятки оглядав.

Курсант, стрункий юнак, з інтеліґентним обличчям, став дорогою мені розказувати про Ільїча: тільки минулої суботи він був разом з Леніном на «суботнику»; вони рубали дрова для Кремлівської курсантської школи. Ільїч визначився понад усіх. Він рубав дрова з особливою ретельністю і при тім розповідав такі комічні історії, що всі за боки хапалися від реготу.

— З Ільїчем, знаєте, всяк почуває себе легко й гарно—як з рівним,—казав далі курсант:—вітається з кожним за руку, запитує про здоров'я, про самопочуття, як проводиш час, що

читаєш—усім цікавиться, все помічає. От, наприклад: на недавньому суботникові два товариші, побачивши Ільїча, поховали цигарки, посоромились курити при ньому. Ільїч це помітив і по-товариському пробрав їх за це: звичайно, каже, річ ця шкідлива, але все ж коли куриш, то нема чого критися перед ним: ми всі тут рівні товариші однієї партії. В курсанта радо сяли очі, коли він це розказував...

У канцелярії, що являла собою велику звичайну кімнату, просто вмебльовану, працювало кілька дівчат на друківних машинках. Там уже ждали дві делеґації. Одна з них—селянська: переважали в ній старі, у сірих саморобних сіряках і плетених з рогожі личаках. Виявилось, що ці селяни—ходаки з Тульщини. Прийшли вони до Леніна прохати, щоб їм провели електрику в їхнім селі. Сивий дід із довгою бородою, видко найстарший у цій делеґації, сказав:

— Школу вже маємо в нашім селі, і клюб комсомольський теж, і бібліотека є. А от світла то справжнього, електричества бракує. А пора б. Хочеться й нам, старим, на власні очі побачити це диво. За Миколки що ми бачили? Дулю! А теперички, за радянської влади, не те. Ми самі—хазяї.

Другий селянин—трохи молодший,—додав:

— У сусіднім селі, лямпки ці Ільїчеві вже є. І ми за них не згірші. І нам би таких.

Образний, хоч уже звичайний вираз «Ільїчеві лямпки», викликав у всіх щиру посмішку.

— От як народ назви вигадує,—захоплено сказав мій провідник, молодий курсант.

Секретар Раднаркому тов. Фотієва, побачивши мене, зразу догадалася, хто я, і зараз же провела мене до Ленінового кабінету.

Ми йшли довгим коридором, де виднілася кругла залізна грубка з трубами, що виходили надвір. Там у коридорі вже ждали своєї черги кілька відвідувачів. Серед них я зразу помітив Максима Ґорького, який про щось питався в молодої чергової.

Мене ввели до кабінету Ільїча.

Це була велика заля з високими венецийськими вікнами, оберненими до головних кремлівських бульварів. Попід стінами стояли шахви з книжками. Посередині стояв довгий стіл, заваленний всілякими паперами й книгами; тут же було кілька телефонних апаратів; навколо столу—прості стільці, а в кутку біля входу—м'яка канапка.

Жадних прикрас. Тільки на одній стіні—велика географічна мапа. Єдину окраску являв собою великий перський килим у всю довжину й ширину залі. Зате скільки світла й простоти тут! З вікна було видко величний краєвид Москви-річки і гостряки позолочених бань церков навколо.

Мені довелося зачекати хвилин з десять. Серед газет, що лежали на столі, я помітив Нью-Йорський «Таймс», «Колф» і «Віклі-Піпль»; там же було кілька книг англійською мовою, серед яких я помітив Сінклера «Брес-Чек». З суміжної кімнати, двері в яку були напіввідчинені, було чути голосну розмову; я відрізнив голоси Зінов'єва і Троцького, яких не раз чував на всіляких зборах.

VIII

ЛЕНІН ПРО АМЕРИКАНСЬКИЙ РОБІТНИЧИЙ РУХ

До мене вийшов т. Ленін і, ручкаючись, як із старим знайомим, попрохав вибачити, що примусив мене ждати.

— Ви ж знаєте,—сказав він з ласковою посмішкою:—у нас коли починаєш дискутувати, то забуваєш про час...

З першої ж хвилини я відчув себе невимушено, легко й вільно, неначе я зустрівся з давнім приятелем, щирим товаришем, з яким давно не бачився. В одну мить розмова наша була в повнім ходу. Мене приємно вразив бадьорий стан Леніна. Жадної сивини у волоссі. Невеличкі бистрі його очі проникають себе своїм юнацьким вогнем. Одягнений у легкий чорний альпаґовий піджак, у м'якім комірці, Ленін своєю рудуватою борідкою був схожий на сучасного провінціяльного російського хазяїна. Вся ориґінальність була в незвичайно великим гостро-заокругленім лобі, помережаному сіткою дрібних зморшок. Коли він сміявся, особливо виділялись вилиці.

Головне, чим цікавився Ленін, це—соціялістичною партією в Америці, її лівим крилом: які елементи є серед лівих і чи знаю я їх проводирів. Він був тієї думки, що конче потрібно зійтися з ними, не відштовхувати від себе, як, на жаль, робить більшість американських комуністів; звичайно, їх треба критикувати, нещадно критикувати, але критика має бути обережна, щоб не відштовхувати їх. Так само повинні ставитися й до поступових елементів у профспілках.

— Ось кілька місяців тому був у мене Шлезінґер, голова всеамериканської спілки виробництва жіночого вбрання, — провадив далі Ленін:—Не знаю, наскільки певна він людина... Шлезінґер робить враження дуже обмеженого суб'єкта, до то-

го ж часами—самодура, та й щирости в ньому—мало. Та коли він справді такий лівий, яким передо мною він виставляє себе, такий непримиренний противник Гомперса (покійного голови американської федерації праці), то його конче потрібно підтримувати в його боротьбі з консерватизмом серед профспілок.

Я розказав Ленінові про все, що знаю—про Шлезінґера, про те, як він поводиться, повернувшись із Радянської Росії.

Вислухавши мене уважно, Ленін махнув рукою:

— Ну, що ж... Таким суб'єктам нічого приділяти уваги. Вони тільки того й хочуть, щоб про них говорили, їх реклямували. Але діла їхні промовляють самі за себе. І ось ці то діла їх треба викривати, нехтуючи творцями їх. Це найгірше для них...

Мене вразило, як Ленін зразу розкусив Шлезінґера.

Потім ми перейшли до злободенних питань американського робітничого руху. І тут Леніні виявив разючу обізнаність із становищем діла. На його думку, гра в нелеґальність за даних умов ув Америці не має рації. Найважливішим завданням американських комуністів мусить бути те, щоб утворити масовий рух. Для цього потрібно утримуватись покищо від гасла «збройного повстання», бо такі гасла тепер при даному співвідношенні сил—не більш, як «дитяча хвороба лівизни». Коли лівий робітничий рух зробиться масовим явищем, коли утвориться в Америці партію трудящих мас для боротьби з капіталізмом, тоді само собою виникне гасло «збройного повстання». «Не можна зразу від «А» перескочити до «Я». Америка—не Росія, навіть не Англія. Американський капіталізм вийшов із війни дуже зміцнілим. Конче потрібно насамперед пробуджувати серед американських трудящих мас елементарну політичну свідомість. З цього погляду будь-яка леґальна комуністична газета має велике значення. Важливо через це мати організацію відверто, що діє леґально, якщо умови більше чи менше сприятливі для цього. Замуруватися у власній шкаралупі, в ім'я якогось недоторканого принципу нелеґальности, і гадати, що цим чиниш революцію—не личить комуністам. Ми повинні скрізь і всюди обома ногами твердо впиратися об ґрунт, а не линути в небо з своїми абстрактними гаслами й міркуваннями.

— Я не перестаю про це товкти нашим американським товаришам весь час,—каже Ленін глибоко переконано:—І дивно, тільки ті товариші, які пройшли школу нашої російської революції і тепер працюють ув Америці—тільки вони цього не

хочуть чи не можуть зрозуміти. Вони уявляють, що Америка мусить іти до соціяльної революції тими ж шляхами, що й Росія. Проте комуністи-американці добре це розуміють. Отож їм і випадає керувати рухом. Серед них є такі, які чудово обізнані з американськими профспілками, адже профспілки—це головна база для всього робітничого лівого руху: доти, поки туди не вступлять наші товариші, вони будуть топтатися на одному місці...

Побіжно торкнувся Ленін і єврейського робітничого руху в Америці. І тут, виходить, він добре обізнаний на всьому, що робиться. Він знає, яку огидливу ролю грає жовта соціялістична єврейська щоденна газета «Форвертс» у єврейському рухові, що саме являє собою її редактор Аб. Коган. Ленін відзначає, що надає великого значення єврейському робітничому рухові в Америці. На його думку, єврейським робітникам доведеться грати видатну ролю, надто поперваx, в загальному американському лівому робітничому рухові, бути піонерами широкої відкритої діяльности—просто тому, що їхні профспілки поступовніші ще тому, що вони схильніші до соціялізму, завдяки їх минувшині на старій батьківщині. На таких «проводирів» як Аб. Коган, годі покладатися! Це—ділки! Якщо в «Форвертса» не буде конкурента у вигляді єврейської комуністичної газети, то разом з полівішанням робітничого руху він теж лівішатиме. А коли єврейські товариші закладуть свій власний орган преси, то «Форвертс» день у день правішатиме й остаточно кинеться в обійми чорній реакції—провадитиме кампанію проти Радянської Росії, з усієї сили обостоюватиме Гомперса...

— І все таки було б добре, якби єврейські робітники утворили, як конкуренцію «Форвертсові», свою комуністичну газету,—додав Ленін з усмішкою,—але власними силами, без жадної сторонньої допомоги: від себе й для себе.

Кажучи про єврейський робітничий рух, Ленін, між іншим, поцікавився, чи був я бундовцем і чи перейшов до комуністів зараз же після першого розколу в «Бунді».

Я розповів йому коротку історію свого переходу до комуністів, і Ленін висловив задоволення з того, що фактично весь «Бунд» в Росії перейшов до комуністичного табору.

Наприкінці розмови Ленін спитав мене, чи знав я особисто Деніель-Деліона, покійного проводиря американської соціялістичної робітничої партії. Він ним дуже цікавився й хотів би мати всі його твори. На Ленінову думку, Деліон був найвидатнішою постаттю в американськім робітничім рухові.

Дебс—проводир соціялістичної партії—дуже екзальтований, людина настроїв. Це робить його неврівноваженим, несталим і дуже жаль. Бо Дебс усе таки світла особа, і він міг би мати величезний вплив на розвиток американського робітничого руху, якби він не був такий сантиментальний.

— Я вважаю за помилку те,—сказав Ленін,—що американські товариші не підтримали Дебса під час останніх президентських виборів. Це нерозуміння комстратегії на даному рівні розвитку революційного робітничого руху в Америці, коли голос за Дебса є голосом проти чорної американської реакції, проти хижого американського капіталізму, за визнання Радянської Росії.

Ленін так захопився розмовою, що забув про засідання Центрального Комітету РКП, яке відбувалося в сусідній кімнаті. Опам'ятавшись, він добродушно вимовив: «Російська навичка. Ніяк не можем навчитися американського правила: «час—то гроші».

Він сердечно зо мною попрощався, попрохав вибачення, що потурбував мене, й подякував за інформацію, яку я дав йому про Америку. Я почував деяку ніяковість, бо насправжки я мусив би йому подякувати: за цю годину розмови з ним я стільки цікавого й повчального довідався саме про Америку. А мене ж запрошено як «спеца» в цім питанні.

Коли я після цієї розмови здав собі справу про все говорене, про глибоко-товариське Ленінове ставлення, мені стала ясною його велич, яку хтось назвав—«геніяльною простотою».

Виходячи, я знов побачив у коридорі Максима Ґорького, який ждав, очевидячки, своєї черги. Завдяки моїм одвидинам Леніна, я мав нагоду особисто познайомитися і з Максимом Ґорьким.

IX

ЛЕНІН У НЬЮ-ЙОРКУ

Нью-Йорк був весь обкутаний сніговими покровами. З Гудзона й Атлантичного океану налітав з риком лютий вихор: він зривав снігові покрови, знімаючи їх на танок липкого груддя.

Нью-Йорк, що ніколи не спить, вічно кишить шаленою штовханиною людей і автомобілів, неначе заціпенів від натиску вітру. Люди ходили слизькими бульварами, притиснувшись до стін хмародряпів. І самі хмародряпи, обліплені каламут-

ним сніговим груддям, здавалось, хитаються від стусанів вітру. Завсіди бундючно стрункі поліцаї стояли журно-скуцьорблені в своїх шкуряних мантіях, не орудуючи, неначе фокусники, своїми круглими дубцями.

Завивання вітру заглушувало і шум людських вигуків, і сталевий скрегіт поїздів, понад дахами й під землею, і дзенькання трамваїв та автобусів, і гудки на кораблях та заводах. Навіть різнокольорові електричні круглі ліхтарі, що реґулюють рух на вулицях, не світилися.

Ось серед гуркоту розлюченої бурі, у дикім вирі снігового груддя, розітнулося чітко й виразно:

— Ленін помер...

Вигук цей умить переміг бурі рик. Люди, що тиснулися до стін хмародряпів, оглядалися, хапали простягнуті газети й зупинялися замислені.

Буря рвала газети з рук, не даючи надовго спинятися, а перед очима мигтіло чорним грубим шрифтом:

— Ленін помер...

Буря заганяла потоки людей у підземну пащу. Їх ковтали з гулом довгі експреси. Але під тьмяні склепіння величезного лябіринту текли нові натовпи, що їх зустрічав і супроводжував усе той самий вигук:

— Ленін помер...

Луна вигуків відбивалась у тунелі розкотисто й гучно, як у лісі:

— Л-е-н-і-н п-о-м-е-р...

Експрес летів, і в тісно набитім вагоні люди, чипляючись за ремінці, заглядали в газети й питалися одне одного:

— Ленін помер. Чи правда цьому?

— Правда, правда!—відказав басом ніби для всього вагона чистою англійською мовою дядько в полісменській шкуряній мантії.—Тепер кінець більшовикам: без Леніна їм каюк...

На обличчях у деяких пасажирів промайнула глузлива посмішка, неначе кажучи:

— Нну і йолоп!

Йолоп не вмовк; його авторитетно підтримали деякі чепурні джентлмени:

Жіночий голос промовив:

— Справді, без Леніна більшовики і дня не продержаться.

— Кілька разів наші газети вже його ховали? А велика людина була...

Мовчання...

Почувалося, що люди, чіпляючись за ремінці в підземному експресі і прислухаючись до розмов навколо, таять надію:

— А чи не брешуть газети знову?

Біля редакції і контори єврейської комуністичної газети «Фрайгайт» товпляться довгі лави робітників. Зі всіх частин міста з'їхались вони, покинувши посеред дня роботу на фабриках, у майстернях і магазинах, щоб перевірити жахливу звістку. У невеличких приміщеннях редакції та контори тиск був не менший, ніж у підземних поїздах. Сотні людей стояли на вулицях, не зважазчи на пориви бурі, легкій одежі, закоцюблі від холоду, що різав, наче бритвою, але не збиралися тікати, поки не дізнаються правди.

Так, Леніна більше немає. Одержано телеграму просто з Москви. Жахливої звістки вже не вигадано.

І природа в тузі. Газети пишуть: такого урагану й холоду в Нью-Йорку не знали п'ятдесят років.

Людські лави рідшають. Похнюплені голови. Серед присутніх у редакції та конторі—тривога. Мало не вихоплюється плач...

Але не більшовикам плакати...

Дзвонить телефон. Галло, галло: говорять із партійного комітету: у день похорону Леніна в Москві має відбутися жалібний мітинґ у Медісон-Сквер-Ґардені. Заклик: Ленін помер, але його діло живе, живе і в фортеці світового капіталізму. Це покаже мітинґ пам'яти великого проводиря й учителя в найбільшій світовій залі. Американські робітники, вступайте до Ленінової партії.

Передовиця в «Таймсі», органі великого американського капіталу: Ленін був найбільшим державним діячем цього сторіччя. Але разом із його смертю вмерла також його ідея. Вже не блукатиме більше привид комунізму по земній кулі. Метеор пролетів. Не більше...

Вечір. Буря ще дужче лютує, похитуючи хмародряпи. Снігове груддя, що в дикім танку кружляє скріз, затемнює проміння електричного світла. Люди все тиснуться до стін хмародряпів. Але підземна паща, повітряне черево, трамвайні та автобусні відтулини викидають раз-у-раз нові натовпи людей, що зникають у напрямі до партійного комітету, до редакцій партійних органів, до робітничих клюбів...

А буржуазні писаки дедалі голосніше співають своєї пісеньки: умер Ленін, і вмерла його ідея. Тим часом вони якнайдокладніше описують, як зустрінуто звістку про Ленінову смерть не тільки в СРСР, а й по капіталістичних країнах, в найдальших колоніях. Із скреготом зубів писаки мимоволі виляпують таємницю, що ніколи смерть видатної людини не викликала такої скорботи серед багатомільйонових мас по всіх частинах світу, як смерть найбільшого проводиря світового пролетаріяту...

Газети, з описами того, що робиться в Москві в ці дні, рвуть з руками. Деякі газети збільшили число своїх видань.

— Екстра, екстра про Леніна!—лунає вдень і вночі по всьому Нью-Йорку, і це заглушує всякі інші події.

Он має померти Вудро Вілсон, недавній президент Сполучених Штатів, «великий миротворець», як величають його і соціялісти, але це якось викликає мало жалю й цікавости. Не вдається буржуазії, хоч вона й дуже намагається, утворити відповідний патріотичний настрій з приводу близької смерти свого ідеолога. «Настрашніший більшовик» затьмарив зовсім Вілсона, оголошеного проститутами пера пророком нової людськости.

Біля фасаду мармурового палацу публічної бібліотеки, з її архітектурою зажерливої величавости, бундючного самозадоволення, у найбурхливішій частині Нью-Йорку, в осередкові «бізнесу» та втіх, у смузі найбільшої небезпеки для життя від скажених перегонів автомобілів, у гущавині найкрикливіших реклям,—продавці газет гарлають щосили: «Заповіт президента Вілсона!». Рідко хто звертає на це увагу. Але от оголошують: «День похорону Леніна!»—і в штовханні та тиску на залюднених пішоходах розхапують свіженькі «екстри».

Товариші, що мали газетні кіоски в робітничих кварталах, оповідають дивні речі: за числом газети з новинами з приводу смерти Леніна часто ставали великі черги. Робітник, який звичайно купує тільки одну газету, купував дві, навіть три різних газети, щоб дізнатися щонайбільше новин і відомостей про Леніна. Недарма одна газета намагається переважити іншу щодо цього. Компонують якнайбезглуздіші сенсації на всі заставки, то Ленін жив, наче східній володар, мало не з харемом; то він жив як середньовічний самітник у льосі чи на горищі, морив себе голодом, не носив черевиків і не допускав до себе близько жінок. Та сама газета малює сьогодні Леніна янголом небесним, а завтра кровожерним звіром, що вживає людського м'яса...

Компонуванням отаких сенсацій буржуазна бульварна преса переслідує двоїсту мету: поперше, задовольнити попит мас, які виявляють таку незвичайну цікавість до особи й діяльности Леніна; подруге, збаламутити маси, щоб цим приглушити або знищити їхню любов і симпатії до великого вождя, похитнути їхню віру в його ідею.

Надто старається соціял-зрадницький єврейський «Форвертс». Ця найжовтіша газета повна матеріялом про Леніна; цим вона хоче імпонувати революційно-настроєним єврейським трудящим масам, серед яких вона втратила свій вплив, під ударами комуністичного руху в Америці. Водночас «Форвертс» не спиняється перед тим, щоб призменшити значення Леніна не тільки для міжнародного робітничого руху, але й для СРСР.

На цілих сторінках неуки й малограмотні партачі «доводять», що Ленін, як теоретик соціялізму, дуже й дуже маленька величина, а як політичний проводир він також дуже непевний. До всього цього тулять наймерзотніші вигадки про всю Ленінову діяльність.

Нема тієї брехні, якої б «Форвертс» не поширював над труною Леніна про радянську владу та Комінтерн. Навіть архібуржаузні англійські газети не доходять у дні жалоби всесвітнього пролетаріяту до такої відвертої безсоромности, як цей видатніший орган жовтого соціялізму.

Але даремні надмірні намагання вартових псів буржуазії. Ленінова смерть зворухнула й відсталі обдурені трудящі маси в Америці. Образ невмирущого вождя будить свідомість, таємні сподівання на нове світле життя.

Негрський квартал. Похмурі доми. Брудні завулочки. Несусвітні злидні. Людська приниженість. А недалечко звідси—розкіш, блиск, радість, найвища пишнота...

Молодий виснажений негр з блискучими білими зубами, з неначе випнутими червоними чоловічками, стоїть на вулиці, оточений гуртком так само прибитих людей, як він сам. Він читає уголос газету. Про що? Про Вілсона, якого ставлять поруч із сумнівним «визволителем негрів» Абрамом Лінколном? Ні, про «найстрашнішого більшовика». Чорні обличчя яснішають. Усмішка сяє в червоних чоловічках:

— Ленін...

«Таймс» непевний, чи комуністи наповнять Медісон Сквер Ґарден. «Форфертс» певен у провалі: він заздалегідь зловтішається: мітинґ у Медісон Сквер Ґарден покаже повний крах Ленінових ідей у країні «справжньої демократії». «Форверт-

сів» розрахунок простий: Медісон Сквер Ґарден вміщає п'ятнадцять тисяч чоловік, а прихильників Ленінових в Америці нікчемний гурток; все то, мовляв, нахлібники «деспотичної совдепії», що розводять більшовицьку пропаґанду щодо «московського золота».

* * *

Не лютує вже скажена буря. Не танцює дико снігове груддя. Нью-Йорк рябіє своїм реклямним блиском й зажерливою величністю. Вулиці та авеню кишать шаленою штовханиною людей та автомобілів. Хмародряпи впираються з гордовитою стійкістю в рідкі димчасті хмари. Знову людські натовпи, що їх викидає підземна паща, повітряне черево, трамвайні та автобусні двері, не кваплються до Бродвею, центру театрів і кін, кафешантанів та пишних ресторанів; вони пливуть безупинно до майдану Медісон Скверу.

Що сталося? Натовп спішить з усіх частин міста захопити чергу, щоб потрапити на мітинґ пам'яти Леніна. Годі вже окремим здоровенним наглядачам порядку орудувати своїми круглими дубцями, щоб вреґулювати рух на сусідніх вулицях. Потоки народу намагається стримати спеціяльна армія кінної поліції, але і їй понад силу навести лад.

Ось кінські копита скажено вриваються в гущу маси, що дедалі зростає. Круглі дубці працюють з усієї сили. Натовпи не подаються, натискають на коней. Змагаються, хто кого переможе: чи «померла» Ленінова ідея, чи «жива» ідея насильства...

Перемагає «померла» ідея.

Начальник кінної поліції, вимахуючи ґумовим гарапником, гукає до маси надсадженим голосом із своєї ставної коняки, що вибрикує галопом:—Хіба не бачите, що навіть три Медісон Сквер Ґардени не вмістять усіх вас?!..—У відповідь лунають голоси:—то ми тут, під відкритим небом шануватимем пам'ять проводиря.

Ураганом шириться:

— Ленін...

Бідні цербери, вони змушені допомогти «нікчемному гурткові» прихильників Леніна підшукати ще три залі для жалібних мітинґів. І ці три залі, разом з найбільшою залею в світі, не можуть вмістити «нікчемного гуртка».

Ширяться під відкритим небом, при скороченні всього вуличного руху, над оголеними головами різномовні палкі промови. Про що в них говориться? Про те, що Ленін не вмер,

а живе непереможною силою і в фортеці світового капіталізму. Останні палкі слова негра, і повітря дрижить від захватних вигуків:—Хай живе Ленінова справа, хай живе СРСР, хай живе Комінтерн, хай живе Радянська Америка!—дрижить від одностайного співу—«Ви жертвою пали», «За власть Советов» та «Інтернаціоналу».

А з Медісон Сквер Ґардену, що потопав у жалібних і червоних кольорах, з трибуни, біля якої під накриттям виднівся освітлений портрет Леніна на ввесь зріст, радіом передається по всій Америці заклик: із смертю Леніна не перестав блукати привид комунізму, але комунізм є вже тією силою, яка замірилася й на фортецю світового капіталізму. Чути у всьому цьому й живий Ленінів голос з грамофонної платівки, потужний, переконливий, повний перемоги...

Довго, довго робітничими кварталами Нью-Йорку в нічнім гулі лунало:

— Ленін живий...

Мовчали одні газети. У «Форвертсі»—жадного слова. У «Таймсі» було десь засунуто кілька рядків, де не говорилося ні за провал, ні за успіхи...

* * *

Ясний лютневий день. Триває звичайна метушня; на вулицях повно гулу й грюкоту, стального скреготу експресів угорі і внизу, дзеленчання трамваїв та автобусів, сиґналів автомобілів, протяжних гудків з кораблів та заводів. Над хмародряпами літають літаки, накреслюючи в повітрі кривими хвилястими лініями:

— Вілсон помер! Вся нація в жалобі...

Газети в жалібних рямцях. Величезні електричні афіші на громадських установах. Екрани на майданах. Вигукують у мікрофони:

— Країна втратила найвидатнішого американця!..

Але чудно: ніхто й на хвилину не стає, щоб вдуматися в значення цих оповіщень. Навіть сила-силенна прапорів, що мають скрізь у повітрі, величезні жалібні полотнища не надають вулицями вигляду врочистої жалоби.

Буденні розмови на пішоходах і в експресах підземної та повітряної залізниці, що ковтають і випльовують мільйони людей. Ніяких навальних натовпів біля редакцій найбільших газет. Життя жадібної метушні тече своєю чергою. Штучний реклямний механізм працює з усієї сили, але він не може викликати в людности патріотичного почуття...

«Таймс» у передовиці рівняє Вілсона й Леніна. Висновок наближено такий: Вілсон житиме віки-вічні; людство завжди його шануватиме, бо він був найбільший гуманіст. Не те Ленін, бо він був найбільший людоненависник...

День-у-день Нью-Йорк гукає на всілякі лади, що має відбутися мітинґ пам'яти «найбільшого гуманіста»—також у Медісон Сквер Ґардені. Учасники—верхівка «вищого суспільства». Концерт—силами самих світових славетностей. Час—свято, коли народ відпочиває. Старе й мале висловить свою скорботу.

Настає довгожданий день «загальнонаціональної» жалоби.

Група товаришів іде на майдан Медісон Сквер. Скрізь піші й кінні полісмени з жалібними пов'язками на рукавах і жалібними значками на грудях. Вони байдужісінько походжають і роз'їджають собі, бо їм нема на кого пустити в роботу круглі дубці та кінські копита. Вулиці не запруджені «скорботною нацією». Тільки при входах до Медісон Сквер Ґардену—валка пишних автомобілів.

Деяким з гуртка товаришів щастить, як заступникам преси, зайти до залі. На ґалеріях майже порожньо. Там і там видко окремі постаті, головно, військових чинів та полісменів. Повно більш-менш тільки в партері вичепуреної публіки обох статей. Не на всіх і значки жалоби. Дуже пишно прибрано трибуну. Величезний портрет «найбільшого гуманіста» купається в живих квітках. Линуть із велетенського органа, в супроводі симфонічної оркестри, звуки Шопенового жалібного маршу, але якийсь холодок віє в залі; закам'янілі обличчя, вицвілі очі...

Сухий голос, що йде неначе з глухої труби, розповідає про заслуги «найбільшого гуманіста». Казенними красномовними фразами описується криваву панораму насильства, пригноблення, знущання, обману, лицемірства. Заклик по радіо: високо шанувати пам'ять «найліпшого після Лінколна сина Америки», йти його слідом, і щастя «розквіту» ніколи не зійде з обрію великої країни переможниці в світовій війні...

«Зірка» з Нью-Йоркської опери, після промови про «невмирущі» заслуги «найбільшого гуманіста», співає псалмів...

Товариш спитав у сусіди—репортера одної газети:

— Скільки, на вашу думку, тут народу?

Репортер озирнув і відказав:

— Тисяч із п'ять.

— Здається, менше?

— Можливо.

Репортер помічає посмішку на устах у товариша й визнає з прихованим докором:

— Не те, що на мітинґу з нагоди смерти Леніна...

Розмову перебиває новий сухий голос; цей голос вичитує з папірця славетну промову «миротворця» Вілсона в парляменті про приєднання Сполучених Штатів до світової війни для забезпечення людству «демократії».

Оркестра розвихляно грає національний гімн, і цим «глибокі скорботи всієї нації» вичерпуються.

На завтра по всіх газетах пишається на першій сторінці опис мітинґу жалоби по Вілсонові, як там, мовляв, усе було врочисто. Число учасників налічують не менш, як десять тисяч. Але значення не в кількості, а в якості. Пам'ять найвидатнішого американця» вшанували ліпші заступники «всієї нації».

«Таймс» ніби мимохідь, порівнює мітинґи пам'яти Леніна та пам'яти Вілсона і іронічно запитує: хто ж був президентом Сполучених Штатів—Ленін чи Вілсон? При цьому натякає: доводиться все таки замислитись над тим, що привид комунізму блукає й по Америці...

* * *

Так я бачив Леніна в Нью-Йорку.

І. МИКИТЕНКО

ВУСПП ПЕРЕД НОВИМИ ТРУДНОЩАМИ

Пролетаріят та колгоспне селянство Радянського Союзу творять нині стільки великі діла, дістають такі перемоги на фронті соціялістичної перебудови країни, що поруч цих діл і перемог досягнення нашої пролетарської літератури стоять, мов ліліпути перед велетнем, хоч безвідносно ці досягнення не такі вже й малі, а порівняльно з недалеким минулим вони величезні.

Чотири роки тому на фронті української пролетарської літератури було не відставання, а загрозливий, глибокий прорив. Навіть самі традиції жовтневої літератури, її прапори і шляхи були здані членами «Вапліте» в «концесії» буржуазним неоклясикам.

Чотири роки тому в українській літературі не було жадного пролетарського твору, крім невеликої спадщини «перших хоробрих».

За «пролетарську» творчість тоді ще правила троцькістська, упадницька, націоналістична продукція тієї організації, що в боротьбі з нею, з неоклясиками та з іншими буржуазними письменниками, за проводом комуністичної партії, змужніла молода організація ВУСПП.

За ці чотири роки все в корені відмінилося.

Пролетарська література, за допомогою партії, повернула втрачені позиції і закріпилася на них так, що вже ніякому супротивникові не вибити її з цих позицій, бо вона—в сфері діючої армії пролетаріяту, а не десь обабіч, не в хвості, не в шістнадцятій нестроєвій роті.

Пролетарська література спромоглася за ці роки дати своїй клясі твори, що привернули до себе її увагу, бо ці твори, хоч їх було й небагато, зачіпали найпекучіші питання, що їх розв'язує сьогодні робітнича кляса.

Не легко це далося пролетарській літературі. Вона виборола свої досягнення в жорстоких боях, і тому їх можна назвати завоюваннями.

Чотири роки упертої послідовної боротьби за клясову чіткість і чистість своїх ідеологічних і творчих настановлень, за гегемонію пролетарської літератури, за її більшовизацію, проти клясового ворога, проти буржуазних та дрібнобуржуазних націоналістичних тенденцій і «школок», проти літературно-політичного троцькізму, проти механістичних «теорійок», проти правого і «лівого» опортунізму, проти нігілізму в національному питанні та ліквідаторства в мистецтві, проти діляцтва, ідеалістичної схематики, «фактології», раціоналізму, інтеліґентського скепсису й занепадництва та різних інших виявів тиснення клясово-ворожої стихії на пролетарську літературу.

Чотири роки послідовних боїв на всесоюзному фронті пролетарської літератури—за її братерське співробітництво у ВОАПП'і, що йде під прапором войовничого інтернаціоналізму.

Чотири роки бльокади з боку правих та «ліберальних» елементів на фронті культурної революції, бльокади з боку різних «гуманістів» та «високо-культурних» ґурманів, «меценатів», формалістів та інших супротивників пролетарської літератури, що в різні періоди, відповідно до різних форм клясової боротьби в суспільстві, виступали під різними «гаслами», по-різному виконуючи ролю рупорів, різних на обличчя, але єдиних своєю суттю—ворожих пролетарській літературі сил.

І одночасно—чотири роки тривалого зв'язку з своєю клясою і постійної підтримки з боку партії й цілої пролетарської суспільности та з боку дружніх літературних організацій і кращих з наших попутницьких кадрів.

Такий є шлях Всеукраїнської Спілки пролетарських письменників—від першого дня її заснування аж до сьогодні. І тільки цим шляхом ідучи, ВУСПП і міг дійти тих перемог, що він їх на сьогодні має.

Були зриви, помилки керівництва, від'ємні моменти в роботі окремих вусппівців та цілої організації. Були й такі помилки, що потребували засудження від партії Вони зустріли рішучу й справедливу відсіч з боку генерального секретаря ЦК тов. Косіора в його кінцевому слові на XI з'їзді КП(б)У.

Але була й є боротьба з цими помилками, була й є пролетарська самокритика, цей найчутливіший і наймогутніший більшовицький засіб проти запаморочення від успіхів.

Ми й сьогодні збираємось застосувати його для аналізи тих величезних завдань і труднощів, що постають перед ВУСПП'ом на новому етапі його діяльности.

Треба відразу сказати, що ВУСПП до цього часу недостатньо перебудував методи своєї роботи, недостатньо перешикував свої лави і недостатньо увімкнув членів своєї організації в конкретне виконання тих завдань, що їх поставив перед нами третій, вирішальний рік п'ятирічки.

Призов ударників у літературу може бути наочним тому доказом. Цей призов не закріплено, як слід; призвані товариші переважно зостаються без постійного вусппівського керівництва. На Донбасі є гуртки, що не мають ніякого зв'язку ні з керівництвом ВУСПП, ні з «Забоєм». Вусппівських друкованих органів («Гарт», «Проліт», «Красное Слово») вони майже ніколи не бачать. «Літературна газета» ФОРПУ до них не доходить. Журнал «Забой» потрапляє до них хіба що епізодично.

Виникає загроза розвалу цих гуртків або їхнього «безпритульного» існування, якщо вусппівці разом з «забойцями» не візьмуться до цієї справи по-діловому, якщо вони не почнуть конкретної роботи з призовниками.

Тепер уже можна говорити про дві тенденції, що виявилися в масовій роботі літературних організацій. Першу тенденцію виявив був колишній «Пролітфронт», працюючи на харківських заводах, переважно на ХПЗ, де був, так би мовити, пролітфронтівський «штаб» і де переважно провадився вербунок прихильників пролітфронтівської методи виховання кадрів. Ця «метода» полягала в притяганні до активної роботи небагатьох талановитих робітників, що могли відразу, чи, принаймні, найближчим часом, містити свої твори на сторінках журналу «Пролітфронт». Ширших завдань система «Пролітфронту» не мала. Саме в цьому, що вона не ставила собі ширших завдань (а не тому, що «Пролітфронт» вишукував здібних робітників,—це й ВУСПП'ові треба робити серед маси призовників-ударників) і полягала хиба пролітфронтівської системи.

Ясно, що призов ударників у літературу, процес величезної культурно-політичної ваги, підмінювати висуненням кількох «обранців», бодай найталановитіших, пролетарська літературна організація не може. Це не є здійснення принципів ленінської культурної революції на фронті пролетарської літератури. Це скорше «культурництво», яке ще можна назвати «робочелюбством».

І хоч ця система дала конкретні наслідки: «Пролітфронт» поповнив був свою організацію більш, ніж десятьма робітниками-письменниками, та це є найбільше надбання, що його колишні пролітфронтівці передають нині до ВУСПП'у.

Зовсім іншу тенденцію у масовій роботі виявив ВУСПП і зовсім інакше зрозумів він призов ударників у літературу. Він зрозумів його по ВОАПП'івському. Щождо цілої масової роботи, то ми скористаємося цитатою з одного вусппівського документу:

«ВУСПП основним своїм завданням, основним принципом існування своєї організації ставить масову роботу. Цю роботу ми поділяємо на такі два основні моменти: перший момент—це виховання мас. І другий момент—це виховання наших літературних кадрів». (І. Ле, «Масова робота ВУСПП», доповідь на травневому пленумі Ради ВУСПП, «Гарт», № 9, 1930, стр. 142).

Хоч на перший погляд розподіл на «маси» і «кадри» здається за штучний, проте це тільки на перший погляд. Бож ясно, що «кадри» доповідач не відриває від мас, а лише підкреслює потребу спеціяльної роботи коло кадрів. І це—правильно.

Але труднощі ВУСПП у тому й полягають, що отой пак «другий момент», що потребує упертої спеціяльної роботи, надто коли він набрав розгорнутої форми—призову ударників,—здійснюється у нас більше стихійно, ніж організовано, і більш, покищо, деклярaтивно, ніж практично. Більше міститься хроніки про гуртки, ніж допомагається їм у роботі. Більше говориться про ударника-призовника, ніж проглядається його перші спроби і дається йому якісь указівки. Хроніка—річ безперечно потрібна. Але погано те, що методбюро ВУСПП працює до неможливого кволо. Ще гірше є те, що центральної консультації й досі фактично немає.

Ясно, що процес призову ударників у пролетарську літературу мусить де-далі набирати ще ширших, розгорнутіших форм. Але разом з тим мусить іти й закріплення призову.

Ясно також і те, що зазначені вади в роботі вусппівського керівництва походять не лише від недостачі кадрів та перевантажености вусппівського активу (це факти безперечні), а ще й від недостатнього перебудування всієї вусппівської роботи, від кволого, нерішучого втягання членів організації в цю роботу.

Завдання ВУСПП на даній фазі призову ударників у літературу полягає в тому, щоб уже тепер таки, взявши під постійний догляд роботу гуртків, організувавши безперебійне постачання їх указівками, програмами, керівними листами, списками літератури тощо, почати виявляти з-поміж них творчий актив (белетристів, поетів, драматургів, критиків), допомагаючи їм знаходити себе в тій чи тій галузі творчости і суворо борючись проти будь-якого відриву гуртківця від своїх товаришів після надрукування перших своїх творів. В практиці заводських рецензентських гуртків Харкова бували випадки, коли «рецензент», одержавши перший свій гонорар від видавництва, відгороджувався шкіряним пальтом від свого гуртка і йшов у літературну більярдну нав'язувати знайомства з «відомими» письменниками. Це явище треба випікати під час самого його зародження.

Треба одночасно виявляти з-поміж призовників також літературно-організаційний актив, щоб хороші запевнення про висунення нових організаторів літературного процесу не лишилися самими словами.

До цього часу це, на жаль, так і є. ВУСПП не може похвалитися такими реальними досягненнями щодо цього, які має, наприклад, РАПП, де в керівних органах уже є робітники-ударники. А цього ми мусимо конче досягти.

Завданням ВУСПП на новому етапі є також найактивніше допомагати спілці пролетарсько-селянських письменників «Плуг», що провадить призов ударників у літературу від соціялістичних ланів. Одною з найбільших хиб ВУСПП була до цього часу недостатня увага до селянської літератури. Цю хибу ми мусимо конче зліквідувати.

Особливої ваги і особливих труднощів набуває для ВУСПП дальша найуважніша робота з попутниками ВУСПП перебуває нині на такому етапі свого розвитку, коли до нього будуть приходити раз-у-раз частіше кращі з попутників—по товариську допомогу, для встановлення контакту в творчих і тематичних шуканнях і т. ін. Втягнення цих попутників у сферу впливу пролетарської літератури мусить стати бойовим завданням ВУСПП. Проте ВУСПП ні в якому разі не мусить перетворювати цих кращих тенденцій попутництва, що, безперечно, виявлятимуться, в безоглядну консолідацію, в шкідливе розбухання пролетарської організації за рахунок хоч би й кращих з попутників.

Найпершим завданням ВУСПП є перевести консолідацію в своїх лавах кадрів з колишньої організації «Пролітфронт», що йдуть до цієї консолідації, визнавши в основному свої помилки і в основному їх засудивши.

Розглядаючи цей відрадний факт, як безперечну, велику перемогу партії на літературному фронті, керівництво ВУСПП мусить перевести цю консолідацію якнайскорше, взявши до організації всіх тих, що не несуть за собою вантажу старих помилок, остаточно його зліквідували, абож перебувають у стадії активного переборення його.

Для решти ВУСПП не мусить закривати дверей організації в міру того, як вони новими літературними фактами підтвердять свої декларації і цим самим заперечать стару свою творчість.

Конкретні завдання ВУСПП полягають в тому, щоби допомогти цим (новим для ВУСПП'у, не новим у літературі взагалі) кадрам справді асимілюватися в організації, опанувати методи її роботи, втягнутися в її систему, засвоїти основний принцип у творчих шуканнях

та в творчому змаганні вусппівців. Цей принцип звучить так: за межами діялектичного матеріялізму пролетарська література кінчається і починається всяка інша.

Отже той, хто хоче творити не іншу, а пролетарську літературу, мусить дещо офірувати «безмежними» маштабами шукань і пристати на наш вусппівський (він же РАПП'івський і ВОАПП'івський) маштаб. Завдання ВУСПП (досить важке) саме в тому й полягає, щоб якнайпереконливіше показати новим своїм товаришам, і призовникам, і кадрам з колишнього «Пролітфронту», що це й є найбільший маштаб, в рямцях якого шукаючи свою творчу методу, пролетарський письменник не ризикує збитися на манівці, чи зайти в творчий тупець.

Разом із тим ВУСПП мусить справді забезпечити всередині єдиної пролетарської організації можливість творчого змагання різних напрямків, чи творчих угруповань, що засвоять не лише принципи діялектичного матеріялізму, а також і вусппівську дисципліну, яка полягає в тому, що будь-яке протиставлення творчої групи вусппівському керівництву лінією організаційно-політичною—знов таки виводить цю групу за рямці пролетарської організації.

Нарешті цілком зрозумілим завданням ВУСПП є створити для нових кадрів справді товариську, дружню атмосферу.

Можна було б кінчити основними завданнями цілої організації, що являє собою і основну трудність, якої ціла пролетарська література до цього часу не переборола. Це—піднесення виробничих темпів, ліквідація великого відставання пролетарської літератури від темпів соціялістичного будівництва.

Третього року п'ятирічки ВУСПП мусить дати нові твори, гідні уваги будівників соціялізму.

Але крім цього ще залишається низка питань, що їх не слід відкладати на безрік. Зокрема, бойове, актуальне питання творчої методи наших театрів ВУСПП мусить найближчим часом поставити на чергу дня для широкого обговорення. Від цього питання надалі відмахуватись тим, що вже зроблено, ніяк не можна, бо зроблено дуже мало.

Зробити треба незмірно більше—на всіх ділянках вусппівської роботи, в тому числі і на театральній ділянці і,

зокрема, в питанні творчої методи нашого театру та у викритті естетсько-формалістичної методи театру «Березіль». ВУСПП мусить активно боротися за створення в столиці України умов для роботи Театру Революції, чинника пролетарської театральної культури й надійної художньої зброї в руках робітничої кляси.

Борючись і далі за чіткість своїх ідеологічних та творчих позицій, за усталення світогляду пролетарського письменника, розгортаючи і далі наступ всім фронтом пролетарської літератури на клясово - ворожі нам сили в літературі, в театрі та в інших ділянках мистецтва; підносячи продуктивність своєї літературної праці темпами, що були б гідні доби реконструкції, ВУСПП мусить прийти до свого 5-тиріччя з новими досягненнями й перемогами.

Для цього є всі передумови.

Ю. МАКАРЕНКО

«ЗАБОЙ» ЗА ОСІННЬО-ЗИМОВИЙ ПЕРІОД

Початок осінньо-зимового періоду праці «Забою» припадає на час, коли вже остаточно було зліквідовано округи й перейдено на двоступневу систему управління.

Одночасно настав другий надзвичайно важливий момент у господарсько-політичному житті країни—початок окремого штурмового кварталу, що був вирішальний у ліквідації вугільного прориву та в більшовицькій механізації Донбасу.

У зв'язку з цими важливими моментами, «Забой» повинен був поставити свою працю на ударні рейки. Отже, перед «Забоєм» повстало завдання перешикуватися, розташувати свої сили відповідно до нових потреб. З цією метою й скликано було позачергову конференцію «Забою», що відбулася 24 та 25 жовтня. На конференції стояло два основних питання:

а) перебудова роботи «Забою» відповідно до завдань реконструктивної доби

й б) творча путь пролетарської літератури за реконструктивної доби.

Дебати, що розгорнулися на доповідь тов. Баглюка в першому питанні показали, яка вчасна була конференція. Усі

товариші виступаючи в дебатах, зазначали, що пролетарська, отже й «забойська», література ще й досі не перешикувалася відповідно до потреб, що їх перед нами ставить доба реконструкції.

Література ще й досі відстає від темпів нашої героїчної творчої доби. Забойці, в більшості своїй не літератори-професіонали, не дивляться на свою письменницьку роботу, як основну, а «пописують» у вільний час. А як вільного часу в робітника-ударника, чи громадського, партійного, комсомольського та професійного активіста буває дуже мало, то й зрозуміле стає оте творче відставання «Забою» від потреб пролетарського читача. Читач же вперто й настирливо вимагає від свого письменника художніх творів, що надихали б його на нові подвиги на фронті соціялістичного будівництва.

Конференція відзначила цей момент і в своїй резолюції оголосила всю спілку за мобілізовану на виконання промфінпляну під гаслом—за творчу продукцію, що робить вугілля та металь.

Ухваливши резолюцію, учасники конференції, в числі 52 чол., склали між собою індивідуальні соцугоди на швидше й краще виконання соціяльного замовлення своєї кляси. Угоди передбачають також підвищення письменницької кваліфікації, без якої неможливо виконувати це замовлення, тим паче, що замовець—пролетарська кляса—надзвичайно швидко й високо підносить свій культурний рівень і щоразу ставить більші вимоги перед пролетарською літературою.

Цілком ясно, що ці вимоги задовольнити не можна, не опанувавши досконало марксо-ленінської науки, не озброївшись належно діялектично-матеріялістичною системою мислення. Бо лише так підготувавшись, пролетарський письменник зможе стати справжнім реконструктором дійсности, а не безпорадним відображувачем її.

Конференція відзначила також особливе зростання масово-літературного руху, викликаного до життя реконструктивною добою. Потяг робітничих мас до літератури зріс нечувано. На кожній копальні Донбасу, на кожнім заводі виявляються кадри пролетарських письменників, здебільша ударників, творців нових нечуваних темпів роботи. Ці кадри потребують керівництва від «Забою». І «Забой» мусить відгукнутися на цей заклик, мусить стати на чолі цього руху.

Щоб налагодити керівництво цим рухом, конференція ухвалила приділити більше уваги осередкам, куди після ліквідації

округ, а з ними й округових осередків «Забою», перенести всю увагу. Осередки мають безпосередній зв'язок із Вседонецьким бюром.

Ухвалено також розпочати призов ударників до літератури, доручено Вседонецькому бюру звернути увагу на вугільні райони, посилити в деяких відсталих районах пролетарський літературний рух, зокрема в районах колишньої Сталінської та Луганської округ.

Борючись за консолідацію літературного пролетарського руху, прагнучи плянового розвитку цього руху в Донбасі, конференція визнала лінію «Молодняка», що почав утворювати в Донбасі свої осередки та провадити свою організаційну роботу, не погоджуючи цього з «Забоєм»—за зайву дезорганізацію літературного молодняка Донбасу. Інтереси пролетарської літератури перш над усе, а не гонитва за кількістю членів та осередків. Лише в такім розрізі можна розглядати працз двох дружніх пролетарських організацій.

На Сталінщині ж, де почав цього року свою працю «Молодняк», справа йде навпаки. Поруч осередків «Забою» в одному й тому підприємстві в іншому цеху існує осередок «Молодняка». Створюється нездорова атмосфера конкуренції. Робітник часом стає на роздоріжжі між двома пролетарськими організаціями, не розуміючи цієї своєрідної «ситуації».

Конференція запропонувала Вседонецькому бюру «Забою» інформувати Секретаріят ВУСПП про це й повести рішучу боротьбу з цією «конкуренцією», за єдність пролетарського літературного руху в Донбасі.

Підсумувавши роботу ударних виїзних бриґад «Забою» на шахтах, конференція визнала їхню роботу за надзвичайно корисну й зобов'язала Вседонецьке бюро практикувати цю роботу й надалі, посилаючи бриґади переважно у вугільні райони. В завдання бриґад входить ліквідація прориву та призов ударників-робітників до літератури.

Не зважаючи на чималий поступ у справі українізації «Забою», конференція запропонувала бюру взяти ще рішучіший курс на українізацію, сміливіше висувати український пролетарський молодняк, допомагаючи старшим «забойцям» переходити на українську мову.

Зважаючи на брак п'єс із робітничою тематикою для українських театрів та сценаріїв для кіна, конференція запропону-

вала бюру негайно зв'язатися з теакіноорганізаціями, з метою просувати твори «забійців» на сцену та екран. Для цього доручено зв'язатися з Українфільмом та Донбастеатрестом.

Не менш жваво обмірковувала конференція й доповідь тов. Западинського на тему «творча путь пролетарської літератури за реконструктивної доби». Доповідь подавала підсумки боротьби за творчу методу в пролетарській літературі та розгляд творчости «забойців» у світлі цього питання.

І в дебатах, і в резолюції на доповідь конференція відзначала, що питання боротьби за творчу методу на сьогодні є надто актуальне. Було б надзвичайно назадницьким і реакційним ждати пролетарському письменникові, доки стиль пролетарської літератури надійде сам. Він викується в жорстокій клясовій боротьбі, в змаганні, в творчих шуканнях всього пролетарського літературного активу.

На сьогодні метода пролетарської літератури є метода діялектичного матеріялізму і на ґрунті його реалізм, як єдиний із стилів буржуазної спадщини, що допомагає викривати дійсність, з метою її реконструкції. Не романтизм, як активний, так само й пасивний, зможе допомагати пролетаріятові перебудовувати дійсність, бо він, лякуючи в героїчні шати дійсність, не дає бачити її конкретности, її позитивних і неґативних сторін, він безсилий розуміти дійсність.

Не можемо на сьогодні похвалитися, що всі пролетарські письменники, в тім числі й «забойці», усвідомили це питання. Серед «забойців» ще досить таких, що плентаються у полоні романтики, символізму, конструктивізму, зайвого психологізму, що їх треба подолати.

Конференція визнала, що питання творчого характеру серед «забойців» ще тільки ставляться. Дискусію про його треба надалі розгорнути, як на сторінках журналу «Забой», так і на літературних сторінках районних газет, як місцевих трибунах осередків. Обговорювати з погляду творчої методи треба всю творчість «забойців»—і кваліфікованіших і початківців, щоб дружньою, але суворою критикою виковувати стиль реконструктивної доби, виковувати літературу й письменника, гідних своєї доби.

В організаційних питаннях конференція переглянула склад Вседонецького бюра «Забою» з погляду його працездатности й відповідности новим завданням. Бюро поповнено новими чле-

нами-робітниками від верстату та забою. Таким чином, бюро зробітничено на всі 100 відсотків.

27 жовтня, зараз же після конференції, засідав поширений пленум Вседонецького бюра «Забою», що розглядав практичну поточну роботу організації: питання призову ударників у літературу, видавничі справи організації та справу прийому нових членів до «Забою».

Пленум ухвалив доручити осередкам розпочати широку кампанію призову. Вседонецькому бюру доручити видавати спеціяльну тимчасову газету «За літературні кадри», присвячену призову.

У видавничій справі ухвалено скласти з ДВЛІМ угоду на альманах «Забою» на 16 друкованих аркушів, а також виявити серед «забойців» товаришів, що зможуть поточного року випустити свої твори окремими виданнями, й скласти з ЛІМ на них угоди.

На Жовтневі свята бюро ухвалило надіслати до Костянтинівки на вимогу костянтинівського райпаркому ударну бриґаду «забойців» для участи в пускові цинколиварного велетня.

Якщо конференція була відправним етапом «Забою» в нових умовах праці, то пленум Вседонецького бюра, що відбувся 25 грудня 1930 року, можна вважати за перший рапорт організації про виконаня завдань конференції. Підсумки пленуму кажуть про те, що роботу пророблено досить велику, особливо в справі призову ударників-робітників до літератури. Ця діяльність «Забою» набрала нечуваних розмірів. За час призову до 14 осередків «Забою» долучилися 12 нових. Лише на Сталінщині 120 робітників-ударників виявили бажання брати участь у творенні української пролетарської літератури. Шахти: Лідіївка, Смолянка, Риківвка утворили осередки. Зорганізовано осередок в Амвросіївці, сталінський міський осередок, перейшовши на завод, поповнився робітниками-ударниками. Слов'янський осередок, що досі мав 7 чоловік, збільшився до 45 коштом ударників-робітників, з них 15 жінок. В Артемівському так само 35, замість 14, з них 12 жінок. У Дружківці з 6 чоловіка осередок збільшився до 33, з них 3 жінки. У Тошківці, в Донсоді, в Попасній зорганізовано осередки. В Часовому-Яру, в Лисичанському розпочато роботу.

Характерно, що «Забой» почали поповнювати жінки-робітниці-ударниці. Твори ударників та ударниць уже друкуються в першому нумері «Забою» за 1931 рік. Загалом, за приблизними підрахунками, до забойських лав прийшло понад 400 ударників із шахт та цехів.

Пленум вказав, що хоч робота і велика, але можна вважати, що її лише розпочато. Надалі бюро мусить, не зменшуючи темпів призову, зміцнювати осередки і розпочати керівництво навчанням призовників, консультацією. Найближчим часом в ударнім порядку видати альманах призовників-ударників. Крім того, один з найближчих нумерів «Забою» скласти лише з творів призовників.

Якщо конференція відзначала лише шкоду від стикання на виробництвах Донбасу кількох пролетарських паралельних організацій, то пленум поставив питання про остаточну ліквідацію цього паралелізму, про рішучу консолідацію всіх дійсно пролетарських літературних організацій України. Продиктував цю потребу перший могутній доплив робітничого ударного масиву до лав пролетарської літератури. Потужні лави нових творців пролетарської літератури, йдучи до пролетарських літературних об'єднань, вважають, що існування паралельної організації з однаковою ідеологічно-організаційною та художньо-творчою настановою зайве, ба навіть шкідливе. Пролетарський літературний рух віднині має всі дані, щоб іти єдиним могутнім річищем. Отже дійсно пролетарські літературні організації, як ВУСПП, «Забой», «Молодняк», мусять подумати про органічне злиття в єдину пролетарську літературну організацію—ВУСПП. Після цього ВУСПП повинен бути взятися до виявлення справжніх пролетарських літературних сил в інших організаціях.

РЕЗОЛЮЦІЯ ЗАГАЛЬНИХ ЗБОРІВ ПРОЛІТФРОНТУ В СПРАВІ КОНСОЛІДАЦІЇ СИЛ ПРОЛЕТАРСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ—ВІД 19-І-1931 р.

1. Велетенські досягнення на фронті соціялістичного будівництва, буйне зростання соціялістичної промисловости, геройчне здійснення п'ятирічки за чотири роки, зростання колгоспницького руху, успішний розгорнутий наступ на всі капіталістичні елементи села і міста, ліквідація куркульні, як кляси, на основі суцільної колективізації, правильне запровадження ленінської національної політики, тверда ідейна боротьба загартованого в боях аванґарду пролетаріяту—більшовицької партії за чистість і непохитність випробуваних у боротьбі марксо-ленінських принципів—не змогло не привести до шаленого опору з боку клясових ворогів.

І справді, зараз, як ніколи, активізуються внутрішні контрреволюційні сили. І справді, зараз, як ніколи, виявляє аґресію

світовий імперіялізм. Всі сили міжнародного войовничого імперіялізму й фашизму мобілізуються проти країни рад. Загроза війни та інтервенції нависла примарою над Радянським Союзом. Боротьба проти війни, боротьба проти інтервенції, боротьба за переборення труднощів зростання соціялістичного будівництва реконструктивної доби має ще більше загартувати, сконсолідувати всі сили пролетарської диктатури навколо генеральної лінії партії.

У цій рішучій боротьбі пролетарська література, пролетарський письменник мають довести свою цілковиту відданість своїй клясі, своїй партії. Наша пролетарська література мусить стати в рівень великих завдань реконструктивної доби. Пролетарська література на сьогодні в основному виступає гегемоном і провідником цілої радянської літератури. Вона має величезні досягнення. Ці досягнення є невід'ємною складовою частиною цілої пролетарської культури, що за правильним проводом комуністичної партії успішно розгортається, втягуючи в своє річище мільйони нових творців.

Українська пролетарська культура, національна формою, соціялістична змістом, на всіх своїх ділянках має зараз величезні надбання. Ці надбання народів СРСР є одночасно і наочний приклад для всіх поневолених народів, приклад того, як за умов диктатури пролетаріяту у великому поступі до повного соціялізму відкриваються неосяжні перспективи в царині національно-культурного будівництва.

2. Пролітфронт за своє існування досяг значних наслідків: брав активну участь у соціялістичному будівництві, гуртував організацію на основі генеральної лінії партії, переключив основну частину своїх членів на актуальну тематику соціялістичної реконструкції, консолідував поодиноких письменників у пролетарський письменницький загін, що зріс удвоє, головне за рахунок пролетарів-письменників, безпосередньо з виробництва. Пролітфронт налагодив широкі зв'язки з робітничими масами, організував участь членів організації в практичній роботі на заводах та в першій більшовицькій сівбі—колективізації. Розгорнута систематична робота Пролітфронту в утворених організацією робітничих літературних студіях на заводах Харкова дала українській пролетарській літературі групу робітників-письменників, що в в основному являють значну ідеологічну й мистецьки озброєну силу.

Пролітфронт разом з ВУСПП'ом викривав дрібнобуржуазну суть у літпрактиці окремих членів організації футури-

стів «Нова Ґенерація», що під машкарою «лівої» фрази прихововували праву суть.

3. Однак, поруч з цією позитивною роботою Пролітфронт припустився й значних літературно-політичних помилок, що їх було б шкідливо для пролетарської організації і пролетарської літератури замовчувати.

Пролітфронт не зміг піднестись на височінь принципової критики дрібнобуржуазних націоналістичних творів деяких членів своєї організації, як от, скажімо, «Народній Малахій» М. Куліша. Пролітфронт не викрив і не скритикував політичної суті «малахіянства», не боровся проти окремих дрібнобуржуазних творів І. Сенченка (наприклад, «Записки Холуя»), нарешті, проти Сенченкового «маринізму». Пролітфронт засуджує також помилку журналу «Пролітфронт», що його редакція не виправила того місця в статті т. Сенченка, де автор через безвідповідальне нехлюйське поводження з цитатами, рекомендує від Леніна читачам усе, що написав Плеханов, як найкраще у всій міжнародній літературі марксизму, пропустивши слово «з філософії». Крім того Пролітфронт засуджує в цій статті неправильний термін т. Сенченка—«марксо-дарвінізм».

Пролітфронт не скритикував помилки т. Ю. Яновського в його романі «Майстер корабля», в якому не тільки виявлено захоплення формалізмом, але і нема чіткого клясового настановлення та правильного трактування національного питання.

Так само Пролітфронт не виступив проти ідеологічних хиб книжок тов. О. Копиленка «Твердий матеріял» та «Визволення».

Так само організація не засудила ідеологічно хибних тверджень т. Масенка в його листі до т. Сенченка («Літературний ярмарок»), не засудила також і його вірша «Лобне місце», де автор про розгромлену троцкістську опозицію писав таке: «серце поета, не громадянина, а поета жаліє їх, неправих і упертих».

Пролітфронт не засудив помилкових позицій т. Фельдмана в літературно-політичних питаннях єврейської пролетарської літератури та помилок у кваліфікації правої групи українських літераторів у передмові до антології «Українська проза в єврейських перекладах».

Вказуючи на ці помилки, Пролітфронт одночасно зазначає, що цих помилок товариші припустилися ще до утворення організації Пролітфронт.

Пролітфронт вважає також за велику помилку те, що організація не відмежувалася рішуче від «Літературного ярмарку», що в останній книзі його рекомендувалося читачам передплачувати й читати новий журнал — «Пролітфронт».

Прикру політичну помилку зробив Пролітфронт у своїй відповіді на запитання ВОАПП'у та Міжнароднього Бюра Революційної Літератури. З цієї відповіді можна було зробити висновок, що Пролітфронт закидає штабові всесоюзного пролетарського літературного руху ВОАПП'ові великодержавницький шовінізм, що Пролітфронт категорично заперечує й засуджує. У цій же відповіді закидалися безпідставні обвинувачення й ВУСПП'ові у вульґаризації завдань пролетарської літератури, у зриві консолідації сил пролетарської літератури тощо.

Помилкою було й те, що Пролітфронт у питанні визнання від партії за основну пролетарську літературну організацію ВУСПП обмежився лише видрукуванням прикінцевої промови у справах літератури генерального секретаря ЦККП(б)У т. Косіора на XI з'їзді КП(б)У, не зробивши з неї належних висновків. Погоджуючися з цими твердженнями тов. Косіора і приймаючи їх, як неухильну директиву, організація не заявила цього від себе.

4. Не зважаючи на припущені від цілої організації помилки та на помилки окремих письменників, Пролітфронт виступає сьогодні значним загоном пролетарського літературного фронту і, поруч з основною організацією пролетарських письменників ВУСПП'ом, на ділі бореться за гегемонію пролетарської літератури. Маючи в своїх лавах значну творчу групу комуністів письменників, письменників комсомольців, групу позапартійних пролетарських письменників, які своєю творчістю довели цілковиту відданість справі соціялістичного будівництва, та велике ядро робітників письменників, Пролітфронт проте вважає, що доба розгорнутого соціялістичного наступу та опір клясового ворога цьому наступові потребують якнайповнішої консолідації всіх пролетарських літературних сил.

5. На Україні основною організацією пролетарської літератури є Всеукраїнська Спілка пролетарських письменників— ВУСПП. Ця організація за проводом комуністичної партії цілий час своєї діяльности боролася за генеральну лінію пролетарської літератури, даючи найрішучішу відсіч всілякиим дрібнобуржуазним та буржуазним виявам в українській літературі, зокрема, боролася проти націоналістичної суті «Ва-

пліте» та проти рецидивів «ваплітянства» в деяких числах «Літературного ярмарку» та проти помилок Пролітфронту.

ВУСПП сконсолідував у своїх лавах пролетарських письменників України, об'єднавши в своїх секціях, на засадах ленінської національної політики, також і єврейських та російських пролетарських письменників, що працюють на Україні.

ВУСПП зав'язав тісні зв'язки з братерськими пролетарськими літературами цілого Союзу радянських республік, об'єднавшись з ними у ВОАПП'і—всесоюзному штабові пролетарської літератури. ВУСПП далі здійснив директиви партії про зв'язки української пролетарської літератури з міжнародним революційним літературним рухом, беручи активну участь в роботі Міжнародного Бюра революційної літератури (МБРЛ), нині, після 2-ї світової конференції (Харківської)—Міжнародного Об'єднання пролетарської і революційної літератури (МОПРЛ).

ВУСПП від початку своєї діяльности був організацією масового пролетарського літературного руху. Відтак ВУСПП глибоко увіходив своїми коріннями в пролетарські маси індустріяльних районів України (Донбас—«Забой», Криворіжжя, Дніпропетровське, Миколаїв, Київ, Одеса і т. д.).

Творче зростання ВУСПП'у пов'язувалося з завданням соціялістичного будівництва робітничої кляси та її партії, йдучи в пляні висвітлення найактуальніших проблем соціялістичного наступу. Це позначилося так на прозовій, як і на драматургічній творчості членів ВУСПП'у.

Борючись за гегемонію пролетарської літератури на засадах діялектичного матеріялізму, ВУСПП консолідував у своїх лавах основні теоретичні сили марксистських літературознавців та критиків.

6. Зважаючи на все це, а також на те, що на основі літературно-політичної і творчої плятформи ВУСПП'у, РАПП'у та цілого Всесоюзного об'єднання асоціяцій пролетарських письменників ВОАПП'у, забезпечується цілковита можливість розвитку різних творчих напрямків, що виконуватимуть функцію пролетарської літератури, організація Пролітфронт констатує, що на сьогодні ніяких принципових розходжень у Пролітфронта з ВУСПП'ом немає.

Тому Пролітфронт вважає за своєчасне і конче потрібне консолідувати свої сили в Всеукраїнській Спілці пролетарських письменників—ВУСПП.

Відзначаючи цей великої політичної ваги факт консолідації, як новий і вищий етап розвитку української пролетар-

ської літератури доби розгорнутого соціялістичного наступу (будівництва), Пролітфронт закликає всіх пролетарських письменників стати в бойові лави єдиної організації пролетарської літератури на Україні—Всеукраїнської Спілки пролетарських письменників ВУСПП, що за проводом комуністичної партії мусить остаточно зліквідувати клясово ворожий літературний фронт і дати мистецькі твори, гідні великої епохи диктатури пролетаріяту.

Загальні збори з прийняттям цієї резолюції вважають організацію «Пролітфронт» за розформовану.

Резолюцію-декляраціго передати до секретаріяту ВУСПП'у та видрукувати її в пресі.

Президії загальних зборів доручається передати секретаріятові ВУСПП'у список за підписом всіх товаришів проліфронтовців про їх бажання вступити до ВУСПП'у.

СЕКРЕТАРІЯТУ ВУСПП

Президія загальних зборів «Пролітфронту», що відбулись 19-I-31 р., цим передає список колишніх членів організації «Пролітфронт», що висловили своє бажання вступити до ВУСПП'у. Ол. Досвітній, М. Куліш, Грд. Коцюба, А. Лейтес, Ю. Яновський, М. Хвильовий, П. Панч, Арк. Любченко, Д. Ніценко, П. Тичина, Д.-Фельдман, І. Дніпровський, В. Мисик, І. Сенченко, О. Копиленко, Юр. Вухналь, В. Юрезанський, Л. Квітка, Дм. Гордієнко, Т. Масенко, Б. Міллер, Остап Вишня, І. Каляннікові, Шутов, Леонід Чернов (Малошийченко). Ем. Козакевич, Диамант, М. Резников, Т. Ген, Г. Добін, Т. Батмут, Нехода, Бичко.

ВІД СЕКРЕТАРІЯТУ ВУСПП'у.

Секретаріят Всеукраїнської Спілки пролетарських письменників вітає ухвалу літературної організації «Пролітфронт», яка свідчить про те, що товариші усвідомили в основному свої помилки, в основному їх засудили і зорієнтувалися в шляхах розвитку української пролетарської літератури. Секретаріят ВУСПП розглядає цей факт, як велику незаперечливу перемогу комуністичної партії на літературному фронті. Тим то Секретаріят ВУСПП ухвалив якнайскорше практично здійснити консолідацію основних кадрів колишньої організації «Пролітфронт» у своїх лавах, приймаючи до організації тих товаришів, що остаточно зліквідували вантаж своїх помилок, або перебувають в стані активної боротьби з цими помилками. Для решти товаришів ВУСПП не зачинятиме дверей організації,—прийматиме їх в міру того, як вони новими літературними фактами потвердять свої декларації і тим самим заперечать все хибне у своїй минулій творчості.

БІБЛІОГРАФІЯ

ДМИТЕРКО Л. й ПРИГАРА М. Сорочинська республіка. Поема. ДВ• ЛІМ. 1931, 55 стор. 40 коп.

Громадянська війна на Україні—тема, що її широко використали поети всіх напрямів—прозаїки й поготів. Але історія ревруху на Україні—хоч би повстання 1905 року—це гідна уваги і зовсім ще не зачеплена ані в прозі, ані в поезії сучасній тема. (Коли не говорити про М. Коцюбинського—адже його до сучасности не відносимо).

Ідеологічно цю тему автори поеми взяли у вірній перспективі. Селянське повстання у глухому куточку Полтавщини—в Сорочинцях—це лише один з безлічі проявів загального революційного руху, що до нього спричинились два основні фактори—капіталістичний визиск і кривава Мукденська бійня. Отже, в першому розділі поеми, що заступає пролог—бринить основний мотив—образ:

«Та біжать поїзди
по два, по три
У велику Сибірську путь,
А на зустріч їм
ідуть страйкарі,
І над ними
гудки гудуть» (стор. 4).

На цьому історично-соціяльному тлі визначається повстання, що його плян «обмірковував ЦК» у Лондоні (стор. 6).

Село Сорочинці повстає тому, що хоче боротись «за землю, і волю», «за хліб і волю», тому, що забрали синів на війну, тому, що прокляті піп, становий та пан жити не дають. Але організаційна роля в цьому повстанні належить представникові партії СДРП, товаришеві «з самого ЦК». Хибно було б закидати авторам, що вони не визначили ролі заводського міського пролетаріяту в повстанні—бо місцеві умови (віддаленість від виробничих центрів) багатьох селищ українських, як і російських, фактично ізолювала їх від безпосереднього зв'язку з містом. Отже, товариш Микола—це й є той чинник, що підпорядковує «стихійну» хвилю селянських повстань—організованій волі робітничої партії.

Суто-національний момент повстання в поемі стоїть загалом на другому плані, відступаючи перед соціяльно-економічним—і в цьому утримуванні від сумнівної «національної романтики» треба вбачати чималу заслугу авторів.

Коваль Гармаш, «козачий онук, велетень сивобородий» так висловлює свої революційні думки:

«За Україну
Не лякалися мук
Діди мої з роду до роду,
За Україну,
Нашу, таку,
Щоб землю ділити
без пана
невже—бо справді
Повік простаку
Судилася доля погана. (Підкреслення моє.—
Л. С.) (стор. 30).

Тут яскраво виявлено соціяльний мотив—боротьби з панством. Щоправда, клясове розшарування села в поемі не знайшло собі відбитку, але це з'ясовується, очевидно, сумарним характером цілого поетичного задуму: аджеж не історичний трактат маємо перед собою тут, а поезію. Отже, в поемі—«голоті» селянській протиставлено загін козаків під проводом Барабаша, хоч їхнє соціяльне обличчя докладно й не висвітлено, та воно виявляється у динаміці подій з достатньою чіткістю.

Трагічна доля повстанців, засланих до Сибіру, викликає в останньому розділі, що замикає собою композиційне коло поеми, ті самі грізні ноти, що їх чули в першому, з подвоєною силою, образ поїздів, що йдуть у «велику Сибірську путь»—тут конкретизується на тлі тількищо закінченого «прологу» до майбутньої революції.

У стукіт коліс
вплітають слова
«Революцію,
волю
не поховать». (Стор. 55).

Такий, в загальних рисах, ідеологічний зміст поеми про повстання в Сорочинцях. Стиль викладу, що його прибрали автори, не погано відповідає загальній концепції теми: без зайвої романтизації й будь-яких лірично-інтелігентських прикрас, автори діловою мовою історика розповідають про події так, щоб це було вразливо й зрозуміло. Лише час-відчасу суха конструктивна мова поступається місцем пісенному ладові (стилізація солдатської пісні).

Сказане не визначає, звичайно, в чому ж полягає позитивна художня вага поеми, яко поетичного твору, бож ані ідеологічний зміст, ані «відсутність зайвих прикрас» ще не роблять оповідання художнім.

Зовнішня форма віршу досить різноманітна (є зразки вільних розмірів і канонічних метрів), але скрізь відзначена чітким римуванням. Рима виступає тут як визначальний і організаційний поетичний чинник, і на ній мимоволі зосереджується читачева увага.

Щодо якости риму доводиться поділити на два—майже протилежні—ґатунки: рими-асонансу, що притягає увагу своєю несподіваністю,—і рими канонічної, що в ній важить повнозвучність. Трудно сказати, чи повстала суміш цих двох ґатунків рими в наслідок свідомого організаційного принципу, чи свідчить вона про недостатню дотриманість стилю, про кволість техніки. Як на читача, канонічна рима, зокрема—дієслівні закінчення або однакові форми іменників—справляє враження дуже елементарного віршованого оздоблення, якогось примітиву. Якби цей примітив послідовно було проведено в стилі певних уривків, він міг би правити за організаційний принцип, проти нього не доводилось би заперечувати. Але, на жаль, цього не спостерігаємо: послаблення оригінальности рими просто здається зривом по лінії найменшого опору.

Наведімо кілька прикладів обох ґатунків рими:

Асонанс: Квітки волохаті, хирена г е р а н ь,—В маленькій кімнаті нарада б ю р а;—... іде г р о з а—... с к а з а т ь; Конденсувавши с и л и в с і—Налагодивши ц е, Ми створимо з окружних с і л Революційний ц е н т р; в и р у ш а т ь—Б а р а б а ш а; з е м л і—х л і б; Мов тупіт копит м е т е, ж е н е—Людина до краю з б е н т е ж е н а; до С о р о ч и н е ц ь—з а п о м а р о ч е н а; У хуртовину поїзд р г у є—Дорога єдина йому нова т а й г у є і т. д.

Рима канонічна: земля—поля, гони—вагони—погони, країна—Україна, кайдани—селяни, вікно—полотно, кайдани—майдани, рветься—збирається, шаноба—худоба і т. д.

Ця довга цитата конче потрібна, щоб показати суперечність в основнім технічнім засобі оформлення поетичного задуму. Повторюємо, що з жадними іншими відмінами стильового оформлення (с и н т а к с и, л е к с и к и, о б р а з н о с т и, е в ф о н і ї т о щ о) ґатунки рими не поєднані; ба навіть в тому самому уривку, в тих самих чотирьох рядках віршу подибуємо ту і ту риму.—Отже, коли взяти на увагу, що образність в поемі самою суттю конструктивно-ділового викладу не відіграє майже ніякої ролі, і що синтакса, лексика й евфонія пристосовані до пересічної розмовної мови без будь-яких істотних відхилень—доведеться визнати, що поетична організація мовного матеріялу занадто слаба, бож головний її чинник—рима, не підпорядкований будь-якому послідовному принципові.

Таким чином, «брак зайвих прикрас» не компенсується чіткою конструктивною організованістю, і поема лишається не глибоко проробленою з художнього боку. А в тім, все ж читається вона не тільки легко (короткий рядок, чітка синтакса, підкреслена рима), але й з цікавістю; нагадує загалом Л. Первомайського «Трипільську трагедію»,—те саме чергування ділової мови (промови ораторів), епічних частин і заспівів солдатських. На жаль, в цих останніх в Дмитерка й Пригари дуже мало оригінальности.

Без претенсій, конструктивно оформлена книжечка, хоч і на кепському папері надрукована, справляє приємне враження своєю простотою, відповідною до конструктивного стилю викладу, що його треба вітати, не зважаючи на зазначені хиби виконання.

Л. Старинкевич.

ЛАН, О. На зустріч сонцю. Поезії. Книжка друга. В-во «Маса», Київ, 1930, 77 стор. Ціна 90 коп.

Песимістичні настрої, усякі занепадницькі ниділння й мінорні тони— безперечно не співзвучні добі соціялістичного будівництва, високих темпів і ударництва. Мажорно-радісні, бадьорі емоції більш відповідають психологічному станові переможного пролетаріяту. Отже — завдання поета—(як і всякого митця, що повинний організувати емоції читачеві у певному напрямі)—полягає, насамперед, у подоланні занепадництва й у викликанні життєрадісних почувань.

Виходячи з цих міркувань, доводиться вітати книжку поезій О. Лана, скільки її пройнято щирим оптимізмом

«Я хочу радощів»—говорить поет в одному з віршів, ціла книжка його доводить, що він вміє знаходити повнокровну й буйну радість у навколишньому житті.

Але, скільки роля поета все ж значно складніша, аніж роля військової оркестри, що повинна «підбадьорювати» стомлених,—загальний мажорний тон поезій ще замало дає підстав судити, чи дійсно їхній організаційний вплив на психіку мас такий цінний.

Насправді, психо-біологічне явище—радісних емоцій—може мати цілу низку соціяльних причин, значну кількість відмінних якісних ознак і ще більший репертуар художніх форм виявлення. Лише перевіривши клясову суть соціяльних джерел життєрадісних настроїв, визначивши їхні своєрідні ознаки й оцінивши ефективність художніх форм вислову,— можна остаточно визнати позитивну вату будь-якої «анти-занепадницької» сказати б, поезії.

В значній більшості поезій О. Лана, зокрема в перших циклах книги («Привіт тобі, сонце» і «Мій сад») вражає знайомий з давніх-

давен мотив радощів у поєднанні з почуттям природи: сонце, літо, весна, лани, води, ниви й інший асортимент віковічних, «асоціяльних», «вселюдських» переживань,—а разом з тим і поетичних образів.

Своє щире захоплення оцими «безсмертними цінностями природи» поет висловлює інколи у чітких, прозорих рядках, цураючись навіть будь-якої образности й вживаючи екскляматично-емоційної форми.

Я сонце люблю і вітер...»
Люблю тебе, блакитна зоре,
подруга мила».
«Привіт тобі, смугляве літо».
«Як пахне соковитая земля».
«Я хочу радощів, я сміху, сонця хочу.
Яка верба ласкава, вишня — молода,
Як лагідно десь в лотоках плюскоче
Ясна вода».
«Які ви радісні, степи,
На схилі сонячного квітня».
«О, сонце, велетню небес.»

Ці рядки з різних віршів першої частини книги яскраво виявляють лайтмотив і основні поетичні заходи авторові — не дуже хитрі, але виразні й прозорі.

До цього мотиву сонячно-осяяної природи прилучається теж знайомий мотив—сільської праці, дещо ідилічної та в узагальнених формах трактованої.

«Пора й собі клепати косу»
«Але пора вже й нам мужніти
для заклопотаних трудів».
«О, села мої веселі,
Любистковий пах.»
«Благословені будьте,
життя і праця, сонце і весна.»
«І встане степ,
зелену блюзу вдягне
і справить свято
животворчого труда».

Цей схематизований «труд селянина», звичайно, ще нічого не говорить нам про клясове обличчя поетове, ба навіть епохи не відзначає. Тут ми лишаємося ще в площині, сказати б, поезії всіх віків і народів. Земля—мати, весна—ласкава мати (с т о р. 7—14)—це, звичайно, ще не диференційовані образи народньої поезії. З неї ж таки запозичено й основний поетичний засіб антропоморфічної персоніфікації: поет звертається до землі, до весни, до степів і т. д., як до живих істот і втілює їх у відповідні образи: квітень—у брилі скородить поля (с т о р. 15).

«Лежить рілля в тонкій сорочці туману,
мов жінка повнотруда,
що скоре буде матір'ю.
А з півдня хмари
здивовано підводять брови,
розплющують зіниці.
А завтра небо круглим оком гляне...» (стор. 13).

Або такий своєрідний антропоморфічний образ:

«А день на радісному промислі —
збирає бризки золоті.
Відкинув хмар біляві кучері
аж на пругке земне плече...
...А з ним у парі над долинами
весна мандрує, й на чолі
дзвенять тонкими намистинами
веселокрилі журавлі...» (стор. 10—«Дівчина
з коромислом»).

Цікава образність цієї поезії, що свідчить про справжню творчу інтуїцію авторову, все ж лишається в межах зазначеної «асоціяльної» концепції природи.

Та, перегорнувши кілька сторінок книжки, натрапляємо вже на цілком інші, конкретніші щодо соціяльних ознак, образи того самого «труду», що його в наведених вище рядках оспівано, як «животворчий» та «радісний»:

Ідуть товариші —
уся комуна наша.
Слова — мов іскри,
полум'я — пісні.
— Ми без попа,
без заспаного бога,
нам всюди соняшна дорога. (Стор. 51).

Навіть «сонце—велетень небес»—набуває в дальших поезіях так би мовити соціяльно-культурного значіння нашої доби:

«Скоріше б сонце
Дніпрельстану

Із-під руки його зійшло» (стор. 32).

І далі—сонце, як символ природної, стихійної сили, кориться людській волі:

«П'янюча радість через вінця.
Пропелер дзвінко на колінцях:
— Дорогу,
Зморщені сонця». (Стор. 36).

До ідилічних мотивів сільської праці прилучаються поволі звуки міста й заводу:

«дзвенять напружені дроти —
і чітко вибивають тами
машин залізні копити». (37 с т о р.).

«Труд» набуває певного соціяльного визначення:

«бо наша праця —
не ярмо,
а похід на недолю темну:
ми творимо новітню землю,
і світ новітній куємо».

Бринить, поруч із цим, мотив боротьби, бунту й гніву:

«Цвіти ж строфою вогневою,
поемо праці й боротьби» (с т о р. 37).

Боротьба—ляйтмотив циклу «Братам на захід», в якому вже чітко бринить трагічна нота:

«—І де мовчать німі гроби —
промовлять сурми боротьби». (С т о р. 59).

Ідилію оптимізму порушено — і не дарма, — там, де соціяльна тематика цього вимагає. Та в загальному світогляді поета—гнів, ненависть, боротьба—хоч і конче потрібні моменти світобудови, та все ж знаходять остаточне своє замирення в ідеї людського прогресу (п о е з і я «Н е н а в и с т ь і л ю б о в» р о з г о р т а є ц ю ф і л о с о ф с ь к у д у м к у).

Отже, соціяльно-ідеологічні мотиви авторового оптимістичного світогляду загалом не суперечать пролетарському світовідчуванню нашої доби: поет — з більшою або меншою чіткістю й глибиною — зачепив і відбив у своїй творчості істотні моменти в розумінні труду. Проте, переходячи до якісного показника цих основних моментів, доводиться визнати, що тут перша — ідилічно-асоціяльна концепція труду й природи—значно ближча поетові й значно багатше в його творах розроблена. Щождо «машин залізних копит» та «новітнього світу» — тут поет задовольняється досить таки «голослівними твердженнями».

Щоправда, напрошується заперечення, що репертуар художніх форм вислову в О. Лана взагалі (ц е б т о і в п е р ш о м у ц и к л і) не такий вже своєрідний, не так то вже переконує читача, а, значить, нема чого закидати йому брак оригінальности й переконливости в мотивах громадських і урбаністично-індустріяльних, — В цьому запереченні є частка правди: О. Лан, дійсно, поет не з оригінальних, часто задовольняється штампом і замість поетичного образу охоче підставляє «щире почуття» зі знаком оклику. Наведені на початку цієї рецензії рядки з поезій О. Ланових — достатній доказ цьому дають. Та все ж, коли не задовольнятись окремими рядками, а брати поезію в цілому, то сільські мотиви подекоди

О. Ланові вдається втілити у виразний образ — такий, хоча б, як наведена вище поезія «Дівчина з коромислом» в той час, як громадські й міські мотиви лишаються майже цілком в межах літературного шабльону.

Шабльон (а б о т р а д и ц і й н і с т ь) в поезіях О. Ланових загалом не такої вже низької й дешевої марки: О. Лан — поет культурний, володіє технікою вірша настільки, що вміє там, де схоче, створити ілюзію високого клясицизму, а інколи — боротьби з каноном за певні вільності стилю, вміє віджививити виклад сміливим порівнянням, фонетичною фігурою тощо; ідейний зміст багатьох поезій досить значний, щоб урятувати їх від уподоблення до безлічі «віршиків» про се, про те, що їх тепер, як і завжди, друкують принагідно по журналах.

Поезії О. Лана якось прозоро і чітко написані, вони приваблюють з першого погляду й сприймаються без утруднення. Але... може саме через цю легкість сприймання, при дальшому перечитуванні в них вже не лишається майже нічого цікавого: думка ясна, вислови — влучні і зрозумілі, рух ритму — приємний, рима — повнозвучна, — іноді з «вільностями», образи теж, здається, як і слід бути образам у віршах; та починає здаватись, немов все це вже десь чув, десь читав. Рильський, Тичина («в і т р о в і а к о р д и...»), Александровський, Жаров, — можна згадувати ще чимало імен — більш або менш близьких поетові, більш або менш гідних наслідування за наших часів.

А втім, тут не місце простежувати історію, літературних впливів і позичань поетових. Треба лише підкреслити, що с в о й о г о він дає не багато — так в галузі техніки оформлення звукового, синтаксичного, метричного, як і у внутрішній будові поетичного образу. Образ інколи — незграбний, як, приміром, оті два крила — «орлине й лебедине», що ними символізується ненависть і любов; але в більшості — це або традиційний, не від поета вперше вживаний образ («ж и т т я б у р х л и в о г о р і к а»), абож персоніфікація, що її приклади ми наводили вже і становить собою ледве чи не найістотнішу рису поетичного мислення поетового. В багатьох поезіях органічно-збудованого образу немає — місце його заступає раціональна алегорія («Б у д і в н и к и»).

Щодо жанру, то наведені в збірці дві поеми «Межі» й «Сестра» з очевидністю доводять, що просторі форми з епічним змістом аж ніяк не вдаються О. Ланові: його хист, що якнайкраще виявляється в «Дівчині з коромислом», припускає лише невеличкі, міцно збудовані навколо центрального образу, ліричні або описові поезії. Деякі рядки з циклю «Братам на Захід» свідчать, що урочистий і емоціонально-насичений стиль громадської поезії теж лежить у межах поетових можливостей. Для дальшого розвитку цього останнього жанру потрібна певна робота над внутрішньою концепцією поетичного образу у згоді з темпом і пульсом сучасности.

Л. С.

ХРОНІКА

В СЕКРЕТАРІЯТІ ВУСПП

ГОТУВАННЯ ДО 5-РІЧНОГО ЮВІЛЕЮ ВУСПП

На початку 1932 р. (в січні) кінчається 5 років існування ВУСПП. Перейдений шлях — це славетна сторінка в історії боротьби пролетарської літературної організації за чіткі клясові позиції в літературі українській, боротьби за гегемонію пролетарської літератури. Щоб відповідно відзначити цю подію, секретаріят ВУСПП вже почав розбирати й систематизувати всі архівні матеріяли (листування, заяви, протоколи, звіти, стенограми, літературні сторінки і т. ін.), що стосуються минулої діяльности спілки. Особливу увагу звернено на підбирання різних матеріялів про кожного письменника—члена ВУСПП, зокрема, та всіх матеріялів, що стосуються загального літературного процесу на Україні. Низка молодих вчених, літературознавців і критиків, згодилась почати працю над вивченням творчости окремих членів ВУСПП і цілої організації, з таким розрахунком, щоб до ювілею вже було видано низку критичних праць. Секретаріят ВУСПП звернувся до всіх філій і гуртків з проханням впорядкувати справи і надсилати до Харкова всі літсторінки, протоколи, фота (особливо це важливо, щоб ілюструвати майбутні збірки про ВУСПП), матеріяли про працю на підприємствах, про призов ударників у літературу і т. ін.

ПЕРЕРЕЄСТРАЦІЯ ЧЛЕНІВ ВУСПП

Секретаріят видрукував у великій кількості блянки анкети для членів ВУСПП, що їх мусить заповнити і повернути до 15 лютого кожен член спілки. До цього часу в справах спілки не було майже жадних матеріялів, навіть біографій і заяв від тих товаришів, що їх приймалося до організації. Надалі зберігатиметься заява кожного члена спілки, анкета, автобіографія, все його листування до спілки і по 1 примірнику всіх творів. Крім того, зберігатимуться і ті окремі рецензії, що з'являтимуться по місцевих газетах: ці матеріяли секретаріят ВУСПП збирає з усіх газет СРСР (через бюро вирізок Наркомпоштелю). Отже, тим, хто захоче працювати над творчістю даного письменника, легко буде мати всі біо і бібліографічні матеріяли, а це значно полегшить роботу майбутньому дослідникові і критикові української літератури. Треба лише, щоб кожен член ВУСПП поставився до цього уважно й серйозно, тим більше, що секретаріят ВУСПП в обіжнику до анкети зауважує, що тих товаришів, які не заповнять анкет до 15 лютого, вважатимуть за вибулих з організації. Анкети вже давно розіслано по філіях і гуртках ВУСПП.

ПРОГРАМА ЗАНЯТЬ У ЛІТГУРТКУ

Методсектор ВУСПП розробив докладну програму занять в літературних і рецензентських робітничих гуртках. Цю програму розіслано

всім філіям і вуспівським гурткам, роздано прикріпленим до харківських заводських робітничих літературних гуртків. Через якийсь час, коли у товаришів, що працюватимуть за цією програмою, набереться певний запас зауважень, методсектор скличе нараду, де ще раз розглянуть програму і вже потім виправлять, остаточно зредатують і видрукують. Одночасно секретаріят ВУСПП дав завдання методсекторові в спішному порядку взятися до складання книжки «Довідник ударника в літературу», де було б подано крім програми занять, різні відомості про сучасні літературні організації й угруповання, коротко—шляхи розвитку української літератури за останні 10—13 років, список літературно-мистецьких журналів і газет, виймки з авторського права, постанови центральних партійних органів щодо літератури і т. ін.

У ФІЛІЯХ ВУСПП

ДНІПРОПЕТРОВСЬКЕ

Організовано штаб, що керуватиме всією роботою призову робітників-ударників у літературу. Призов провадиться по заводах: ім. Петровського, Дзержинського, Комінтерну, К. Лібкнехта, вагоно-ремонтному, паротяго-ремонтному і на транспорті. Склад штабу поповнено представником від Дніпропетровського ЛОЧАФ'у тов. Дідківським. Дніпропетровські організації ВУСПП і «Молодняка» оголосили себе ударно-мобілізованими, жаден з товаришів не має права відмовитись виконувати постанови штабу в справі роботи коло призову ударників.

Намічено видати одноденне число газети, влаштувати кілька вечорів по робітничих клюбах, скликати конференцію творчих гуртків, подати в літсторінках газет по заводах і газети «Робселькорія в поході» відповідні матеріяли до призову. Дніпропетровська філія має умовитись з міськпрофрадою про встановлення «Літературного дня», коли по всіх підприємствах, клюбах тощо будуть виступи і вечори, присвячені кампанії призову. Для цього крім наявних сил пролетписьменників Дніпропетровського використають студентів літвідділу ІНО, аспірантуру й членів літгуртків.

СТАЛІНЕ

17 січня в Сталіному відбулася нарада представників літорганізацій «Забой», «Молодняк», бібліотечного колектору міськпрофради і літературної бриґади Київського культешельону. На нараді підсумовано роботу в справі призову ударників у літературу. Нарада відзначила байдуже ставлення профспілкових оргнізацій до цієї кампанії, слабу діяльність сталінського осередку «Забой» та недозволенно шкідливу роботу деяких ґастролерських письменницьких бриґад. Ухвалено обрати бюро—це буде постійний орган, що керуватиме призовом ударників у літературу на Сталінщині.

Значну допомогу цій кампанії виявила літбригада Київського культешельону, особливо літературним і бібліотечно-рецензентським гуртком. Член Київської філії ВУСПП тов. Качура брав активну участь у всіх заходах, що їх запроваджували літературні і профспілкові організації Сталіного.

МИКОЛАЇВ

В Миколаєві почав виходити новий літературно-громадський журнал-місячник «СТАПЕЛІ», орган Миколаївської філії ВУСПП, «Молодняка» і газети «Шлях індустріялізації». Покищо маємо № 1 за січень, складений переважно з творчости місцевих товаришів, ілюстрований фотами і графіками худ. В. Кірєєва. Це число вмістило статтю І. Кириленка «Під знаком бойової єдности», присвячену недавній світовій конференції революційної літератури, що відбулася в Харкові, кілька нарисів і невеликих оповідань миколаївських пролетарських письменників, вірші, хроніку і бібліографію.

ПО ЛІТСТОРІНКАХ ГАЗЕТ

(Перебіг призову у літературу)

Літгазета «Червоний Гірник». Криворізька група ВУСПП разом із Криворізькою газетою «Червоний Гірник», розгортаючи кампанію призову ударника в літературу, видала одноденну літературну газету «Червоний Гірник». На першому місці в газеті—відозва ВУРПС і ВУСПП про призов ударників-робітників в літературу; заклик про це від імени Криворізької райпрофради і групи ВУСПП. Як доказ того, що криворізці добре справилися з своєю роботою—маємо в газеті велику хроніку—огляд роботи окремих робітничих літгуртків по руднях. Впадає в око нова й вдало виконана річ—гасла-заклики, написані самими ударниками в формі 4—6-рядкових віршів. В кінці газета коротко подає останні події й новини з діяльности секретаріяту ВУСПП в Харкові та Криворізької групи і інформує читача про підсумки світової конференції революційної літератури. Зачеплено в газеті і справу готування до Всесоюзної конференції робселькорів, саме в розрізі:—робкорія—основне джерело нових кадрів пролетарської літератури.

Ленінському дневі й призову ударників у літературу присвячено літсторінку газети «Червоний Кордон» (Кам'янець) (з 22.І), хоч про самий призов у цій сторінці сказано дуже мало. Передова в дуже загальних словах каже про «Ленінські кадри» взагалі і зокрема—в літературі. далі стаття «Ленін в українській літературі», вірш Ю. Шабленка до участи жінки в перевиборах, малохудожня спроба оповідання «По Леніному» Ол. Дністрового (щоправда, названо «малюнок», але тяжка мова, стиль і цю назву заперечують); в хроніці читаємо про роботу літгуртка при ІНО, що взяв участь у готуванні до Ленінських днів і допомагає «вербувати селькорів», і літгурток Хемінституту в Ленінські дні

взяв участь у перевірці політзнаннів студентів. Обидва гуртки зв'язалися з червоноармійськими частинами, певно провадять там культосвітню працю, але основного свого завдання—виконання гасла цілої літсторінки, виконання відозви ВУРПС та ВУСПП про призов ударника в літературу—не здійснюють. Гуртки не зв'язані з ВУСПП, не живуть сьогоднішніми темпами, не відчувають завдань дня і свою роботу провадять тихо «по старинке», як колись було і... як тепер робити не слід.

Відгукнулася на кампанію призову ударника в літературу і газета Попаснянського району «Ленінський путь». В числі від 20-І знаходимо статтю «Ударній добі—ударну літературу». Як висновок—автор каже: «Це все (призов) буде можливе тоді, коли ці товариші (майбутні призвані кимсь в літературу ударники) об'єднаються в осередки «Забою»—спілки пролетарських письменників Донбасу. Маючи зв'язок з організацією, вони матимуть цю допомогу і керівництво. Тож за організацію пролетарського літературного руху в Попаснянському районі! За призов ударника й ударниці до літератури! За створення на підприємствах осередків «Забою»! За ударну пролетарську літературу, національну формою та соціялістичну змістом, що допоможе виконати й перевиконати третій вирішальний рік п'ятирічки!».

Це і все. Цим скінчено статтю і ніби все зроблено. Думається, що саме таким способом провадити призов ударників і ударниць в літературу—«найлегше», але це безплідна праця, що нічого не дасть і в літературу ударника не призве. Автор вимагає спершу організувати осередок «Забою», а з кого, як, де набрати людей, куди їх вести і т. д.? Чи не краще тим, хто про це думає, і в Попаснянському районі піти спершу на підприємства, в шахти, поговорити як слід з робітниками, вивчити цю справу, виявити серед робкорів-ударників робітників, що їх можна і слід до літератури призвати, з них організувати там же, на підприємстві, літературний гурток, попрацювати з ними, і тоді буде з кого організовувати осередок хоча б і «Забою», тоді можна буде говорити «За організацію літературного пролетарського руху в Попаснянському районі», бо вже будуть творці цього руху, а не обмежуватись лише голим закликом, голою, хоча й голосною фразою.

В Артемівському кампанію провадиться вже кілька часу, і тому літсторінка газети «Артемівський Пролетар» (22-І) подає не заклики і гасла, а наслідки своєї роботи—літературну продукцію ударників-робітників. Вірш Миколи Калини «Ніч в ударній гуті», Я. Дейнеги «Чітко стояти на варті станка», С. Золотого «Война продолжается», уривок з новелі Ан. Токаря «Живе срібло» подають нові імена в українській пролетарській літературі, нові в них і теми, і настрої. «Товаришу, чому ти не з нами—в ударній бриґаді—всі.».—запитує М. Калина,—«Підем бриґадами в штреки, забої, разом ударимо в груди землі»—розповідає про ударницькі форми роботи на шахті Я. Дейнега; поет С. Золотой: згадує

про забитого кулацьким аґентом-рвачем—шахтаря-ударника Щербинівської рудні Хижняка такими словами: «Слышите, изверг, из щелей ползет к нам классовый враг. Это он взрывает мартены... Война продолжается, пощады нет, каждый из нас—часовой у завода» («Война продолжается»).

«Сільсько-господарський Пролетар» (Харків. 22-I) справі ударництва в літературу присвятив цілу сторінку, вмістивши відкритий лист до робітників колгоспів, радгоспів, МТС та колгоспників України, за підписами ЦК спілки пролетарсько-селянських письменників «Плуг», аґітгрупи і редакції журналу «Трактор», ВУК'у СГР, Колгоспцентру України. В листі-відозві спілка «Плуг» і літгрупа «Трактор» закликають до ударництва в роботі і поповнення літературно-письменницьких організацій України новими творцями-робітниками з радгоспів, колгоспів, МТС. «Здійснюючи гасло «ударників до літератури», ми закликаємо робітників радгоспів та колгоспів стати на допомогу в цій справі і поповнити лави письменників висуванням до літератури найкращих ударників. Ударники-трактористи й трактористки, комбайнери, самовіддані робітники машини—мусять вести перед у цьому рухові... Хай живе шефство радгоспів, МТС, колгоспів над пролетарсько-селянською літературою. Ударника соціялістичних ланів—у літературу». В цій же сторінці вірші П. Дорошенка «Переможцям степу», М. Чміля «Пісня трактористів», Ів. Гончаренка «Штурм шахти» і твір робітника соціялістичного сектору—кол. директора радгоспу «С.-г. пролетар», що трагічно загинув на бойовому посту—Ів. Ясана «Ударним порядком»—уривок з оповідання, незакінченого через смерть, про зародження ударництва в радгоспі. Передова літсторінки «Літбриґади—у бій за третій вирішальний» закликає членів спілки СГР ударно взятися до виконання плянів третього вирішального року п'ятирічки і сприяти проведенню кампанії—ударника соціялістичних ланів у літературу.

В УКРСЕКЦІЇ ЛАПП

Бюро Укрсекції ЛАПП виключило з своїх лав А. Ірія за те, що він, бувши членом Українського Наукового Т-ва мови й літератури в Ленінграді, не давав належної відсічі ідеологічно-ворожим вихваткам у цьому Т-ві, провадив взагалі дворушницьку політику в ставленні своєму, як члена ЛАПП, до Наук Т-ва, приховав, що 15 років був у партії с.-р. тощо.

Уксекція порушує питання перед Обл. Від. Наросвіти в Ленінграді про перегляд складу Українського Наукового Т-ва в Ленінграді, зважаючи на ідеологічно-ворожу його діяльність.

ПРОГРАМА ДЛЯ РОБІТНИЧИХ ЛІТЕРАТУРНИХ І РЕЦЕНЗЕНТСЬКИХ ГУРТКІВ

Розгорнутий соціялістичний наступ ставить перед пролетарською літературою дуже відповідальні завдання. Пролетарська література повинна включитись в загальний процес соціялістичного будівництва й художнім словом мобілізувати активність робітничої кляси на виконання п'ятирічки в чотири роки. Вона повинна показати героїзм робітничої кляси в боротьбі за виконання промфінпляну, за реконструкцію сільського господарства, за культурну революцію, вона повинна змалювати ті велетенські досягнення, які одержує комуністична партія й робітнича кляса на кожному кроці, не зважаючи на шалений опір ворожих кляс.

Пролетарська література повинна мобілізувати своїм художнім словом творчу енергію робітничої кляси для виконання завдань реконструктивної доби.

Але все це зможе виконати пролетарська література тільки в тому разі, коли вона буде спиратись не тільки на письменників—«професіоналів», але мобілізує найкращі елементи з робітників-ударників в літературу.

Завдання цих нових кадрів робітників-ударників, не залишаючи своєї безпосередньої роботи, змалювати в окремих нарисах, оповіданнях і віршах героїку наших днів. Але для того, щоб виконати це завдання, робітники-ударники, що влились під час призову в літературу до ВУСПП, повинні одержати певну теоретичну підготовку.

Літературна творчість письменника-ударника, починаючи з робкорівського допису й віршів та гасел, що будуть друкуватися в стінгазетах, повинна перейти до ширших завдань, а саме до змалювання побуту робітничої кляси в умовах реконструкції всієї нашої промисловости.

Для того, щоб робітник-ударник міг підносити свою письменницьку кваліфікацію, він повинен записатись до літературного гуртка.

Досвід довгої роботи гуртків, що працювали досі на заводах, показав, що ці гуртки не давали серйозних результатів, бо крім читання творчої продукції учасників гуртків і обговорення її ніякої іншої роботи вони не вели. Правда, деякі керівники гуртків, що бачили необхідність підвищити теоретичну кваліфікацію членів гуртка, час від часу проводили несистематичні розмови з теоретичних питань, а іноді читали окремі лекції, але й це дуже мало помагало.

Тому перед нами стоїть завдання вести роботу в літгуртках за певною програмою. Цей проєкт програми побудований на систематичній проробці літературознавчого й художнього матеріялу. Ми повинні виходити з передумови, що лише дуже незначна меншість робітників-ударників членів літ. гуртка зробить літературну працю своєю основною професією. Але сила пролетарського літературного руху в тому, що він охоплює не лише письменників-професіоналів, але також велику

кількість письменників фабрично-заводських і стінних газет, групує навколо себе тисячі друзів пролетарської літератури, робітничих кореспондентів, бібліотекарів, робітничо-читацький актив тощо. І ця програма, що є відправною точкою для творчого зросту тих членів гуртка, що підуть по лінії професіоналізації, цінна ще й тим, що дає можливість виховати грамотного робітника-читача пролетарської літератури, активного учасника літературних диспутів, свідомого розповсюдника пролетарської літератури й борця за неї. Але це зовсім не означає перетворення літературно-творчого або рецензентського гуртка на читачівський.

Проходження теоретичної програми повинно перемежатись із читанням і оцінкою творів самих гуртківців у літературно-творчих гуртках і читанням найкращих творів пролетарської літератури та їх рецензуванням у рецензентських гуртках. Керівник гуртка, вислухуючи художні твори й рецензії членів гуртка, повинен в заключному слові підсумовувати аналізу того чи іншого художнього чи критичного твору членів гуртка, рекомендуючи їм у кожному окремому випадкові ту чи іншу літературу, яка помогла б йому виправити допущені помилки й далі творчо зростати.

Але треба мати на увазі, що й вся програма в цілому побудована таким чином, щоб вияснити членові гуртка головні питання художньої і критичної творчости, а також і відношення мистецтва до клясової боротьби, і тому керівникові гуртка ні в якому разі не можна розділяти виховання початківця робітничого письменника на «клясово-ідеологічне» й «формально-технічне».

Головне завдання керівника в тому, щоб всю політичну літературознавчу й художню літературу, що вказана в програмі, звести до питання про відношення художника до дійсности й зуміти, виходячи із тієї єдиної основи, підійти до питань, зв'язаних з клясовим світоглядом художника й літературно-політичними завданнями пролетарської письменницької організації, зв'язати обговорення з поточними політичними подіями й підвести до питань стильового оформлення й навіть літературної техніки у вузькому розумінні цього слова. Разом з тим, треба в розмовах з членами гуртка використати як матеріял продукцію самих гуртківців, вияснюючи на них ті загальні проблеми, що їх вони трактують.

Програма літературного гуртка мусить допомогти членам гуртка засвоїти марксо-ленінське розуміння й аналізу художнього твору, дати правильне уявлення про завдання пролетарської літератури і критики в реконструктивну добу, показати розвиток української жовтневої літератури і сучасний її стан, вияснити суть творчої методи пролетарського художника, показати ролю художньої літератури в клясовій боротьбі й соціялістичному будівництві та конечну потребу ударної роботи в боротьбі з відставанням пролетарської літератури від більшовицьких темпів реконструктивної доби.

Постанова всіх цих питань у програмі передбачає найтісніший і безпосередній зв'язок праці гуртка з головними завданнями, що стоять перед робітничою клясою: розгорнутий наступ на капіталістичні елементи нашої країни, соціялістичне змагання, ударництво, боротьба за промфінплян за п'ятирічку в чотири роки, питання національно-культурного будівництва і т. інш.

Відціль вихідним моментом при проробці усіх тем повинна бути проробка рішень XI з'їзду КП(б)У і XVI з'їзду ВКП(б). Тільки правильне, чітке розуміння рішень партії зможе зробити літературний гурток бойовим загоном у більшовицькому наступі на капіталістичні елементи по всьому фронту. Тільки в боротьбі на два фронти—з правою небезпекою, як головною, і з «лівими» закрутами й примиренством до ухилів—зможе гурток опанувати головні принципи марксо-ленінської методології.

Учбова теоретична робота гуртка повинна бути злита з практичною роботою гуртківців, як безпосередніх учасників соціялістичного будівництва. І дійсно, яку ціну може мати для гуртківців теоретична робота, коли вона не дає відповіді на поставлені самим життям практичні завдання, коли вона не помагає їм зрозуміти й визначити своє місце й ролю в практичній боротьбі на фронті соціялістичного будівництва й літературних боїв. Тому метода абстрактно-теоретичного вивчення проблем повинна бути рішуче відхилена. Вся теоретична праця гуртка повинна бути послідовно й тісно зв'язана з практикою й підпорядкована їй. Так, наприклад, в разі прориву в цеху, коли усе підприємство мобілізується на його ліквідацію, літературний гурток повинен іти в авангарді всієї заводської громадськости на штурм цього прориву. Він повинен виділити спеціяльну бриґаду й кинути її на боротьбу з проривом. Ця бриґада крім безпосередньої роботи в ліквідації прориву повинна допомагати редколеґії стінної газети організувати доповіді, розмови й виступи під час обідніх перерв тощо.

Зокрема треба мати на увазі постійний зв'язок літгуртка з заводською газетою (випуск літературних сторінок, поетичні віршовані гасла і т. інш.) і у всьому культурно-політичному житті підприємства. Знайомство з усіма важливішими політичними кампаніями (відозва ЦК з 3 вересня ц. р., боротьба з проривами, перескладання колутод, підготовка до з'їздів, перевибори рад і т. п.), проведення в життя важніших рішень партії на практиці—найголовніша умова правильної роботи літгуртка.

Засвоєння основ марксо-ленінської методології вимагає послідовної й розгорненої критики ворожих марксизмові-ленінізмові теорій (хвильовізм, єфремовщина, троцькізм в літературознавстві, воронщина, переверзіянство, українська модифікація футуризму тощо). Але критика не повинна обмежуватись тільки викриттям методологічних помилок ворожих теорій, а повинна обов'язково включати відшукання й визначення со-

ціяльного коріння цих теорій, їх політичну оцінку. Необхідно звернути найсерйознішу увагу гуртківців і на рецидиви хвильовізму, єфремовщини, воронщини, переверзіянства й інших реакційних теорій у сучасній критиці й літературознавстві, підкреслити їх небезпеку й мобілізувати на рішучу боротьбу з ними.

Засвоєння творчої методи пролетарської літератури, а також марксистської оцінки художнього твору повинно бути побудоване не лише в тісному зв'язку з історичним розвитком пролетарської літератури на детальному розборі й порівнянні певних творів, але й на детальному вивченні тих розходжень у творчих питаннях, які мали й мають місце між ВУСПП, РАПП та іншими основними пролетарськими організаціями, з одного боку, і Пролітфронтом, ОППУ—«Новою Ґенерацією», «Літфронтом» і «Перевалом»—з другого боку.

Конкретизація абстрактно-теоретичних тверджень на художньому матеріялі, на прикладах, узятих з практики, близьких і зрозумілих кожному робітникові—ударникові, повинна бути головною методою при пророблюванні усіх тем.

Підняти культурно-політичний рівень початківця робітника письменника, критика, рецензента й просто активного робітника-читача, зробити їх свідомою й активною силою в боротьбі за соціялістичне будівництво, в боротьбі за гегемонію пролетарської літератури—в цьому завдання гуртка. Але задовільно вирішити це питання гурток зможе лише тоді, коли справа навчання стане живою революційною метою, що помагає практиці.

Ось чому ми повинні звернути серйозну увагу на постановку робота в гуртках.

Докладніші методичні вказівки про роботу робітничих літературних гуртків (а також конкретні приклади роботи літгуртків) можна знайти в таких книгах і статтях:

1) **Ал. Сурков:** Памятка ударнику Рапповцу. ГИХЛ, 1930. 12 коп.

2) **М. Юрин:** Литературный кружок на предприятии. «Молодая гвардия», 1930. 10 коп.

3) **Сорокін О.:** Робітнича творчість. «Червоний Шлях», 1930, № 4.

4) **Исбах А.:** О работе в низовых кружках. «На литературном посту 1930, № 15-16.

5) **Залесский В.:** Сигналы шейковщины. «На литературном посту», 1930, № 15-16.

Ця програма розглядається нами лише як орієнтовна схема програми, що її в процесі дальшої роботи доведеться переробляти й доповнювати, виходячи з досвіду роботи гуртків.

Прохаємо керівників гуртків, що працюватимуть за цією програмою, повідомити нас про всі бажані зміни.

Програма пристосована як для творчих, так і для рецензентських гуртків.

Різниця тільки в тому, що для творчих гуртків тема VI не обов'язкова і може бути замінена практичними заняттями з питань літературної техніки на кокретних прикладах під час розбору художніх творів, написаних членами літ. гуртка.

Спеціяльна програма з питань літературної техніки й роботи письменника над своїми творами буде надіслана додатково. Поки—при проробці цих питань можна рекомендувати книги: Г. Якубовського—«Литературная памятка начинающим»—Москва 1930 г. «Недра» (стр. 72) і Г. Ізотова—«Основы литературной грамоты». Дальша література вказана в вищезгаданих книжках.

В основі роботи творчих гуртків лежить розгляд художніх творів (нарисів, оповідань, поезій, художніх фейлетонів), написаних членами літгуртків, також як в основі роботи робітничих рецензентських гуртків має бути освітлення важливіших питань поточного літературного життя та розгляд і оцінка новіших творів радянської літератури на основі марксистської методології. Але не менш важливим для обох типів гуртків є підвищення теоретичного рівня робітничого письменника, критика, рецензента і просто читача. Виходячи з можливостей і умов більшости гуртків (троє зібрань на місяць), можна рекомендувати на найближчий час проробити (лекціями-доповідями керівника або рефератами активніших учасників)—як певний обов'язковий мінімум такі основні теми:

1. Клясова боротьба й література (література як витвір і знаряддя клясової боротьби).
2. Національно-культурне будівництво і література.
3. Літературні напрями й організації.
4. Проблеми творчої методи.
5. Марксистська критика—її розвиток і завдання.
6. Основні принципи марксистської оцінки твору.

Зважаючи на сьогоднішній стан розвитку робітничого літературно-творчого і рецензентського руху (різноманітний склад і рівень учасників гуртків, малий досвід), не подаємо докладно деталізованого пляну проробки цих тем; ініціятивність керівника доповниться тут постійним робочим зв'язком, обміном досвіду та практичним інструктуванням, відповідно до конкретних умов кожного гуртка. Тому розбиваємо теми лише на основні пункти, з яких треба виходити.

I. Клясова боротьба й література (2 заняття).

а) Клясова структура суспільства й мистецтво. Література, як специфічне знаряддя клясової боротьби. Роля й значення її в соціялістичному будівництві. Постанови партії в питаннях літератури.

б) Клясова боротьба в сучасній літературі. Боротьба з виявами клясово-ворожих сил в художній літературі, літературознавстві і критиці Радянського Союзу. Проти правої небезпеки та «лівих» закрутів. Більшовізація пролетарської літератури й переборення відставання пролетарської літератури від темпів соціялістичної реконструкції.

Призов ударників-робітників в пролетарську літературу.

БІБЛІОГРАФІЯ

Сталін і Каганович—Звіт ЦК на XVI з'їзді ВКП(б).

Косіор—Звіт і кінцеве слово на XI з'їзді КП(б)У. (Особливо в частині про літературні справи).

Постанова ЦК ВКП про художню літературу—1925 р.

Постанова ЦК КП(б)У про художню літературу.

Резолюція XI і XVI з'їздів партії.

Введение в изучение искусства и литературы, ГИЗ 1926 г. сост. **Десницкий.**

Фріче—Соціологія мистецтва (розділ—соціяльна функція мистецтва)

Кіршон—За развернутое наступление.

Плеханов—Мистецтво й громадське життя.

Плеханов—Французька драматична література й французьке малярство.

Против механического литературоведения, сб. Ком. Акад.

Нович—Певцы классового мира.

Відозва Секрет. РАПП і ВУСПП про призов ударників в літературу.

Гірчак—Хвильовизм.

Лист Секретаріяту РАПП про розгортання творчої дискусії. «Литературная газета», 1930, № 45-47.

Статті в «Критиці» т. Хвилі про «Робітні сили», т. Овчарова про «Авангард».

II. Національно-культурне будівництво і література (1 заняття).

Ленінське розв'язання нац. питання.

Проблема пролетарської культури—національної формою і інтернаціональної змістом. Культурна революція.

Національно-культурне будівництво на основі постанов партії.

Боротьба на два фронти в національному питанні. Великодержавний шовінізм, місцевий націоналізм (шумськізм, хвильовізм, волобуєвщина).

БІБЛІОГРАФІЯ

Ленін—т. XIX.

Сталін—Питання ленінізму.

Сталін—Політичний звіт XVI з'їздові ВКП(б).

Косіор—Політ. звіт XI з'їздові КП(б)У.

Скрипник—Національні перетинки.

Скрипник—т. V, Статті й промови.

Хвиля—Від ухилу в прірву. Ясною дорогою.

Демченко—Пролетаріят і нац.-культ. будівництво.

Любченко—Брошури про СВУ.

Гірчак—Хвильовизм. На два фронти.

Переджовтнева українська література.

Розвиток і характеристика найголовніших етапів розвитку української літератури (схематично).

Дрібно-поміщицька передшевченківська література (Котляревський, Квітка-Основ'яненко, Гулак-Артемовський).

Шевченко, як поет недолі козацької голоти в минулому й закріпаченого українського селянства та наймитства на грані від февдалізму до зародження капіталізму його доби.

Куліш, як поет козацької старшини—кармазинників в минулому і ідеолог хуторянського дрібного поміщицтва та української буржуазії, що на той час народжувалася.

Епоха народництва української літератури (Грінченко, Левицький).

Драгоманов та його вплив на українську літературу.

Франко й Стефаник, як поети збіднілого галицького селянства.

Коцюбинський, Леся Українка й Винниченко (першого періоду) в своїй літературній діяльності, як виразники змагань тодішньої української інтеліґенції, біднішого селянства та наймитства.

Український модернізм (Вороний, Яцків), символізм (Загул, Савченко, Терещенко, Кобилянська, Тичина першого періоду) та футуризм (Семенко, Ярошенко, Шкурупій), як вияви розкладу української буржуазної літератури (критика народницьких традицій, розвінчання народницької романтики).

Неоклясики, як ідеологи нової буржуазії в УСРР («внутрішньої еміґрації») і Маланюк, як поет зовнішньої еміґрації та українського фашизму (критично розглянути найголовніші твори Рильського, Маланюка, Косинки, Івченка і Підмогильного).

III. Літературні напрями й організації.

а) ВУСПП—основна пролетарська організація—його генеза і розвиток, з'їзди, літературно-політичні і творчі позиції. Клясово-інтернаціональний принцип організації (нацменорганізації ВУСПП). Взаємини ВУСПП з ВОАПП та МБРЛ. Вусппівська преса.

б) «Молодняк». Спілка Комсомольських письменників. Спільна лінія з ВУСПП. Творче обличчя.

в) Пролітфронт—його генеза і творчі позиції.

г) «Плуг». Спілка пролетарсько-селянських письменників. Роля революційно-селянської літератури, як спільника пролетарської літератури.

д) «Західня Україна».

е) «Нова ґенерація».

є) Група «А».

Попутництво і його трансформація за доби соціялістичної реконструкції.

Позагрупові письменники.

Боротьба з буржуазно-куркульськими виявами в літературі.

Федерація радянських революційних письменників.

БІБЛІОГРАФІЯ

Скрипник—Підсумки літературної дискусії.

Хвиля—Ясною дорогою.

Микитенко—Пролетарська література за доби реконструкції.

Микитенко—За гегемонію пролетарської літератури, «Укр. Робітник», 1930 р.

Микитенко—Доповідь на міжнародній конференції революційної літератури.

Звіт і кінцеве слово С. Косіора на XI з'їзді КП(б)У.

Декляраця Пролітфронту.

Усенко—Організаційні та творчі шляхи «Молодняка».

Декляраця групи «А».

Ткачук—Літорганізація «Західня Україна». «Критика» № 2. 1930 р.

Савченко—Підсумки 5-то з'їзду «Плуга». «Критика» № 7-8. 1930 р.

IV. Творча метода пролетарської літератури (2 заняття).

1. Що таке творча метода та значення її для пролетарської літератури. Діялектичний матеріялізм. Марксизм-Ленінізм, як головні принципи в розробці творчої методи пролетарської літератури.

Новий тип письменника—активного учасника клясової боротьби і соціялістичного будівництва.

Призов ударників в літературу і їх роля в розробці творчої методи (Радченко—«Бойці за індустрію», Михайлов—«В боях за метал»).

Наше ставлення до творчих метод буржуазної літератури.

2. Творчі принципи пролетарської літератури. РАПП-ВУСПП.

Творчі установки «Бльоку»—Літфронту.

Пролітфронт—теорія «Активного романтизму».

Метода Маяковського та теорія «фактажу».

3. Літературна практика в боротьбі за творчу методу пролетарської літератури (Д. Бедний, Серафимович, Фурманов, Фадеєв, Безименський, Лібединський, Кулик, Іван Ле, Микитенко, Кузьмич, Кириленко, Панч).

Лист Секретаріяту РАПП.

Коряк—Конспект української літератури. Розділ 1-й, 2-й, 4-й.

Збірник. Творческая дискуссия в РАППе, «Прибой», 1930.

За генеральную линию пролетарской литературы (Збірник ст. РАПП).

Микитенко—«За гегемонію пролетарської літератури», «Укр. Робітник».

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА

а) Художня практика пролетарської літератури (Теоретичний розбір художніх творів).

Іван Ле—«Роман Міжгір'я».

Микитенко—«Вуркагани», «Кадри», «Диктатура»

Кириленко—«Кучеряві дні».

Кузьмич—«Крила».

Смілянський—«Мехзавод».

V. Марксистська критика—її розвиток і завдання (1 заняття).

1. Основні поняття:

Літературознавство—критика (застосовання єдиної методології в різних функціях).

Основні принципи марксистської критики в працях Леніна, Плеханова і Фріче.

2. Розвиток марксистської критики радянського періоду.

3. Марксистське літературознавство й критика в боротьбі з буржуазними та псевдомарксистськими літературознавчими системами (буржуазний соціологізм, формалізм, безпринципний еклектизм, воронщина, хвильовізм, переверзевщина, єфремовщина).

4. Роля критики в літературному процесі: клясова ідейно-художня оцінка художньої продукції, викривання чужоклясових впливів і ворожих вихваток, узагальнення й систематизація творчих досягнень пролетарської літератури. Критика і читач.

5. Соцбудівництво і завдання критики: мобілізація літератури навколо питань соціялістичної перебудови суспільства, боротьба проти відхилень від клясово-пролетарської лінії в літературній практиці, спрямовування творчої уваги на важливіші бойові ділянки. Роля критики в організації пролетарської суспільности навколо літератури.

6. Значення масової робітничої критики.

Організація активної участи робітничого читача в керівництві літературним процесом.

Поповнення критичних кадрів.

Коряк—Конспект української літератури.

Ленін—Парторганізація і партлітература. Твори Вид. 2. Т. 8.

Блакитний—Без маніфесту.

Хвиля—Від ухилу в прірву. Ясною дорогою.

Хвиля—На підйомі—«Критика» № 1, 1928 р.

Любченко—Наша літературна дійсність.

Скрипник—Наша літературна дійсність.

Резолюція ЦК РКП про політику партії в художній літератур[і]

Тези ЦК КП(б)У про підсумки українізації.

Матеріяли агітпроп наради ЦК КП(б)У від 28 грудня 1928 р. («Критика» № 2 1929 р.).

Резолюція Президії Ком. Академії про літературознавчу концепцію Переверзева (збірник «Против механического литературоведения»).

Мустангова—Современная русская критика.

Щупак—Питання літератури. Критика і проза.

Микитенко—Пролетарська література за доби реконструкції.

VI. Основні принципи марксистської оцінки літературного твору (2 заняття).

Завдання теми: визначити місце твору в загальному літературному процесі, виявити клясово-ідеологічне його настановлення, оцінити твір з погляду завдань клясової боротьби і соціялістичного будівництва.

1. Предмет відтворення: тематика, сюжет, фабульний матеріял, персонажі, їх оточення і взаємовідносини).

Специфіка літературно-мистецького опрацьовання матеріялу, образове перетворення. Вимога типовости і конкретности.

Чому письменник саме так «показує» дійсність. Ідеологічно-стильова зумовленість.

Твір як мистецький продукт. Форма і зміст художнього твору.

Місце твору в еволюції письменника і в розвитку літературного процесу в цілому.

Ідейно-мистецька чинність твору: якою мірою, в якому напрямі твір впливає на читача.

Висновки робітничого читача (книга корисна чи шкідлива в сьогоднішніх умовах клясової боротьби). Практичні пропозиції.

БІБЛІОГРАФІЯ

Плеханов—Письма без адреса.

Плеханов—Передмова до 3-го видання збірника «За 20 лет».

Фріче—Проблемы искусствоведения.

ВІД МЕТОДСЕКТОРУ ВУСПП

Публікуючи проєкт програми, розісланої робітничим гурткам ВУСПП—методсектор далі продовжує деталізувати окремі питання та розробляти додатковий бібліографічний показчик, виходячи з потреб робітничих літературних гуртків. Просимо надсилати зауваження до проєкту.

ЗМІСТ ЖУРНАЛУ „ГАРТ“ ЗА 1930 РІК

РОМАНИ, ПОВІСТІ, ОПОВІДАННЯ.

ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ І СЦЕНАРІЇ

ПОЕЗІЯ

НАРИСИ

СТАТТІ

БІБЛІОГРАФІЯ

ХРОНІКА. ІНФОРМАЦІЯ. НЕКРОЛОГИ

ЗМІСТ

Стор.

Видає ДВОУ ЛіМ. Відповідальний редактор Іван Кириленко.

HART

ЦІН
75 КО